

MAGYAR ZSIDÓSÁG A DIKTATÚRÁBAN

DOMBI GÁBOR

Osztályellenségek

Az 1951-es budapesti kitelepítés zsidó áldozatai

Osztályelle
ellenségek

DOMBI GÁBOR

Osztályellenségek

Az 1951-es budapesti kitelepítés zsidó áldozatai

Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Budapest, 2020

MAGYAR ZSIDÓSÁG A DIKTATÚRÁBAN

Sorozatszerkesztő: Máthé Áron

Lektorálta: Gyarmati György, Haraszi György

© NEB Hivatala, 2020

© Dombi Gábor, 2020

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója

Olvasószerkesztő: Lehotka Gábor

Könyvterv: Varga Júlia

Nyomta: Séd Nyomda Kft.

ISSN 2677-0938

ISBN 978-615-5656-28-6

Tartalom

Bevezetés	9
A kutatásról	17
Terror után, közben, előtt	21
A magyar zsidóság a holokauszt után.	43
A kitelepített zsidók társadalmi helyzete	53
Az erzsébetvárosi kitelepítettek	67
Esettanulmányok	79
Széljegyzet a Királyhegyi-ügyhöz	159
A kitelepítés és a nyilvánosság	165
Szubjektív utóhang	189
Mellékletek	205

Apukámnak

Bevezetés

A *Szabad Nép* 1951. június 17-én tette közzé a Belügyminisztérium (BM) alábbi közleményét:

„1951. május 21-től június 15-ig Budapestről a következő nemkívánatos elemeket telepítették ki:

Hat volt herceget, 52 volt grófit, 41 volt bárót, valamint hozzátartozóikat, 10 volt horthysta minisztert, 12 volt horthysta államtitkárt, 85 volt horthysta tábornokot, 324 volt horthysta törzstisztet, 67 volt csendőr- és rendőrtörzstisztet, 30 volt gyártulajdonost, 46 volt bankárt, 53 volt gyárigazgatót, 93 volt nagykereskedőt, 105 volt nagybirtokost, valamint hozzátartozóikat. A kitelepítettek lakásait dolgozók, elsősorban sztahanovista vagy nagycsaládos ipari munkások kapják meg.”

Ez volt az első hivatalos hír, ami Magyarországon napvilágot látott arról, hogy a kiépülő új rendszer a korábbi politikai-gazdasági elit minden tagját üldözni kezdi, s nem elégszik meg a földosztással, államosítással. A lap olyan létszámot közölt az olvasóival, amely a hírekről jóval korábban értesültek számára megnyugvást is jelenthetett: 924 személyt és családtagjaikat – ötfős családokkal számolva is csak 4620 – budapesti lakost űztek el otthonából. A valóságban négyszer ennyi ember sorsáról döntöttek: olyanokról, akiket származásuk, volt foglalkozásuk, a társadalmi-gazdasági hierarchiában elért eredményeik alapján az új rendszer a maga számára veszélyesnek érzett.

A kitelepítés ma az „emberiesség elleni bűncselekmények” kategóriájába tartozik, amit a jelenlegi büntető törvénykönyv 143. paragrafusa ír le és büntet, akár életfogytig tartó szabadságvesztéssel is. De 1951-ben is ismert volt már ez a kifejezés, hiszen szerepelt az 1947. évi

XVIII. törvény¹ 6. paragrafusában. A Szovjetunió hadseregével és a magyar állam biztonsági erőinek fegyvereivel magát erősnek érző hatalom ekkor még nem tartott attól, hogy valamikor következménye lesz saját polgárai ellen elkövetett bűneinek. A magabiztosság első repedéseit Rákosi eltávolítása jelentette, de a kemény választ igazán 1956 adta meg.

Az 1951-es budapesti kitelepítés különossége, hogy családtagokat, esetenként al- és társbérelőket, közeli és távolabbi rokonokat is érintett. Egy homogénnek tekintett társadalmi osztály ellen irányult, amely nem volt homogén, és szinte minden budapesti társadalmi csoport a szenvedő alanyává lett. A hajdani arisztokraták, Horthy Miklósról valaha felelködött katonatisztek mellett iparosok, munkások, és ezek családtagjai, gyerekei, özvegyei, unokái; olyanok, akik sohasem voltak az „uralkodó osztály” tagjai.

Az 1951-ben kitelepítettek közül az akkor gyermekek ma 70. évük körül járnak, ha még életben vannak egyáltalán. 2017. augusztus 18-án jelent meg a *Magyar Közlöny*-ben „a totalitárius diktatúrák áldozatainak társadalombiztosítási és munkajogi helyzetének rendezéséről szóló egyes kormányrendeletek módosításáról” szóló kormányrendelet.² A 2017. augusztus 31-én publikált kapcsolódó tájékoztató szövege szerint „a kormány lehetővé tette, hogy a totalitárius diktatúrák áldozatai 2017. augusztus 19-től kérelmet nyújthassanak be nyugdíjrendezésük-

1 „1947. évi XVIII. törvény, a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában. (...) 6. Cikk. 1. Magyarország meg fogja tenni a szükséges lépéseket az iránt, hogy biztosítsa az alább említett személyeknek letartóztatását és bírósági eljárás végett kiadását: a) a háborús bűnök, valamint a béke vagy az emberiség ellen elkövetett bűnök elkövetésével, elrendelésével, avagy az ilyenekben való részességgel vádolt személyek; b) bármely Szövetséges vagy Társult Hatalomnak oly állampolgárai, akik azzal vannak vádolva, hogy nemzeti törvényeiket árulás, vagy a háború alatt az ellenséggel való együttműködés által megszegték.” <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=94700018.TV>

2 A 236/2017. (VIII. 18.) számú Kormányrendelet. *Magyar Közlöny*, 2017/131. 18493–18494.

kel kapcsolatosan, amennyiben ezt eddig nem tették meg”.³ A jó szándékú, de sajnos némiképp elkésett intézkedés nem eléggé közismert, és nem jutott el a híre teljes körűen azokhoz sem, akik a megpróbáltatásokat elszenvedve 1956-ban elhagyták Magyarországot. A levéltárak, magángyűjtemények választ adhatnak, kik voltak a politikai üldözés ezen fajtájának elszenvedői – akár név szerint is –, így megkeresésük, megkövetésük is állami feladat lenne, lett volna. Ugyanis a történelmi tények feltárása, a levéltári történetismunka elvégzése, a kárpótlásra figyelmeztetés nem (csak) az egyének, hanem a „köz”, jelesül az állam dolga is. Így nem elhanyagolható kérdés az sem, miképp kárpótolja Magyarország egykoron meghurcolt gyermekeit, különösen késő öregkorukban. Vajon elegendő jóvátétel a pár ezer forintos nyugdíjkiegészítés számukra?

Ismerjük azok nevét, akik a politikai döntéseket meghozták, és ismerjük azokét is, akik a kitelepítettek fölött az élet, de még inkább a halál urai voltak. A dokumentumok a maguk szenvtelenségével vallanak a végrehajtók kegyetlenségéről. A kitelepítettek kétségbeesett, könyörgő levelein, kérvényein, okmányain ott áll könnyedén odafirkantott vagy rápecsételt határozatuk és aláírásuk. Talán ma már egyikük sem él, de bűneik nem évültek el, s tanulságként szolgálhatnak napjaink diktatúrái számára is.

Munkám során azoknak a zsidó vallású vagy származású embereknek a történeteit kutattam, akik a zsidótörvények, a deportálások, a zsidóüldözések után a kitelepítés szörnyűségeit is elszenvedték. Őket a volt uralkodó osztály tagjainak nevezni meglehetősen morbid humorra vall, még akkor is, ha a magyar zsidóság egy részének hatalmas, európai mércével mérve is különlegesen nagy szerepe volt a 19. és 20. század-

3 Totalitárius diktatúrák áldozatainak nyugdíjrendezése. Tájékoztató. <http://www.kormanyhivatal.hu/hu/budapest/jarasok/totalitarius-diktaturak-aldozatai-nyugdijrendezes>

ban Magyarország modernizációjában, ipari, technológiai és társadalmi fejlődésében. De nem túlzás azt állítani, hogy a magyar zsidóság a holokauszt alatt elvesztette szinte mindenét, és a háború után békére és/vagy a távozás lehetőségére vágyott. Egyik sem adatott meg a számára igazán. A vallásellenes korszak elérkezteével a holokauszt után hívónak megmaradt zsidók és a sztálinista rendszer által kezdeményezett anticionista – mint antinacionalista – időszak beköszöntével az Izraelbe alijázni⁴ akarók életét keserítették meg. Az új rezsim támogatóivá vált, egy jobb világ eljövételében hívó, zsidó származású kommunisták egy része a saját bőrén is megtapasztalhatta a rendszer (vissza)csapásait.

A korszak eufemizmusa a *kitelepítés* kifejezés. A magyarországi németek elűzését, a magyar–szlovák „lakosságcserét” és esetünkben az „osztályellenségek” kitelepítését ugyanúgy nevezik. Minden esetben a szülő- vagy lakóhelyükről való elűzésről van szó, de a különbségek nyilvánvalók. A nemzeti-nacionalista elüldözés nyomán az új hazába kényszerítettek kap(hat)tak támogatást új életük megkezdéséhez, fedél és munka került a számukra. Az 1951-es budapesti kitelepítések esetében ez nem történt meg. Valóságos vagyonekぼzás után kerültek családok olyan helyekre, ahol hiányoztak az alapvető higiénés feltételek; esetenként nyomorúságos ólakban, istállóknak laktak, vagy sokadmagukkal egyetlen szobában. Csökkentették nyugdíjukat, esetenként a családfenntartó halála után a hozzátartozók jövedelem nélkül maradtak; a hatóságok nem vették figyelembe, ha munkaképtelenek voltak, és akik dolgozni tudtak, azok sem találtak képzettségüknek megfelelő alkalmazást, tisztességes jövedelmet, és sorolhatnánk. Többtagú családokat költöztettek egy 12–15 négyzetméteres szobába, komfort, gyakran fűtés nélkül. Bár az 1951 tavaszán–nyarán Budapestről kitelepítettek nem kerültek kényszerszermunka- vagy internálótáborokba – mint oly

4 Alija: felmenetel (héb.). Izrael földjére történő zsidó bevándorlás.

sokan mások –, a szokatlan helyzetben sorsuk tragikusra fordult. Ezért úgy vélem, a „kitelepítés” kifejezés nem fedi a lényegét, ezért állítható e helyzet párhuzamba a deportálásokkal, amelyeknél az út vagy a haláltáborokba, vagy a kényszerszermunkatáborokba vezetett. De a lényeg ott is hasonló volt: a bűn nélküli büntetés, az „ellenség”, a fegyvertelen és kiszolgáltatott áldozat kíméletlen bánásmóddal történő megtörése. Ezért úgy vélem, jogos a *deportálás* szó használata.

A deportáltak iratanyagának böngészése közben az volt az érzésem, hogy nem kutató történész, hanem drámaíró kellene a sorsok, életek, szenvedések, bukások és felemelkedések feldolgozásához. A mai magyar társadalomban még többségben vannak – hozzám hasonlóan – a szocializmus idején nevelődöttek, akik számára a korszak ifjúkoruk többnyire napfényes világát jelentette. Az árnyakat szüleink gondosan elrejtették előlünk. A kitelepítésekről szinte mindenki hallott, de keveset, elégtelenül, részletek nélkül, elnagyoltan. Ahogyan sokáig én is. Mert nem esett szó a mi családunkban sem arról, hogy mit jelentett nekünk a 20. század: ükapám halálát a fehérterror alatt; a zsidótörvények okozta állásvesztést; szinte az összes vidéki rokon pusztulását; Auschwitz; munkaszolgálatot a hidegség–ilonamajori kivégzéssel együtt; valamint a pesti gettót. És a kitelepítést is, ráadásként. De folytatva a sort: édesapám árvaházi éveit, majd a neve mellett egy – osztályidegent, osztályellenséget jelentő – X-szel a sikertelen egyetemi felvételit, mert a kitelepítéssel nem ért véget a mi 20. századunk, ahogyan más sorstársnak sem – és ki nem volt sorstársunk Magyarországon?

A családom hat generációja kötődik Erzsébetvároshoz. Szűkebb pátriánk a Rumbach Sebestyén és a Dob utca, de szoros kapocs fűz minket az Orczy-házhoz, a pesti zsidóság egykori kibocsátó fészékének színteréhez. Az Andrassy út már szinte külföld, a Városliget meg ünne-

pélyes vasárnapok idilli világvégeje volt nekünk. De baráti vidék volt a Király utca és a kis erekként befutó mellékutcák. A Kazinczy utca iskoláit mind általános, mind főiskola formájában magam is kijártam. Gyerekkorom óta ismerős minden zsinagóga, az udvari mesteremberek zaja, a kis üzletek világa. Még láttam a régi nyomdagépeket a Tolnairól Egyetemre magyarosított nyomda utcai ablakán bekukucskálva; a Dohány utcai pékek polcain illatozó kenyereket s a Klauzál tér egyre jobban elkoszolódó világát. A régi zsidónegyed utolsó tanúinak egyike lévén a hely története nekem családtörténet, ahol hol németül, hol magyarul gomolyognak elő valaha volt s elveszett alakok. A ma emberének már közömbös nevek, Salgó, Havas, Kardos, Gondos, Barát, Földes, Kozma nekem a szomszédokat, nagyszüleim barátait, budapesti zsidó családok tagjait jelentik. Felnőttként fontosnak éreztem, hogy a tegnapiak ködös alakjainak és eseményeinek körvonalait még tisztábban láthassam. Nem csak magam miatt: a régiek, családtagok, ismerősök nevének megszentelése végett. S csak utólag derült ki, hogy Klári néni, nagymámam mindig hadaró barátnőjének családneve Friedmann, és a Rohoncon mártírhalt halt Fenyő László költő húga, vagy a mindig kedves és mosolygó Edit néni a néhai Wellesz Gyula főrabbi lánya volt. És az ismeretlen Kardos Gyula azért volt ismeretlenül ismerős nagybácsi, mert Schwarcz volt hajdanán, mint szépapám; ahogy Sándor Jenő is, a másik eltűnt rokon. Utólag derült ki, hogy Kardos Gyula és Sándor Jenő dédanyám testvérei voltak, s nem csak a bátor, kemény és szerencsés Janka néni, aki nem volt hajlandó sem elrejtőzni, sem gettóba vonulni, sem csillagot felvarrni magára a vészkorszak idején. De folytathatnám a sort Kendéékkel, Rothauserekkel, Deutschokkal, Winterekkel is. Rokonom – így vagy úgy – Magyarország. És rokonaim, felmenőim története az én történetem, s lesz majd a gyerekeimé, és az Ön, a Gutenberg-galaxis végi kedves olvasó gyerekeié, unokáié is. S hogy ezeket a történeteket, elődeink és kortársaik történeteit – jelesül most éppen a kitelepítés tragédiáját – jobban megérthessem, ezért született ez a kis könyv.

A kötet elkészítéséhez köszönöm prof. Gyarmati György, prof. Haraszti György és Máthé Áron támogatását – nélkülük nem sikerült volna a kutatás megvalósítása sem. Köszönöm Bubik Gyöngyi, Hantó Zsuzsa, Lózszy Tamás, Nahum Ayala (Izrael), Novák Attila, Sz. Kovács Éva, Szilágyi Erzsébet szakmai segítségét; Nádel Tamás és Nádel János személyes hozzájárulását.

A kutatásról

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) őrzi a magángyűjtemények mellett azokat az iratokat, amelyek az 1951. május 21. és július 18. között végrehajtott, Budapestről történő kitelepítések⁵ rendőrségi és belügyminisztériumi aktái. Ezek a dokumentumok személyi kartonok szerint rendezettek, az 1951-ben kitelepített személyekre vonatkozó, az állambiztonsági szolgálatok rendelkezésére álló anyagokat tartalmazzák. Ezekben megtalálható a kitelepítés alapjául szolgáló kérdőíves környezettanulmány, a kitiltó határozat, a kényszerlakhely címe vagy megnevezése, a kitelepített személy(ek) lakásának lezárását bizonyító igazolás, a kitelepítetteket szállító vonat indulási idejét bizonyító dokumentum. Továbbá a kitelepítettek kérelmei (illetve azok csatolt mellékletei), és az azokra adott belügyminisztériumi, rendőrségi és egyéb hivatal által adott válaszok. Az 1951-es kitelepítésre vonatkozó dokumentumok teljes, általános feldolgozása még nem történt meg – a több mint 17 ezer emberre vonatkozó iratmennyiség *áttekintése* is önmagában hatalmas feladat.

Az első publikált, részletes lista a kitelepített „nemkívánatos [másutt ellenséges] elemek”-nek aposztrofált személyekről Hantó Zsuzsa történész könyvének CD-mellékletén⁶ jelent meg.⁷ A szerző 2009-ben

5 A kitelepítésekről alapvető fontosságú, részletes tanulmány: Palasik 2015.

6 Hantó 2009.

7 Hantó Zsuzsa szóbeli közlése szerint névlistája a könyv megjelenése óta is jelentősen bővült, a kitelepített családok leszármazottai folyamatosan keresik fel dokumentumaikkal.

11 209 főt sorolt fel a kitelepítési hely és az eredeti laccím szerint csoportosítva. A 2009-ben megjelent kötet bár tárgyalja az 1951-es kitelepítést, de nem erre fókuszál, inkább a gyűjtő- és munkatáborokba internáltak történeteit mutatja be. A Hantó Zsuzsa által összeállított és azóta is folyamatosan gyarapodó lista is rémisztően bőséges, de nem teljes, ahogyan az ÁBTL-é sem. A levéltárban a 2.5.6. szám és „Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok” cím alatt gyűjtötték egybe az 1951-es kitelepítettek anyagainak mutatóját.⁸ A névsor önmagában 205 oldalt tesz ki, s egy-egy sor tartalmazza a kitelepített nevét, születési dátumát, anyja nevét, címét és a kényszerlakhely-település megnevezését. Az iratokban nem tüntetik fel a kitelepített vallását. Az összeállítás annyiban nem következetes, hogy *általában* egy-egy sor a családfő nevével jelez családokat, de másutt fel vannak tüntetve külön soron a családtagok is. Ezzel szemben Hantó Zsuzsa törekedett a családtagok felsorolására is. Egyik lista sem tekinthető lezártnak, ugyanis a kutatás közepette – ismerősökön keresztül – nálam is jelentkeztek olyan kitelepítettek, akik nem szerepelnek a Hantó–ÁBTL-listákban sem. Így a jövőben is várható, hogy a kitelepítettek listája bővül.⁹ Szükséges és nagyon fontos lenne az összes személyi katon feldolgozása, hogy pontosabb képet alkothassunk a kitelepítést elszenvedőkről. Ez a munka utólagos jóvátétel, megemlékezés is lehet az utókor részéről, és mementóul szolgálhat az igazságtalan politikai ítéletek, elvi-ideológiai alapra hivatkozó, népellenes bűncselekményeket elkövető újabb hatalmak és politikusaik számára.

8 Ezt a listát nem publikálták, s a hozzáférése is korlátozott. Csupán nyomtatott alakban kezelhető az ÁBTL olvasótermében.

9 Hantó Zsuzsa szóbeli közlése szerint ő átadta a maga listáját elektronikus változatban az ÁBTL számára. Ezért időszerű lenne a két lista egybegyűrása úgy, hogy minden családtag szerepeljen, és ne csak a családfő. Minden bizonnyal komoly, több évig tartó program lenne a kitelepítettek teljes névsorának (és státuszának) összeállítása, de a meglévő adatbázisok jó kiindulási alapot teremtenek a munka megkezdéséhez.

Kutatásom arra irányult, hogy megtudjam, kiket és miért, milyen arányban telepítettek ki Budapestről a holokausztot átélt zsidóság köréből. A kutatás napjainkig csak az alapok kijelöléséig jutott el: a kitelepített zsidók dokumentumainak feldolgozása még nem fejeződött be.

E témával korábban Gyarmati György foglalkozott,¹⁰ és tíz esettanulmányt vizsgálva mutatta be a zsidókat érintő kitelepítés ellentmondásait. Megközelítése az általános statisztikák felől indulva vezetett a kitelepített zsidók létszámának meghatározásáig. „...a *gyáros* (191), *bankár* (180), *nagykereskedő* (410), *államosított üzemtulajdonos* (40), *igazgató* (387) és *egyéb* (563) kategóriákban lehelünk rá (ám az igazgatók és egyebek köréből csak egynegyedüket soroljuk ide). Így 1056 zsidó »címzett« adódik, ami a kitelepítettek 20,4 százaléka.¹¹ Feltételezve, hogy a zsidó címzetteket – a Soá miatt – kisebb létszámú »családokként« találta meg a kitiltó véghatározat, csak megduplázzuk számukat. A kerekítve kétezer (2112) fő a Budapestről összesen száműzött 16,6 százalékát adja. Egyszerűbben, minden ötödik cím »zsidót talált«, s minden hatodik kitelepített sorolható ugyanide.”

Kutatásom célja – tiszteletben tartva Gyarmati György kutatási eredményeit – az volt, hogy tovább pontosítsam az érintettek társadalmi összetételét és legfőképpen: sorsukat.¹² Az ÁBTL névlistája mintegy 50 százalékanak átszűrése alapján elmondható, hogy Gyarmati becslése pontosnak látszik a kitelepített zsidók számarányait illetően – Erzsébetváros, az ún. zsidónegyed kivételével.

10 Gyarmati György tanulmánya kutatásom kezdetekor még nem látott napvilágot. A kéziratot a szerző előzetesítése révén ismerhettem meg 2017-ben. Az írás azóta megjelent: „Egyszer már kellett így utaznunk”. Zsidó kitelepítettek sorsközössége – és különbözőségei (Gyarmati–Palasik 2018, 171–210.).

11 Petri László is 20 százalékra teszi a kitelepítésben érintett zsidók arányát (Petri 2016).

12 Amennyiben a teljes dokumentációt feltárják, fontosnak vélem egy olyan kiállítás létrehozását, amely érzékletesen képes bemutatni a kitelepítések igazságtalanságát és a kitelepítettek tragikus, drámai sorsát.

Terror után, közben, előtt

Nem készült még arról statisztika, hogy a 20. században a magyar állam hadseregei, biztonsági erői vagy éppen pártok, politikai irányzatok szabadcsapatai, rohamosztagai hány embert pusztítottak el, hurcoltak meg; hány embernek döntöttek romba az életét, egzisztenciáját, vették el vagyonát – az éppen adott magyar határokon belül és kívül. Akár azt is mondhatnánk, hogy a 20. századi magyar történelem egyik olvasata nem más, mint háború a belföldi, hazai lakosság – folyamatosan változó – csoportjai ellen. Ám e háborút – bár ideológiákkal mindenkor bélelt volt – mégsem szavak, újságok, vitafórumok, egyetemek; akár szivar kormolta kávéházi vagy cigarettafüstös világnézeti klubok különböző színterein vívták. A rendőri, államvédelmi és hadi apparátus felfegyverzett erőinek bevetésével, kihallgatóhelyiségekben, börtönökben, internáló- és munkatáborokban, munkaszolgálatokban, koncentrációs táborokban zajlott a 20. századi „eszmei küzdelem”, melynek „érvkészletéből” nem hiányzott a vagyonelkobzás, a gumibot, az elektromos áram, a statáriális bíróság, a kényszermunka és a kivégzés sem. A 20. századi Magyarországon milliók veszítették el hazájukat, vagyonukat, megélhetésüket, családjukat, életüket a magyar állam illetén működése következményeképp. Az indok pedig nagyon egyszerű volt: az „ellenség” kiszorítása, „likvidálása” a (vélt vagy valós) versenytársak sorából, ahol a verseny a hatalomért, politikai, gazdasági befolyásért vagy pusztá vagyonszerzésért folyt.

A háborúk nem válogatnak, egyszerre lesz áldozata fegyveres és fegyvertelen, katona és csecsemő. Az ideológiai harcok esetében nem törvényszerű, hogy nagyszámú ártatlan áldozata is legyen e küzde-

lemnek, kivéve, ha valamely ideológia által meghatározott csoportok minden tagjára, válogatás nélkül kiterjed az ellenségként való megbélyegzés. Ez pedig már nem a háború, hanem a mai fogalmainkkal: a potenciális népirtás első fázisa.

Az 1948 utáni politikai hatalmi elit, a Szovjetunió hadseregének és a magyar fegyveres erők támogatásának tudatában felszámolta a demokrácia maradványait; külső és belső hatalmi harcot folytatott az állam és a gazdaság ellenőrzésének minél szűkebb csoport kezébe történő összpontosítása érdekében. Ez meglepően hamar, 1950-re sikerült is. Azonban a (bel)háború nem ért véget, a győzelem után is folytatott harcnak – a sztálini elvárásoknak való megfelelésen túl – semmilyen racionális érvekkel indokolható oka, illetőleg társadalmi haszna nem volt, sőt a hatalom fáradtságot nem kímélve gyűjtötte jövőbeli ellenségeit és pazarolta erőforrásait. A politikai elit cseréje, az ideológiailag motivált gazdasági átalakulás megakasztotta a háború utáni konszolidációs és demokratikus folyamatokat, és a mély, strukturális problémákkal terhelt magyar társadalom tradicionális-öröklési, illetve vállalkozásából, tehetségéből érvényesült elitjét ellenségnek kiáltva ki, harcot hirdetett ellenük anélkül, hogy e küzdelem, sőt a korábbi elitcsoportokat elpusztító győzelem eredményeiből a magyar társadalom széles rétegei valamilyen előnyt, haladást, életminőség-javulást érezhettek volna. (A valós társadalmi mobilitás és az életminőség emelkedése már a konszolidációs Kádár-korszak hozadéka.) 1951 decemberére a jegyrendszer úgy szűnt meg – a húsjegy kivételével, ami csak 1952-ben –, hogy átvette helyét a pusztító áruhiány. Az áruval megrakott teherautók, amelyeket az *Állami Áruház* című filmben, az édeskés rendszeroperettben¹³ láthattunk, nagyon sok helyen vártak magukra, hiszen az ország vezetői éppen a rizsterme-

13 Vö. Hámori 2017.

lő (!) vas és acél országát építették. A rendező, Gertler Viktor¹⁴ ebben a filmben a politika elvárásainak megfelelően mutatta be az „ellenség aknamunkáját”, de sugalmazta azt az üzenetet is, hogy a „rég rendszerben” szocializált munkavállalók, alkalmazottak, a társadalom átlagos tagjai, a nem párttag, erős túlzással „útítárs”-nak tekinthető kispolgárok nem a rendszer ellenségei. Feltéve, ha azok nem (voltak) vezető beosztásúak. A másik üzenete: bár az elit egy része akár le is cserélhető, letartóztatható, de a társadalmat nem lehet leváltani, ahogyan a szakértelem sem elhanyagolható. Történetünk szempontjából Gertler Viktor személye és példaképpen felhozott filmje azért érdekes, mert édesanyja, Gertler Adolfné fonal-nagykereskedő (mint az *Állami Áruházban*: ez is egy textilszakma) 1951-ben felkerült a kitelepítendő osztályellenségek listájára.¹⁵ De az osztályellenség filmrendező fia 1951. augusztus 19-én átvethette a Magyar Népköztársasági Érdemérem arany fokozatát.¹⁶ Napjainkra már feledésbe merült, de a film készítésének éve, 1952 a magyar mezőgazdaság legaszályosabb éve volt (márciustól augusztus végéig csupán 224 milliméter csapadék hullott¹⁷), s ez éppen olyan hatalmas felváltási hullámot gerjesztett,¹⁸ ahogy az a filmben is látható volt. A film a korabeli néző számára nem operett, hanem egy direkt politikai üzenet, megnyugtatósnak szánt szép ígéret volt. És az eljövendő jólét ígérete még sokáig ígéret is maradt.

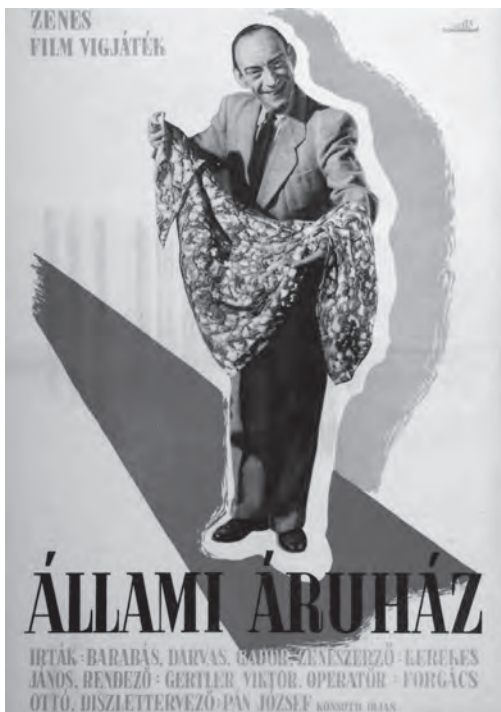
14 Gertler Viktor (1901–1969) rövid pályaképét lásd a Magyar Életrajzi Lexikonban (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexion-7428D/g-gy-757D7/gertler-viktor-7594C/>).

15 Pünkösti 2001.

16 *Népszava*, 1951. augusztus 19., 2.

17 Százéves időjárási „legek” – az idei nyár több „dobogós” helyet is begyűjtött. *National Geographic Magyarország*, 2003. augusztus 28. (http://www.ng.hu/Fold/2003/08/Szazeves_idojarasi_legek_az_idei_nyar_tobb_dobogos_helyet_is_begyujtott)

18 Takács 2008.

1. KÉP. AZ ÁLLAMI ÁRUHÁZ CÍMŰ FILM PLAKÁTJA

Az 1951-es kitelepítések a 20. századi magyar történelem különleges szörnyűségei közé tartoznak. Többszörösen is. Nem csupán azért, mert a kommunista rendszer (vélt vagy valós) ellenségeit – lehetséges, hogy már 1944 végétől – folyamatosan listázták, s ez a szám Pünkös-ti Árpád szerint 1951-re elérte az 1 milliót – Horváth Attila szerint 1,3 milliót, és 2 millió ember ellen folyt eljárás 1950 és 1953 között¹⁹

19 „A totális terrorra jellemző, hogy 1950–1953 között kétféle ember ellen folyt valamilyen eljárás, egymilliót állítottak bíróság elé, 380 ezret ítéltek el. (Az adatok összegzését nehezíti, hogy egy ember ellen több eljárást is indítottak.) 1953-ban 1 300 000 emberről

–, hanem azért is, mert a rendszer ellenségévé vált családtag, asszony, gyerek, idős, beteg és gyakran a velük egy lakásban lakó társbérelő is, válogatás nélkül. A szörnyű kitelepítések előkészítésének botrányossága a rendszer legmagasabb szintjeiig (Államvédelmi Hatóság, Belügyminisztérium vezetése, az MDP Központi Vezetőségének Titkársága) is eljutott.²⁰ S drámai azért is, mert amikor a deportáló vonatok 1951 nyarán elindultak Kelet-Magyarország felé, éppen hetedik évfordulója volt annak, hogy 450 ezer magyarországi zsidóval Auschwitzba indultak a szerelvények. S erre nagyon sokan nagyon is jól emlékeztek.

A kitelepítésre ítéltetett emberek elvesztették a lakásukat s ingóságaik túlnyomó részét: a családfő 500 kg, a családtagok 250 kg holmit vihetek magukkal.²¹ Ezzel az eljárással megfosztották a maradék vagyonuktól, emléktárgyaiktól, életük jelentős darabjaitól őket.²² De nemcsak a lakások és tárgyak mentek veszendőbe (és értéken alul kerültek

gyűjtött adatok szerepeltek a rendőrségi nyilvántartásokban, mindezeknek a jelentéseknek a jelentős részét az addigra beszervezett 40 000 besúgó gyűjtötte össze. 1945 és 1953 között 220 000 embert internáltak. 1953-ban 40 734 főt ítélték szabadságvesztésre. Ez az ország lakosságának 0,42%-a. Ekkor már a közel kétszáz börtön és internálótábor tömve volt. Bár minden cellába jóval több elítéltet zártak, mint amennyire azokat eredetileg tervezték, még így is sokaknak várniuk kellett arra, hogy elkezdhesék büntetésük letöltését. Csak az 1946. évi VII. tv. alapján közel 500 embert ítélték halálra.” Horváth 2014, 27.

20 Nagyon jelentős számú mentesítést kellett kiadni, és az esetek egy kisebb részében a Belügyminisztérium maga is elismerte a tévedését. Az általam áttekintett iratok alapján megállapítható, hogy a polgári kitelepítések többsége indokolatlan volt, és az ügyek ele nyésző mértékében módosította a BM téves véghatározatát. Sőt van olyan eset, amikor egy miniszterhelyettes ellenében a felügyeletet végző stáb kitart a téves határozata érvényben tartása mellett.

21 Ebbe a súlykeretbe bele kellett számítani a bútorokat, ágyakat, ágyneműket, élelmszert és minden felszerelési tárgyat.

22 A kitelepítési végzés két napot adott arra, hogy a család összepakolja a legszükségesebb holmiját. A lakásokat lepecsételték, majd kiürítették. Ki tudja, hány családi emlék, ereklye vált így hulladékká a lakást később kiürítő állami becsüsök jóvoltából? A lakásokat később párt- és állami funkcionáriusok, és csak kisebb részben munkások kapták meg.

az 1951-ben nevet váltó²³ BÁV – Bizományi Áruház Vállalat – révén közforgalomba, kiadásra,²⁴ és csak ritkábban közgyűjteménybe²⁵), de elvették a nyugdíjakat, kegydíjakat, járadékokat is a családtagoktól is.²⁶ A velük kitelepített gyerekeik elvesztették továbbtanulási lehetőségeiket.²⁷ Így nem csoda, hogy az idős kitelepítettek közül már többen meghaltak 1951-ben,²⁸ illetve aki tehette, kihasználva a zsidó hitközség,

23 1948–1951 között Állami Zálogház és Árverési Csarnok Nemzeti Vállalat (<http://bav.hu/cegtortenet>).

24 Palasik 2015, 1371. és 1383. „...július 24-ig 1599 lakás berendezését vették leltárba, és 694-et üritettek ki ténylegesen. Az eladott bútorokból addig 280 000 forintot árultak ki, és raktáron volt körülbelül 1 200–1 500 000 forint értékű ingóság...” Ez azt jelenti, hogy mindösszesen 1113,2 forintnyi érték jut átlagosan egy lakásra. Ez leginkább az ingóságok erős alulértékelésére utal.

25 Pünkösti 1996. „Ortutay rendeletére a kitelepítettek értékeit a közgyűjtemények kapták – emlékezett Patakiné Brestyánszky Ilona (1922). – Mi, muzeológusok részt vettünk ebben a munkában, a könyvtárosok, levéltárosok ritkán. Nemcsak értékes könyvek, gyűjtemények, hanem irattárak, oklevéltárak is zúzdába kerültek, mert »egy piszok főúr« papírai nem érdekelték őket. A tanácson vagy a rendőrségen kaptuk meg az eligazítást – a címetek és a kulcsokat –, és a lakásügyi előadó, a becsüs, a muzeológus, elvéve még a könyvtáros és a levéltáros meg egy ávos tartozott egy csoportba. Először a muzeológus ment végig a lakáson, s kiválogatta, ami a múzeumnak kell. Ortutay arra biztatott bennünket, ha bizonytalanok vagyunk, inkább többet hozzunk be, de semmi el ne vesszen. Minden egyes darab zálogházi (Z) számot kapott, amit csak az ÁVO vagy a Bizományi tudott feloldani; megmondani, kié volt a kérdéses darab. Mivel én végeztem leghamarabb – a becsüsnek minden darab tányért kézbe és leltárba kellett vennie –, és nem mehettem el, mindenütt jól megnéztem, hogy jó uraink mit olvastak. Nem sok örömben volt részem. Mindegyik katonatiszt lakásán ott volt az obligát garnitúra, a herendi étkészlet, az ezüst »eszécáj«. Téboly, milyen volt a középosztály ízlésvilága. Ebből többé-kevésbé a zsidók emelkedtek ki. Zsindelyéknél – később tudtam meg, hogy baloldaliakat bűjtató államtitkár volt – a Néprajzi Múzeumba bekerülő néprajzi gyűjtemény mellett volt például egy hatalmas angol nyelvű detektívkönyv-gyűjtemény, amit ugyancsak kár volt a zúzdába vinni.”

26 Palasik 2015, 1384.: „Ám a netán meghagyott nyugdíjakat is maximálták 350 forintban, az özvegyi nyugdíjat és az árvaellátást pedig 150 forintban.”

27 A már felnőtt, nem a szülőikkel élő és ki nem telepített gyerekeket, leszármazottakat (az esetek egy részében) nem érte retorzió.

28 212 ember a kitelepítés ideje alatt a kitelepítési helyén vagy kórházban hunyt el. Palasik 2015, 1393.

illetőleg a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának támogatását, valamelyik vidéki zsidó szociális otthonba menekült.

Utólagos, 21. századi értelmezést végző számára azért is problematikus a kitelepítés elemzése, mert alapvetően irracionális volt. Pontosabban: az ingatlanok és az ingóságok megszerzésén túl – az általam vizsgált esetekben – semmiféle racionális indokkal, okkal magyarázni nem lehet a kitelepítés végrehajtásának elrendelését. A harc olyanok ellen folyt, akiket a hatalomból már régen kiszorítottak (ha részesei voltak egyáltalán), politikai mozgásterük megszűnt, a földosztással, államosításokkal korábbi megélhetési forrásaik elapadtak, s javarészt életkoruk és egészségi állapotuk folytán tevőlegesen a rendszer ellen fellépni sem tudtak volna. Nem is beszélve arról, hogy az általam vizsgált csoport hálás volt a kommunista Szovjetunió hadseregének a felszabadulásért, életének megmentéséért. Ezeket az embereket nem munkatáborokba vitték, hanem – nem létező bűneik miatti – büntetésből kitiltották Budapestről általuk ismeretlen helyre, rájuk bízva, hogy boldoguljanak, ahogy tudnak. Büntetésük pedig ugyanúgy sújtotta azt a vidéki polgárt, parasztot, „kulákot”, szegény embert is, akihez lakni parancsolták őket.

A kitelepítések politikai háttéréről született legfontosabb tanulmány Palasik Máriáé. De választ egyelőre nem kapunk arra a kérdésre sem, hogy miképpen történt a kitelepítettek kiválasztása. Palasik egyik fő állítása, hogy főképp az elkobzandó lakást választották ki, és csak emellett a kitelepítettet, csupán részben igazolható. Nem látszik racionálisnak, hogy például a Belső-Erzsébetváros leromlott lakásai kinek mozgatták meg a fantáziáját. Ugyanígy az albérletben élők esetében a politikai motiváció volt az elsődleges. Térképes ábrázolással Palasik állításából az egyszerűen igazolható, hogy a fontos közlekedési útvonalak melletti, illetve elit- vagy elegáns negyedekben lévő polgári lakások voltak elsősorban vonzóak a hatalom birtokosai számára.

A végső döntés az „ellenséges elemek” budapesti kitelepítéséről 1951. május 5-én született meg Rákosi Máttyás, Gerő Ernő, Friss István,

Péter Gábor és Házi Árpád által.²⁹ Palasik – a dokumentumok tanúságára hivatkozva – állítja: „A kitelepítés lebonyolításának módjával az MDP³⁰ szűk vezetése először dokumentálhatóan 1951 áprilisában foglalkozott. Bár a témában fennmaradt irategyüttes nagyon szerény, az egyértelmű, hogy az előkészítést Friss Istvánra, az MDP KV Államgazdasági Osztályának vezetőjére bízta.” Az ÁBTL dokumentumai szerint 1951 áprilisának második felében már zajlott a potenciális áldozatok adatainak felvétele. A fennmaradt dokumentumokban rendőr-tisztiszkolás, rendőrtanfolyami hallgató és rendőr százados egyaránt szerepel mint az információk felvevője. De az előkészítés minden bizonnyal már jóval 1951 áprilisa előtt megkezdődött, hiszen a deportálni szánt mintegy 17 ezer ember nevének átrostálása (és jóváhagyatása) is heteket vehetett igénybe. Az eljárás módja az volt, hogy konkrét, kiválasztott személy ismeretében a BM által kiküldött rendőrtiszt a házmestertől vagy éppen a kitelepítendő áldozattól gyűjtötte össze a többoldalas kérdőívben szereplő alapkérdésekre a válaszokat. Ennek megfelelően 1944 után megint politikai szerephez jutottak a házmesterek. Ennek következménye éppen Királyhegyi Pál és apja esetében volt tragikus, de volt arra is példa, hogy a házmesterek kiálltak a kitelepített emberek mellett.

„...mielőtt a névjegyzék összeállításához hozzáfogtak, már több hónapja folyhatott az azt előkészítő munka a Belügyminisztériumban. Erre az a bizonyíték, hogy a rendőrség nyomozói, a BM különböző tanfolyamainak hallgatói és egyéb munkatársai már 1951. március folyamán Budapest-szerte kérdőíveket hordtak ki a potenciális kitelepítendő lakásainak és lakóinak összeírására. Hogy ezt meg tudják tenni, jóval ezt megelőzően dönteni kellett a beszerzendő információkról, és össze kellett állítani magát a kérdőívet is. Nem tudjuk, hogy erre a mun-

29 Palasik 2015, 1370.

30 A Magyar Dolgozók Pártja a korabeli vezető, kommunista párt, 1948–1956.

kára ki vagy kik kapták a felhatalmazást, de ismerve a korabeli döntéshozatali mechanizmust, valószínűsíthetően a kérdőív jóváhagyására szintén időre lehetett szükség. Így már körülbelül februárban hozzákezdhetek a kitelepítés előmunkálataihoz. Ennek eredményeként végül egy négyoldalas, 14 pontból álló nyomtatványt szerkesztettek, amelynek célja volt, hogy adatokat gyűjtsenek a névjegyzékbe felvett lakásokról és lakóikról. A kérdőívvel a BM az alábbi információkhoz jutott: a lakásban lakók neve, a családfő – vagy akinek a nevére a kitelepítési végzést szándékoztak küldeni – személyi adatai, továbbá, hogy 1920 és 1951 között hol dolgozott, korábban hol lakott, hány szobás a lakás, mennyi a szolgálati viszonyból származó jövedelme, mennyi lakbért fizet, rajta kívül a lakásban kik laknak, közülük pedig ki hol dolgozik. Ezután következhetett a döntés, hogy mely lakások és lakói jöhetnek a kitelepítésnél potenciálisan számításba, vagyis kikről és mely lakásokról készüljön felmérés. Ezt a listát a Budapesti Városi Tanács lakáshivatalának kartonjai alapján állították össze. A kérdőíveket sorszámmal látták el, ebből tudjuk, hogy több mint 18 000 kérdőívet töltettek ki, illetve dolgoztak fel. A kérdőívek közül csak azok kerültek több mint fél évszázad múlva levéltárba, amelyeknek lakóit valóban ki is telepítették.”³¹

Az áprilisi adatfelvételt követte május–június folyamán a „véghatározatok” kézbesítése, és 2-3 napon belül a kitelepítés. Így 1-2 nap maradt arra, hogy az áldozatok tiltakozzanak, panasszal éljenek, igazolásokat gyűjtsenek, vagy éppen pártfogót keressenek a kitelepítés elkerülésére érdekében.

A kitelepítettek mellett pedig – ez nem túlzás – ezrek álltak ki. Az iratokban a szolidaritás nagyszámú példájával találkozhatunk. A háború utáni friss politikai szelek, a baloldali ideológiák, a konzeratív értéktisztelet, egyfajta erkölcsi megújulás igénye, és talán a ha-

31 Palasik, 2015, 1374.

lál megannyi fajtájának ismerete bátrabbá tette az embereket. A terror korszaka utáni felszabadulás újra megerősítette a megroppant gerincet, és az újabb letartóztatások ellenére sokan félelem nélkül nyújtottak segítségkezt az üldözött családoknak. Tömbházfelügyelők, párttitkárok, szakszervezeti aktívák, egyetemi oktatási hivatalok öntötték az igazolásokat, sőt még szovjet tulajdonú cég orosz igazgatója is ringbe szállt kitelepítésre ítélt raktárosa (!) mellett. Az ő bátorságuk nem értékelhető kevesebbre, mint azon művészeké, tudósoké, akik latba vetették befolyásukat a tudományos és művészeti élet elűzendő családtagjai mellett – több-kevesebb sikerrel. Az emberi szolidaritás szinte minden társadalmi szinten megmutatkozott – leszámítva a Belügyminisztérium apparátusát, amely sorozatban írta, pecsételte a „NEM”-eket a kérvényekre, panaszokra. Somlay Artúr (1883–1951), a híres színművész a kitelepítettek miatt ordibált Révai Józseffel, a korszak első számú kulturális vezérével, a négytagú pártvezetés tagjával (igaz, ezt követően a színművész öngyilkos lett). Pécsi Sándor (1922–1972) és Darvas Iván (1925–2007) színészek a rendőrséget ostromolták; tíz művész, közöttük hét (!) Kossuth-díjas³² lép fel Déry Sári [(1911–1952), eredeti neve: Baas Klára Sarolta, később gróf Almássy Miklósné] színésznő (2. kép) kitelepítésének visszavonásáért. A színésznő követte a férjét a Hegyaljára, s egy heveny – és nem időben kezelt – vakbélgyulladás következtében ott is halt meg.³³

32 Somlay Artúr, Gobbi Hilda, Rátkai Márton, Mészáros Ági, Tökés Anna, Ladányi Ferenc, Gáspár Margit, Dayka Margit, Várkonyi Zoltán, Egri István. A felsorolás forrása: Palasik 2015, 1386.

33 A színésznőt Mádon temették el.

2. KÉP. DÉRY SÁRI SZÍNÉSZNŐ

„Házi Árpád fölsoroltatott mindenkit, akit kihúztak a listáról, s azt is: miért, kinek a kérésére. E szerencsés ötezernyi »osztályidegen« névsora sok mindent elárul a válogatásról. Ki akartak telepíteni egy rádiómérnök katonatisztet – kiderült, a HM kutatóintézetének a munkatársa. Rendőr alezredes – 1946 óta párttag, a Ganz Vagonban dolgozik. Őrnagy – ellenállási érdemei vannak; főtanácsos nevelt lánya – a Kistextben laboráns; exportiroda-tulajdonos – a szovjet étellemezési központ irodájának a vezetője. Osztállysorsjegy-főelárusító – mindössze 25 sorsjegyet árult; alezredes – a felszabadulás után lett az, ma – azaz akkor – is mint asztalosmester dolgozik; ezredes özvegye – 1929-ben nyugdíjazott orvos ezredes; őrnagy – gyógyszerész őrnagy; miniszteri számvizsgáló – a filmgyárban altiszt, egyszobás albérletben lakik. Őrnagy háztulajdonos – a Maszobainál (azaz a magyar-szovjet alumíniumipari cégnél) térképrajzoló. Ezredes özvegye – a férje átállt a szov-

jet hadsereghez, előléptették. Államtitkár özvegye – az 1918–1919-es őszirózsás forradalom idején lett államtitkár, a nyugdíját Rákosi hagyta jóvá. Miniszteri tanácsos – a felesége Kossuth-díjas tanár. Fegyvergyári igazgató sógora – sztahanovista. Szegő Sándor őrnagy – karmester: felmentését Kodály Zoltán kérte. Rendőrkapitány neje – veje az Operaház karnagya, lánya a HM-ben dolgozik, párttagok; vezérigazgató özvegye – a fia ellenálló volt, a lányát 1944-ben kivégezték. Nyugdíjas alezredes lánya – 9 éves, a nagybátyjához költözik. Vezérigazgató kormányfőtanácsos veje és felesége – az anyós első férje volt vezérigazgató, aki 1917-ben meghalt. Ráth-Végh István ítélőtáblai bíró – író, 1920-ban nyugdíjazták: felmentését Darvas József író, miniszter kérte. Ezredes unokája, 3 éves – a szüleihez megy. Klár András földbirtokos és neje, Mezey Mária színésznő. Demeter Károly fémárúüzem-tulajdonos – az Egyesült Izzó főmérnöke; Selye Húgóné, alezredes özvegye – fia világhírű tudós, Selye János (a stresszelmélet kidolgozója): felmentését az MTA elnöke, Rusznyák István kérte. Rácz Jenő pénzügyminiszter (1946–1947) és családja – felmentését Kiss Károly, a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) elnöke kérte. Földbirtokos – kitüntetett élmunkás. Alezredes – 1910 óta vesz részt a munkásmozgalomban, 1945 után lett törzsőrmesterből alezredes. Az MNB főellenőre – a Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartása miatt elbocsátották, és csak a felszabadulás után került vissza a régi beosztásába; bérháztulajdonos – csak családi háza van és volt. Miniszteri tanácsos – Illyés Gyulát bújtatta; Háy Mórné földbirtokos – az egyik fia Kossuth-díjas író (volt moszkvai emigráns), a másik sztahanovista mérnök. Nagykereskedő neje – fia Tábí László humorista; földbirtokos anyja – az USA követségi attasé anyja; vatikáni követ – nem volt az. Rácz László autó-nagykereskedő – Honthy Hanna primadonna férje. Titkos tanácsos özvegyének rokona – nem rokon,

csak albérlő.”³⁴ Ha a polgári foglalkozásokat űző kitelepítettek hasonló elemzését a maga teljességében elvégeznénk, minden bizonnyal látható lenne, hogy „bűnösségük” éppolyan igazolhatatlan, mint a fenti közismert, de kitelepítési végzést kapó személyeké. Bár a hatalom birtokosai számára hirtelen úgy látszott, hogy az országban mindenki valakinek ismerőse, rokona, mégis a kitelepítésre szántak nagy többségének nem voltak befolyásos barátai, híres ismerősei, akik kiálltak volna mellettük olyan hangerővel, hogy azt a hatalom intézményeinek minden döntéshozó szintje hallhatta volna. Papírjaik, igazolásai, többoldalas életrajzaik nem hatották meg a Belügyminisztérium kitelepítettekkel foglalkozó néhány munkatársát. De voltak olyanok is, akik a sors újabb csapásaként fogadták a kiűzetésüket annak ellenére, hogy egyértelmű volt esetükben a névelírás okozta vaskos tévedés. Bár próbálkoztak rávilágítani erre az apróságra, de nagyon hamar elfogadták az Örökkévaló eme újabb próbatételét. Szerencsésen túl is éltek.

Nem tudható, milyen döntés nyomán került fel 1951 májusában 6644 család (17 350 fő) a kitelepítendő listájára. Az bizonyos, hogy a döntés alapjául szolgáló információk pontatlanok, vagy a lista összeállítói végtelenül felületeseek, akár rosszindulatúak is voltak. A véghatározat az esetek túlnyomó többségében a családfő nevére érkezett, ez tartalmazta az érintett (korábbi, valós vagy pontatlan) foglalkozását (például textil-nagykereskedő), vagy állapotát (nyugdíjas), s gyakran a korábbi társadalmi osztályának valamely jellemzőjét (például: tábornok, herceg). Ez azt mutatja – miként Palasik Mária tanulmányában megjegyzi –, hogy az államosítások, a nemesi címek és rangok 1947-es eltörlése után ez a címkézés nem valós állapotot tükrözött,³⁵ inkább csak a bűn nélküli, ideológiai alapú büntetés legitimációjaként, a „bűn-

34 Pünkösti 2001. A mentességért kilincselőkért szót emelt Szekfü Gyula, Kodály Zoltán, Bajor Gizi, Háy Gyula, Vas Zoltán, Jánosi Ferenc, Erdei Ferenc is. Palasik 2015, 1387.

35 Palasik 2015, 1378.

bak” felmutatásaként szolgált. A büntetést kirótták annak ellenére, hogy ezen *osztályok*³⁶ tagjai gazdasági befolyási lehetőségének alapját – ha volt egyáltalán – már 1950-re, az államosítások végeztével teljesen felszámolták; politikai szerephez, képviselőhez nem juthattak. Ezeket a csoportokat az új rezsim „kikapcsolta” a társadalmi és gazdasági élet irányításából, életlehetőségeiket minimálisra, a létüket a perifériára szorította. A herceg éjjeliőr, a kereskedő kifutófiú, a gyári mérnök kéziszövő lett. Az idősek közül nagyon sokan megmaradt értéktárgyaik eladásából tengődtek; munkát kerestek, de nem vagy alig találtak, leginkább a háziiparban leltek filléres bedolgozói lehetőséget, amelyet esetenként komoly betegséggel terhelve is úzhettek. A régi osztályok Magyarországon maradt képviselői viselték a Káin-bélyeget a 19–20. század minden politikai-társadalmi bűnéért, hibájáért, ők voltak a „haladó” társadalom ellenségei, akik – társadalmi csoportjuk minden tagjával együtt – felelősek voltak a társadalmi elmaradottság, a korábbi politikai rendszerek igazságtalanságaiért. A társadalom ellenük hangolása minden lehetséges módon megtörtént – inkább kevesebb, mint több sikerrel. De ahogy Káint is tilos volt megölni,³⁷ úgy e csoportok közvetlen megsemmisítése, a jakobinus terror mintájára, még váratott magára. S ahogy fokozódott ellenük a hangulatkeltés, úgy csökkent – Budapesten – ennek társadalmi hitele, mint azt az üldözöttek mellett kiállók nagy száma is mutatja, annak ellenére, hogy a kitelepítések híre félelmet keltett a társadalomban. Maga a kitelepítés az érintettek esetében akár – a vagyoneklobzás, a kirablás mellett – a fizikai megsemmisítés *előkészü-*

36 A kitelepítettek között szinte a teljes magyar város lakó társadalom képviseltette volt, tehát több társadalmi osztályt érintett, még a munkásságot is ideértve. De például egy főnemes és egy kereskedő nem tekinthető racionálisan ugyanazon társadalmi csoport tagjának, különösen, ha a „nagykereskedő” alkalmazott nélküli játékarus a Klauzál téri piacon.

37 „Aki megöli Kaint, hétszeresen megbűnhődik. És megbélyegezte az Úr Kaint, hogy senki se ölje meg, aki rátalál.” 1.Móz 4.15.

letének is tekinthető, hiszen ugyanazon mintát követte, mint az 1944-es deportálás: megtörtént a vagyon fölötti rendelkezés megakadályozása, az elkobzás; kevés holmival kis falvakba költöztetés más, hasonló sors-társakkal együtt; a szabad mozgás megtiltása, engedélyhez kötése. Nem volt véletlen, hogy a kitelepítést sokan – a nem zsidó kitelepítettek is – a zsidók 1944-es gettósításával, deportálásával állították párhuzamba.

Az 1951 nyarán elkészült jelentés adatai szerint a kitelepítési listára felkerült 6644 család (17 350 fő) közül a véghatározatot 5893 család (15 037 fő, 88 százalék) vette át, és közülük 5182 családot (12 704 fő, az eredetileg tervezett 77 százaléka) telepítettek ki.³⁸ 751 család nem vette át (2493 fő) a kitelepítési határozatot. Hatvan családnak engedélyezték, hogy ne a kijelölt községbe költözzön.

A jelentés szerint a határozat elleni panaszokat még aznap és a szállítás előtt elbírálták, s ezekből kiderült, hogy jócskán volt helytelen adatgyűjtés. A jelentés megállapítja azt is, hogy a kitelepítés ténye Budapesten nagy nyugtalanságot okozott, különösen „a polgári rétegek körében”, de a kisemberek és kisnyugdíjasok között is, és „ellenséges rémhírek” terjedtek el.

A diktatúra valóságérzékelésének hiányát jelzi, hogy a jelentés megállapította, hogy a házmesterek „rosszul viszonyultak a kitelepítéshez”, ugyanis sajnálták, segítették a kitelepítetteket. Hogy a társadalom a korlátja vesztett üldözést nem támogatja alig hét évvel az 1944-es zsidóüldözések után, ez a hatalom számára felfoghatatlannak bizonyult. Egyszerűen érthetetlennek tűnt a jelentés összeállítói számára, hogy a magyar társadalom parancsra, és az ideológiai sulykolás ellenére nem fogadja el az „ellenséges elemek” elleni hajsztát, hogy a morális fék nem veszett ki az emberekből, még a kommunista párttagokból sem. „1951.

38 ÁBTL 4.1. A-287. Zárójelentés a nemkívánatos elemek Budapestről történt kitelepítéséről (1951. V. 21.–1951. VII. 18.), 1951. augusztus 11.

július 28-án Pongrácz Kálmán, a Budapesti Városi Tanács VB [Végrehajtó Bizottság] elnöke jelentést küldött Rákosi Mátyásnak a kitelepítés során megürült lakások szétosztásának folyamatáról. Pongrácz válaszolt a végrehajtás során felmerült problémákat. (...) a dolgozók (...) először nem akartak beköltözni a nekik kiutalt lakásokba.³⁹ Az is kiderül a jelentésből, hogy érkeztek feljelentések, ám nem túl magas számban, ahogy a készítő felrója: kevés a dolgozóktól érkező bejelentés, s nagyobb számban ilyeneket csak az utolsó napokban kaptak. Királyhegyiek története lehet például az egyik ilyen, feljelentésre induló kitelepítés.

A jelentés készítői határozottan vonalasabbak voltak főnökeiknél, és durcás szemrehányással illették mind a magyar társadalom szöveiben kirajzolódó emberi szolidaritást, az irracionalitással szembeni fellépést, de még a mentesítéseknek helyt adó pártvezetőket is. A valóságismeret hiánya, az egyes emberek életének semmibevétele süt át a mondatokon.

„A kitelepítés során megmutatkozott, hogy ezek a nemkívánatos elemek milyen nagymértékben vannak beépülve állami, de különösen gazdasági és kulturális életünkbe, ezt a mentesítések is jól mutatják. Csaknem valamennyi gazdasági szerv, üzem a panasz mellé csatolta saját igazolását arról, hogy a kitelepített ott dolgozik, munkáját jól végzi, rá szükség van, vagy elvitele a termelésben nehézséget okoz.”⁴⁰

Valójában nem tudható, hogy pontosan hány embert érintett a mentesítés a kitelepítések során. 1951 nyarán a mentesítések 692 családot, összesen 2276 főt hagytak szabadon, bár – és erről nincs adat – nem mindig tarthatták meg ingatlanukat. Volt olyan eset, amikor a család egy tagja (unoka) inkább nagyapja és nagynénje ellen fordult, hogy mentesüljön a kitelepítés alól. Ezt el is érte, de a közös lakást neki is el

39 Palasik 2015, 1382. A forrás jelzete: MNL OL M-KS 276. f. 65/183. ő. e. 34–36.

40 ÁBTL 4.1. A-287. „Zárójelentés...”, uo.

kellett hagynia, noha megbízható kommunista káder volt. Előfordult az is, hogy elvált szülők egyetemista gyermekét telepítették volna ki az apjával, de az anya (és új férje, aki fontos beosztású elvtárs volt) elérte, hogy a fiú visszatérhessen Budapestre. A mentesítési kérelmek a kitelepítés után sem szűntek meg, Királyhegyi Pál és apja három hónapnyi kitelepítés után térhetett vissza a fővárosba, de a kérelmek túlnyomó többségét elutasították, leggyakrabban Cziráki Ferenc rendőr százados aláírásával.

Az összes mentesített 21,7 százaléka maga volt olyan beosztásban, hogy nem lehetett kitelepíteni; 13 százalékanak volt olyan hozzátartozója, hogy annak „érinthetetlen” státuszát figyelembe kellett vennie a döntéshozóknak. 9,7 százalék nem tartozott a kitelepített családhoz, vagy már kivált onnan, 4,6 százalék mentesült öregség vagy betegség miatt, bár ilyen címen valójában nagyon sokakat kellett volna mentesíteniük. A kegyelemben részesültek 17 százaléka hibás adatmegállapítás, 19 százalék egyéb okok miatt mentesült, és 15 százalékuk (tehát elemnyésző töredékük) azért, mert valamelyik minisztérium vagy főhatóság indítványozta.⁴¹

Voltak, akik információt szereztek a készülő kitelepítésekről. Ez kiderülhetett a pesti pletykákból, a Magyar Dolgozók Pártjának 1951. februári II. kongresszusa után keringő hírekből, és a tömeges – ezért titokban nem tartható – adatgyűjtésekből is.⁴² A kitelepítésről szóló jelentés szerint 583 család (1893 fő) menekült el vidékre. Ők azt remélték, hogy lakásaikat felajánlva az ingatlanokkal, a háború utáni szűkös erőforrásokkal sáfárkodó helyi tanácsoknak, a korabeli „önkormányzatoknak”, a hatalom beéri ennyi konccal, és őket futni hagyják. A lakásukat elhagyók száma az 1951. áprilisi 299-ről májusra nagyon meredeken,

41 Az adatok forrása: Palasik 2015, 1393.

42 Rátki 1981, 28–29.

825-re emelkedett. Tévedtek, de bátorságukat – és az őket másutt befogadókét, elrejtőkét – el kell ismernünk, bár a kitelepítés és a rendőrség vidéken is utolérte őket. Annál sikeresebb volt az elrejtőzése 85 fel nem lett családnak (225 fő), illetve 4 család (24 fő) külföldre tudott menekülni a kitelepítés megkezdése előtt.

1. TÁBLÁZAT: A VÉGHATÁROZATOT ÁTVETTEK MEGHIÚSULT
KITELEPÍTÉSÉNEK OKAI⁴³

<i>Okok</i>	<i>Családok száma</i>	<i>Fő</i>
Mentesítve	692	2 276
Megszökött	13	44
Öngyilkosságot kísérelt meg	6	13
Összesen	711	2 333

A kitelepítések elindításának fő mozgatórugója a feszítő lakáshiány volt. 1950-ben olyan ötlet is felmerült, hogy Budapestről telepítsenek ki minden nyug- és kegydíjast úgy, hogy az idősök maguk gondoskodjanak vidéki lakásaikról,⁴⁴ mert ezzel 4–5 ezer lakás szabadulna fel. Az abszurd kezdeményezés ugyan hamvába holt, de a lakáshiány orvoslása valamilyen kitelepítéssel nem került le a napirendről. A gazdasági érvek politikai szándékká erősödtek, amelynek összefoglalását Rákosi adta, mondván: „Lehetetlen, hogy a város legdöntőbb részében ezrével lakjanak a régi rendszer elszánt hívei.”⁴⁵ Bár a nép nyugdíjaskorrú, „elszánt” ellenségeit a munkásosztály érdekében kellett megfosztani a lakásaiktól, a sajtó csak visszafogottan hozsannázott a kitelepítettek

43 Palasik 2015, 1393. Forrás: ÁBTL 4.1. A-287 és MNL OL XIX-B-I-j 39. doboz 00487.

44 Az Ideiglenes Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának 1950. júliusi tervét bemutatja Palasik 2015, 1365–1366.

45 Uo. 1369. Az idézet forrása: MNL OL M-KS 276. f. 53/78. ő. e. 1951. június 28.

lakásaiba költöztetett munkások örömről. A „történet” a politikai nyomás ellenére nem volt jól kommunikálható, eladható, hiszen olyanok kaptak büntetést, akik nem követtek el semmit, bíróság nem ítélte el őket – különben börtönbe kerültek volna –, s a „nép ellensége” fogalom megfoghatatlan volt egy olyan budapesti bérházban, ahol együtt lakott a régi polgárság (az első néhány emeleten, az utcára néző lakásokban), a kispolgár és a munkás is (a felsőbb szinteken, illetve udvari lakásokban), de mindegyik társadalmi csoport tagjai együtt, közösen álltak sorba az üres üzletek előtt.

A háború alatt az akkori Budapest 38 ezer épületéből csupán 14 százalék maradt épen, 5 százalék teljesen elpusztult, míg 17 százalék súlyosan sérült; a város 290 ezer lakásából 20 ezer teljesen megsemmisült, míg 60 ezer súlyosan megsérült. A sérült lakások zömét 1948-ra lakhatóvá tették.⁴⁶ A háború előtről megörökölt lakáshiányt és a pusztulás miatti ingatlancsökkenés hatását tovább feszítette a fővárosba áramlás. Az ötvenes évek első felében a polgári lakások jelentős része a lakáshiány miatt megféleződött: építkezések híján a lakásmegosztás és -leválasztás, társbérleti rendszer kialakítása történt, tehát a lakások száma a meglévő épületekben nőtt tovább. Az 1952-es bérház-államosítással (ez a hatnál több lakószobás épületekben található magánbérlakásokat érintette, mintegy 200 ezret⁴⁷) nemcsak az újraelosztás és a teljes körű ellenőrzés lehetőségének hatalmi örömet vette magára az állam, hanem a fenntartási munkák felelősségét és költségeit is, amelynek reménytelen voltát épp egy másik korszakfestő film, Makk Károly 1956-ban készült, *Mese a 12 találatról*⁴⁸ című vígjátéka mutatta be.

46 Preisch 1969, 12.

47 Kocsis 2009, 96.

48 A film adatlapja: <https://port.hu/adatlap/film/tv/mese-a-12-talalatrol-mese-a-12-talalatrol/movie-8576>

3. KÉP. A MESE A 12 TALÁLATRÓL CÍMŰ FILM EGYIK FILMKOCKÁJA

2. TÁBLÁZAT: LAKÁSÉPÍTÉS BUDAPESTEN, 1949-1959⁴⁹

Év	Épült lakás	Ebből új építkezés aránya (%)	Magánérvs aránya (%)	Lakás-megszűnés	Lakás-szaporulat
1949	4 669	5	n. a.	1 100	3 569
1950	4 443	26	55	1 174	3 269
1951	4 319	24	70	1 113	3 026
1952	3 015	25	50	709	2 306
1953	2 897	25	50	671	2 226
1954	5 188	57	38	800	4 388
1955	7 209	67	34	1 046	6 163

49 A táblázat forrása: Preisich 1998, 100. és uő. 1969, 13. A hivatkozás forrása: Kocsis 2009, 95.

1956	7 184	56	44	1 582	5 602
1957	8 930	77	27	1 047	7 883
1958	8 674	67	49	859	7 815
1959	13 464	71	46	990	12 474
Összesen	69 812	54	44	11 091	58 721

A kitelepítettek ingatlanjaiból 1951. július 28-ig a főváros a 4392 lakásból 2648-at utalt ki, ebből az üzemeknek 1110, a Honvédelmi Minisztériumnak 647, egyéb szerveknek – kádereknek – 891 ingatlant. De 1951 novemberében még 700 lakás állt üresen,⁵⁰ új bérlőjére várva. Az 1953 után visszatérő kitelepítettek csak egyedi esetekben kaphatták (szerezhették) vissza eredeti lakásukat.

3. TÁBLÁZAT: A KITELEPÍTETTEK INGATLANJAI (1951)

<i>A kitelepítés során megüresedett lakások státusza</i>	<i>A lakások száma</i>
Kiutalva	2 648
Feldolgozás alatt	720
Ki nem utalt társbérlet	455
Villák	125
Ebből villák kiutalva 1951. július 24-ig	5
Romos lakás	21
Szolgálati lakás (nem lehet igénybe venni)	11
Albérlet	274
Tartalék	138
Beérkezett lakás összesen	4 392

50 Palasik 2015, 1383.

A magyar zsidóság a holokauszt után

A magyar zsidóság maradványa tragikus állapotban érte meg a felszabadulást 1945-ben. 1944 folyamán a vidéki zsidóság túlnyomó többségét testi-lelki kínzások után meggyilkolták, a budapesti zsidóság 50 vagy akár több mint 60 százaléka⁵¹ pedig a halálmenetekben, majd nyilas kivégzések és kínzások, éhség és betegség által pusztult el.⁵² A deportálásból, munkaszolgálatból visszatérőket nem csak családtagjaik hiánya ütötte szíven, lakásukban mások laktak, ingóságaik elvesztésével, leggyakrabban ellopásával szembesültek.

51 A történeti szakirodalom általában a budapesti zsidóság embervesztését 50 százalékra teszi. Véleményem szerint figyelembe veendő, hogy a vidéki gettósítás elől sokan szöktek Budapestre, ezért a budapesti zsidóság 1944-es létszáma az 1943-asnál nagyobbra duzzadt. Így a Soá előtti budapesti lakosok vesztésének 50 százalékosra becsült aránya akár ennél is nagyobb lehet. Ezt egyetlen, még nem publikált felméréssel tudom igazolni: Pestújhely és Rákospalota zsidó ingatlanbirtokosainak 60 százaléka 1945-re, 67 százaléka 1950-ig elhunyt, hozzáteve, hogy a tulajdonosok jelentékeny része Budapest belső kerületeiben élt. Tehát a Soá alatti halálozási arányuk 60 százalékos volt. (Az adatsor Budapest Főváros Levéltára tulajdoni lapjainak elemzésekor készült.)

52 A Soá utáni statisztikák nem mérték, hogy a budapesti túlélők közül kik laktak 1944 előtt vidéken, s a deportálások elől Budapestre menekülve éltek túl a holokauszt szörnyűségeit. Persze jócskán volt ellenirányú mozgás is: sokan vélték úgy, hogy a német megszállás után vidéken nagyobb biztonságban lesznek (de mindenképpen közelebb a lehetséges élelmiszerforrásokhoz, és távolabb az őket ismerőktől). Ennek legismertebb példája Karinthy Frigyes özvegye, Böhm Aranka (1893–1944) esete, aki budapesti lakosként vidékre menekült, pontosabban önként jelentkezett vidéki segédorvosnak. Ki is rendelték Zalaegerszegrre 1944. május 4-én. Onnan deportálták 1944. június 30-án Auschwitzba, ahol mártírhalált halt. Ember 1991, 39–43.

Haraszi György szerint „a Soá következtében a túlélő magyarországi zsidóság mind társadalmi-gazdasági szerkezetében, mind földrajzi elhelyezkedésében nagyban különbözött a vészkorszak előttitől. Megbomlott a nemek és korcsoportok közötti arány; a gyerekek és férfiak különösen nagymérvű elpusztulása miatt (Auschwitz, munkaszolgálat) túlsúlyossá vált a nők és az idősebbek csoportja. A magyarországi zsidók korfája tartósan fordított piramist formált. A visszatérők lakásait időközben kifosztották, elfoglalták, jelentős volt az elszegényedés.”⁵³

A visszatérők és az itthon maradt túlélők harmada úgy vélte, el kell hagynia Magyarországot, a borzalmak színterét. Ezt erősítette több helyi pogrom és az antiszemitizmus továbbélése is. Ezért az Országos Zsidó Helyreállítási Alap tevékenységéről, illetve ennek vagyona felhasználásáról tárgyaló hitközségi delegáció a kárpótlás összegének egy részét a kivándorlás támogatására kívánta fordíttatni.⁵⁴ A többség Palesztinát jelölte meg úti célként, de nagyon sokan vágytak a tengerentúlra is. Más közép-európai országokhoz képest Magyarországon alacsonyabb volt Palesztina vonzereje, különösen az asszimilált budapestiek körében, de még így is 32 007 kivándorolni szándékozó nevét listázta a budapesti Palesztina Hivatal 1947. február 26-ig.⁵⁵ Arról viszont nincs adat, hogy pontosan mennyien hagyták el az országot, a Palesztinába érkezettek becsült száma 15–17 ezer fő. A kivándorlás akadálya volt a felszabadultak rossz testi és lelki állapota, az utazás technikai korlátozottsága, illetve a Palesztinába igyekvőkkel szembeni brit fellépés is. A kivándorlást viszont segítette, hogy a magyarországi cionista mozgalmak és pártok nagyon gyorsan álltak talpra, és segítséget nyújtottak mind a felkészüléshez, mind az ország elhagyásához.

53 Haraszi 2007, 4–29.

54 Cseh 1994, 120. és 122.

55 Erdei 2004.

Egy 1946 elején készült felmérés szerint a magyar zsidóság 81 százaléka szorult valamilyen formájú segélyre.⁵⁶ A felszabadulás után fizikai és pszichés betegségek pusztítottak közöttük, erről Kulcsár István⁵⁷ pszichiáter⁵⁸ így ír 1946 végén: „A zsidóságnak ijesztően széles rétege a felszabadulás óta nem állott talpra, és úgy látszik, nem is hajlandó talpra állni. Otthonokban, kórházakban húzódnak meg, segélyekből, alamizsnákból tengődnek. (...) A zsidóság széles rétege ma kollektív járadékneurózisban szenved.” A deportálásból visszatérők talpra állítása még évekig adott feladatot a Jointnak,⁵⁹ illetve a zsidó szociális intézményeknek.⁶⁰ A túlélők és itthon maradtak nagyobb hányada felnőtt- és időskorú volt. A Soá idején nagyobb arányban pusztultak el kiszolgáltatott nők, gyerekek és idősek, a tetterős zsidó fiatalok jelentős része pedig emigrált. A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája Központi Szociális Bizottságának iratai⁶¹ szerint például 1949-ben a segélyezés mértéke készpénzben 11,9 millió forintot tett ki, és a támogatottak száma elérte 109 982 főt. De ez a létszám egy évre rá drasztikusan, mintegy a negyedére csökkent.

56 Zsidó statisztika. *Haladás*, 1946. február 8.

57 Kulcsár István (1901–1986) pályafutásáról: dr. Alexander Emed: *Emlékezés Kulcsár Istvánra* (http://informed.hu/history/?article_hid=101394).

58 Kulcsár 1994, 334–336.

59 Frojmovics 2004.

60 Kulcsár pszichiáterként kárhóztatta a Joint tevékenységét, mondván, miközben az „megmentette a maradék zsidóság életét, szellemét akaratlanul is korrumpálta. A szolgáltatás nélküli szolgáltatás különben is könnyen hajlamosít felelőtlenségre, könnyelműsége, korrupcióra, és e tulajdonságok sajnálatos mértékben fejlődtek ki a zsidóságnak közvetlen vagy közvetve eltartott rétegében”. A Joint mindennapos tevékenységét tudtommal mindmáig nem dolgozták fel részletesen. Egy rövid áttekintő politikai képet ad Frojmovics Kinga, illetve a Magyarországi Zsidó Szociális Segély Alapítvány (MAZS) összeállítása: <http://mazs.hu/joint100/Joint100hu/tortenet/194553.html>

61 https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_segelyszervezetek_mioi_segelyezes_1948-1952/?pg=123&layout=s

E dolgozat kereteit szétfeszítené a budapesti zsidóság 1945 utáni, teljes társadalmi keresztmetszetének bemutatása, ezt megtette már Haraszi idézett művében és Karády Viktor alapvető fontosságú tanulmányában⁶² és könyvében.⁶³ Rá kell azonban mutatnunk néhány olyan társadalmi jelenségre, amely befolyásolta, hogy kik és miért kerülhettek a kitelepített „tőkés reakció” tagjai közé.

1945 után megszűntek azok a korlátozások, amelyek 1920-tól akadályozták a zsidóság gazdasági-társadalmi boldogulását Magyarországon. A megmaradt aktív újrakezdők abban bíztak, hogy egy humánus, szabad, új Magyarország épülhet a romokon, annak ellenére, hogy 1945 után is újra és újra felizzott az antiszemitizmus. Az újjáépülő országban szükség volt megbízható és hozzáértő vezetőkre, a kiemelt „népi kérdések” mellett így olyan, szakmájukhoz értő zsidókra is, akik a termelés-irányítás, kereskedelem, rendőrség, honvédség területein aktivizálták magukat. A diktatúra kiépülésével nyilvánvalóvá vált, hogy a zsidó származás újra hátrány is lehet, nem csak előny: a cionista múlttal rendelkezők egy részét a párttagság felülvizsgálatakor kizárták vagy visszaminősítették, a kivándorlást megtiltották, a Joint (American Jewish Joint Distribution Committee) tevékenységét korlátozták. A szervezet vezetőjét, Israel G. Jacobsont 1949. december 15-én letartóztatták, majd kiutasították; 1951-ben Stöckler Lajosra bízták a hazai képviselői vezetését, majd 1953-ban a kormány betiltotta a szervezet működését.⁶⁴

A háború utáni újrakezdés nehéz helyzete új kényszereket hozott. Korábban sohasem üzletelő asszonyok – gyakran özvegyek – kiváltották az iparigazolványt. A volt segédek önállók, mai kifejezéssel élve kényszervállalkozók lettek; mások kereskedők vagy fellengzősen egy-

62 Karády 1984.

63 Karády 2002.

64 A Joint története 1945–1953. <https://mazz.hu/hu/alapitvanyunk/tortenet>

ből nagykereskedők, bízva abban, hogy sikerül valahonnan eladható árut szerezniük, és ők adhatják tovább a kiskereskedőknek.

A rendszer szolgálatába nem állt zsidók is lehetőséget láttak arra, hogy korábbi egzisztenciájukból feljebb léphessenek. Ennek 1951-ben meg is lett a börtje, mert a valójában ügynökölésből, háziiparból, bedolgozásból családjuknak minimális megélhetést biztosítani képes emberek a kitelepítési listákon mint ékszer-nagykereskedők, vezérigazgatók kerültek ismét áldozati helyzetbe. Gyarmati tanulmányában leszögezi, hogy „Hiába volt a kitelepítési eltökéltség felekezetindifferens, az történetpszichológiailag és a holokauszterintettség okán újra szignifikáns áldozatközösséggé tette a túlélő zsidók maradékát.”

Bár Karády Viktor tanulmányaiban csak érintőlegesen elemezte a zsidó középosztály munkaerőpiaci helyzetét, különösen nem az 1945 utánit, mégis alábbi, rövid kitekintése figyelemreméltó.

„Budapestre nézve a zsidó vallásúak réteg szerinti megoszlását a háború előtt és után elég pontos adatok alapján vethetjük egybe. (...) Összesítve, a munkás és segédszemélyzet aránya a két dátum között valamelyest csökkent (35 százalékról 33 százalékra). *Sokkal fontosabb az önállók arányának számottevő emelkedése*, ami egyaránt érinti az iparosokat (kiknek aránya megduplázódott, 10 százalékról 19 százalék fölé), a szabadfoglalkozásúakat (akiknek még az abszolút száma is 10 százalékkal meghaladta 1945-ben az 1935-ös összeget) és a kereskedőket (akiknél az emelkedés 17 százalékról 21 százalékra vitte fel a réteg számarányát). Ezzel szemben az értelmiségi alkalmazotti csoportok vesztesége sokkal nagyobbak bizonyult minden tevékenységi ágban. Ezeket az eredményeket természetesen nemcsak a vérvesztésekkel, hanem a zsidótörvények érvénye alatti és az 1945-ös átcsoportosulások figyelembevételével lehet értelmezni. A zsidótörvények értelmében történt átcsoportosulások ugyanis elsősorban az értelmiségi alkalmazottakat fosztották meg állásuktól, illetve foglalkozási lehetőségeiktől, s kényszerítették legális vagy titkos »önállósulásra«. Ennek tulajdonítha-

tó az önállóak rétegeinek váratlan viszonylagos felduzzadása. A zsidótörvényeknek minden bizonnyal erős deklasszáló hatása is volt, amennyiben az elbocsátott értelmiségi alkalmazottak egy része kénytelen volt a kevésbé exponált és a központi ellenőrzésből könnyebben kieső segédszemélyzet soraiba szegődni. A deklasszálódásnak ezt a formáját adataink nem mutatják be, talán azért nem, mert a fővárosi szegény zsidóságot, melynek jó részét a segédszemélyzet tette ki, érte legbrutálisabban a vérvesztések szelektív hatása. Ha elfogadjuk azt a fentebb idézett becslést, hogy Budapesten kb. 25 ezer üldözött menekült meg hamis papírokkal, valószínű, hogy ezek jó része a középrétegek sorából, s nem a keresztény szövetségeket legtöbbször nélkülöző, elszigetelt zsidó munkásságból került ki. Talán ugyanerre mutat az a tény is, hogy a segédszemélyzethez sorolhatóknak 1945-ben életben lévő része csak 42,3 százaléka az 1935-ös állagnak, míg a középosztályú kategóriákra vonatkozó arányszám 47,5 százalék, annak ellenére, hogy globálisan valószínűleg az utóbbiak közül került ki mind a kivándorlók, mind a kikeresztelkedők túlnyomó része.”⁶⁵

Az újrakezds láza 1948 végéig tartott. Az elinduló államosítások mind szélesebb kör egzisztenciáját tették tönkre 1949–1950 folyamán. A kitelepített zsidó „tőkések” – ha egyáltalán azok voltak – addig elvesztették megélhetésük legfontosabb forrásait. A vagyonosabbak bérházaik jövedelméből éltek, vagy értéktárgyaik eladásából; illetve – akarva vagy nem akarva – szervezetekben, állami vállalatoknál helyezkedtek el. Súlyos terhet rótt a vallásukat tartó zsidókra a szombati munka- és iskolaszünet hiánya. A munkaképes korúak szombattartó szervezetekben helyezkedhettek el, de a gyerekek nem úszták meg intő nélkül a szombati „iskolakerülést” annak ellenére, hogy az „1948-as állami egyezmény többek között garantálta a Zsidó Gimnázium és a jesivák meghagyását,

65 Karády 1984, 77–78.

4. TÁBLÁZAT: A ZSIDÓ VALLÁSÚ AKTÍV NÉPESSÉG FOGLALKOZÁSI
MEGOSZLÁSA BUDAPESTEN 1935-BEN ÉS 1945-BEN⁶⁶

	1935		1945		1945
	<i>fő</i>	%	<i>fő</i>	%	<i>1935 %-ában</i>
Önálló iparos	9 984	9,9	8 840	19,3	88,5
Egyéb önálló (kereskedő stb.)	17 130	17,1	9 532	20,8	55,6
Ipari tisztviselő	10 024	10,0	3 940	8,6	38,4
Egyéb magántisztviselő	18 414	18,4	2 371	5,2	12,9
Köztisztviselő	5522	5,5	1 911	4,2	34,6
(ebből katonatiszt)	(–)		(101)		
Szabadfoglalkozású értelmiségi	3 783	3,8	4 210	9,2	111,3
Segédszemélyzet (ipari munkás)	20 337	20,3	9 462	20,6	46,5
Egyéb segédszemélyzet (kereskedelmi, közlekedési stb. munkás, cseléd, segéd)	14 804	14,8	5 622	12,3	38,0
(Ebből katona)	(99)		(274)		
Összesen (nyugdíjasok, ismeretlenek és egyéb foglalkozás nélküliek)	99 998	100	45 888	100	45,9

és azt, hogy a szombattartó szülők gyermekeinek szombaton nem kell iskolába menniük”.⁶⁷ Az „önállók” társadalmi csoportja ennek ellenére sem volt *ekkor még* a rendszer „ellenségének” tekinthető (inkább csak kritikusanak, hiszen távol állt tőlük bármiféle aktív fellépés), hiszen életüket, megmaradásukat a szovjet csapatoknak köszönhették, és ez a hálaérzet elnyomott minden más racionális és jogos berzenkedést. A terror, az államosítások kiszélesedésével, a létfeltételek zuhanásával viszont nőtt a rendszer áldozatainak, kárvallottjainak – és talán még potenciális ellenfeleinek is – a száma. Javarészt ezek a családok adták azokat a fiatalokat és középkorúakat, akik 1956-ban elhagyták Magyarországot.⁶⁸

A zsidó hitközségi vezetés, amely kezdetben várakozással fogadta a népköztársasági átrendeződést, 1948-ban kiegyezett az állammal,⁶⁹ és 1950-ben az Országos Gyűlésen ismét egyesült – erős külső kényszer hatására – az orthodox felekezettel,⁷⁰ már eljutott arra a felismerésre, hogy a kommunista vallásellenesség egyik célja a zsidó felekezet megsemmisítése, és a magyar zsidóság mint „polgári elem” gleichschaltolása.⁷¹ Stöckler Lajos⁷² elnök, aki hősie, de utólag sokak által vitatott

67 Bacskai 2000, 262–267. Az 1947. december 7-én megkötött és az állam által soha be nem tartott egyezményről lásd még: Bányai–Gombocz 2015.

68 Murber Ibolya az 1956-os kivándorlásról szóló cikkében 18 200 zsidó, közöttük 1000 orthodox gondozásáról tud Ausztriában, amit a Joint és a Szochnut (Jewish Agency for Israel) finanszírozott. Murber 2016. A Joint adatai szerint is több mint 18 ezer magyar zsidó hagyta el az országot. (<http://archives.jdc.org/hungarian-refugee-cards-1956-1957-now-available-in-jdc-names-index/>)

69 Az egyezményt 1948. december 7-én írta alá Ortutay Gyula, Stöckler Lajos és Kahan-Frankl Samu.

70 Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitfelekezet és a neológ Magyar Izraeliták Országos Irodája volt a két egyesülő szervezet, létrejött a Magyar Izraeliták Országos Képvisellete.

71 <https://de.wikipedia.org/wiki/Gleichschaltung>

72 Stöckler Lajos (1897–1960) csipkegyáros, 1944. július 22-től a magyar hatóságok jóváhagyásával újjászervezett Zsidó Tanács tagja. Aktív szerepet játszott a nyilas uralom idején mint az új Zsidó Tanács tényleges vezetője, amikor Stern Samu és a Zsidó Tanács más vezetői illegálisításba kényszerültek. Komoly szerepe volt a Belső-Erzéketvárosban

szerepet játszott a pesti gettó 1944–1945-ös túlélésében, egy besúgói jelentés szerint azt nyilatkozta: „Nagyon szomorú hírek érkeznek a kitelepítettekről, úgy élnek, mint a disznók. Félő, hogy a télen jelentős részük elpusztul. Most maguk építenek maguknak vályogházakat. Ő igazán kiállt a mai rendszer mellett, és a mai rendszer dicséretében megutáltatták magukat a zsidókkal, de mégsem érti – folytatta Stöckler –, hogy miért van szükség ezekre a »kegyetlenkedésekre«. Félő, hogy ez a polgárság teljes »kiirtásának« útja.”⁷³ (Kiemelés tőlem – D. G.) Egy másik megnyilatkozásakor Stöckler sokkal nyersebbnek látja a kitelepítések értelmét: „Egyébként – jegyezte meg – a kitelepítésekkel is »hazudtak« a hatóságok, mert tavaly mindenütt biztosították őt arról, hogy több kitelepítés nincs, az idén pedig – csendesebb formában – megint sok kitelepítés van. Ma – mondotta – bárkit kitelepítenek, ha egy párt-funkcionáriusnak vagy ÁVH-s tisztnek szüksége van az illető lakására. Megjegyezte, hogy Fischer Ödönnél⁷⁴ is valószínűleg a lakás kellett, mert köztudomású, hogy milyen szép lakása volt.” (Kiemelés tőlem – D. G.)⁷⁵ Palasik Mária hivatkozott művében is a kitelepítések egyik fő mozga-

felállított „nagy” gettó (1944. november – 1945. január) értelmezésének, belső rendjének megszervezésében. 1945 és 1949 között a Pesti Izraelita Hitközség, majd 1950-től a Magyar Izraeliták Országos Irodája (MIOI) és a Budapesti Izraelita Hitközség elnöke volt. 1953-ben letartóztatták; egyebek mellett azt szerették volna rábizonyítani, hogy Domonkos Miksával, a hitközség főtákarával együtt meggyilkolta Raoul Wallenberget. 1954. március 19-én a Katonai Felsőbírság másodfokon Stöckler Lajost, a Pesti Izraelita Hitközség, majd a MIOI volt elnökét 3 évi, Benedek Lászlót, a Zsidókórház volt igazgató főorvosát 2 évi, Csengeri Leó gazdálkodót (a debreceni hitközség elnökét) másfél évi szabadságvesztésre ítélte. A kémkedés vádjá alól Stöcklert felmentették. 1956-ban szabadult, 1960. június 1-én hunyt el Ausztráliában.

73 ÁBTLL 2.1 IV/44/2/93. Zsidó hitközség. Jelentés: 1952. október 9. Adta: 18/32 (Ez volt a besúgó kódja – D. G.)

74 Fischer Ödön neve nem szerepel az ÁBTLL kitelepítettek listáján, ott szerepel viszont Özv. Fischer Ödönné sz. Ruhig Róza, Bp. VII., Dohány u. 30. 1885. Anyja neve: Brütz Ernesztina, 04825/1951 (122–29 doboz), A 03784/1951 csatolva a dobozhoz.

75 Uo.

tórugójának a lakások, ingatlanok megszerzését tételezi. „A fővárosi kitelepítés háttérében kettős politikai szándék húzódott: egyszerre enyhíteni a krónikussá váló lakáshiányon, és megszabadulni az osztályelenségnek kikiáltott régi elittől.”⁷⁶

76 Palasik 2015, 1365.

A kitelepített zsidók társadalmi helyzete

4. KÉP. OSKAR KOKOSCHKA: BARON VICTOR VON DIRSZTAY (1911)

Az 1951-es kitelepítés a pesti zsidóság közép- és kispolgári csoportjait érintette. Bárósított zsidók is kerültek ugyan a kitelepítettek közé, mint Dirsztay Gedeon és Dirsztay Andor (az apa báró Dirsztay [Fischl] Béla⁷⁷), de a kitelepítettek többsége a háború előtt a kereske-

77 A család nemesítése 1884-ben, a bárósítás 1904-ben történt. A *Magyar Zsidó Lexikonban* (Újvári 1929) ez áll: „Dirsztay Béla báró, műgyűjtő, megh. 1922. Élénk részt vett a zsidók kulturális életében és sok áldozatkészséggel támogatott minden művészeti törekvést. Ő maga kiváló műgyűjtő volt. Főleg miniatűrakat (Isabey, Saar, Daffinger, Theer, Wigand), porcelánfigurákat, arany- és ezüsttárgyakat gyűjtött.” (<http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/11080.htm>) Dirsztay Viktorhoz érdekes adalékokkal

delemben, a kisiparban vagy idősebbek esetében a pénzügyintézetek adminisztrációjában dolgozott. Csoportjukat időskorú, beteg, sok esetben önellátásra képtelen emberek alkották. Szívszorító azon dokumentumok olvasása, amelyek azt tükrözik, hogy miképp deportáltak életük végén álló embereket azért, mert valamikor „igazgató”, „cégvezető” címet viseltek. Emögött ugyanis nem gazdasági hatalom, hanem egy élet fáradtságos, legtöbbször (bank)hivatali munkája, lassú előmenetele állt. Az irodai kisegítőből egy-egy pénzügyintézet vezérkarába magukat felküzdő zsidók nem befektetéseknek, hanem több évtizedes szorgalmuknak köszönhatték felemelkedésüket. Ennek ellenére a zsidótörvények után munkaadójuk nyugdíjazta vagy egyszerűen elbocsátotta őket. Ők azonban 1951-ben „igazgató”-nak, a kapitalista rend képviselőinek számítottak még nyugdíjasan, kegydíjasan is. A kitelepítést irányítók nem voltak tekintettel arra sem, hogy *mikor* volt „földbirtokos” vagy „igazgató” a kitelepített családfő vagy éppen annak özvegye. Van arra példánk, hogy egy család – a gazdálkodáshoz valójában nem értő (eredetileg fuvaros) – feje 1918–1921 (!) között 300 holdnyi nógrádi területen próbált gazdálkodni, teljes sikertelenséggel.⁷⁸ A családfő 1863-ban született Ipolypásztón, tehát a kitelepítéskor 88 esztendő volt. 1936 óta a gyerekei tartották el, jövedelme nem volt, ellenben súlyos szívbajtól és vérző gyomorráktól szenvedett. Az orvosa szerint néhány hete vagy napja volt hátra, mégis kitelepítették. Az ilyen esetek nem egyediek.⁷⁹ A hatalom gépezete nem tett különbséget tisztviselők és (volt) tulajdonosok között, de összességében sem volt tekintettel életkorra, egészségi

szolgál Erős Ferenc: Egy magyar báró Freud diványán című cikke. *Holmi*, 2014. január. <http://www.holmi.org/2014/01/eros-ferenc-egy-magyar-baro-freud-divanyan>

78 Klein Lajos ügye, ÁBTL 2.5.6-04709/1951. sz. karton.

79 Hasonló történt Takács Adolfné esetében (ÁBTL 2.5.6-1489/1951.), akinek férjét vasnagykereskedőként telepítették ki. A férj 1911–1912-ben volt csak *vaskiskereskedő*.

állapotra vagy éppen súlyosan beteg családtagra.⁸⁰ Emberiességi szempontok nem játszottak szerepet a kitelepítéseknel. Volt, akit a zsidó szeretetotthonból telepítettek ki, és újpesti lakásának társbérelői – akiket 1945-ben kibombázott mivoltuk miatt költöztettek oda – ugyanígy jártak: idős emberek voltak, és semmilyen családi kapcsolatban nem álltak a kitelepítésre ítélt családfővel.⁸¹ Társbérelők voltak – sorsbérelők lettek.

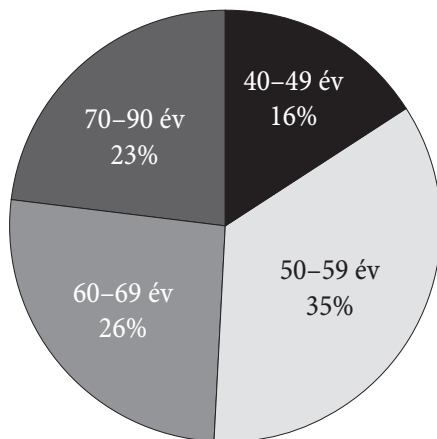
Adatsorok

Az általam vizsgált családok esetében a családfők (néhol az özvegy) átlagéletkora 60,2 év. (Az erzsébetvárosi kitelepített zsidóké 59,5 év.) 13 családfő – vagy a kitelepített özvegy – született 1890 előtt, tehát 60 évesnél idősebb, 10 fő 50–60 év közötti, mindössze 5 fő volt fiatalabb 50 évnél. A legidősebb 90 esztendő.

80 A Királyhegyi Pál *Első kétszáz évem* (1979) című könyvében (lásd később) leírt kitelepítéstörténetben bemutatott Epstein család (Mór és leánya, Anna) története valóságalapú. ÁBTL-kartonuk száma 2.5.6. A00871. A 72 éves apa gondozta 44 éves, súlyosan beteg leányát.

81 ÁBTL 2.5.6-02981/1951. Schleifer Zoltán (Nyírmada, 1861) esete. A kitelepítésre szánt egykori „textil-nagykereskedő” bejelentette, hogy ő és felesége már az Alma u. 2/b-ben, az orthodox szociális otthonban élnek. Stöckler Lajos maga írt levelet érdekében a Belügyminisztériumba, kérve, hogy engedélyezzék, a zsidó hitközség nyíregyházi szociális otthonát jelöljék ki nekik kényszerlakhelyül. Schleifer felesége 1887-ben született, „vérvomása 240, ágyhoz kötött beteg. A férfinak bélelzáródása van, katéterrel ürül”. A kitelepítés mégis végbement.

1. ÁBRA: AZ ESETTANULMÁNYOKBAN BEMUTATOTTAK ÉLETKORI
MEGOSZTLÁSA

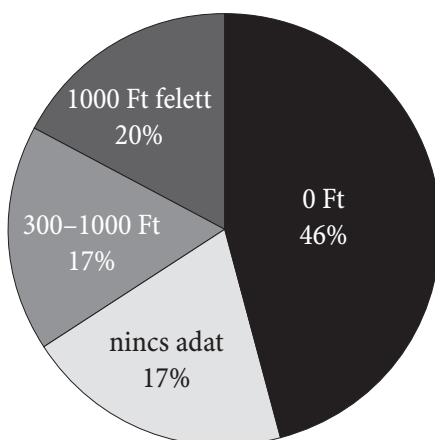

Az 50 évesnél fiatalabbaknak – figyelembe véve az ország háborús helyzetét – nem volt, nem lehetett elég ideje önerőből figyelemre méltó „kizsákmányolóvá” válniuk, hacsak nem örökölték a vagyonukat. A zsidó kitelepítettek közül csak kevés olyan akad, aki öröklés útján került társadalmilag előnyös helyzetbe, szinte mindenki önerejéből lett az, ami: közép- és kispolgár (hiszen a valódi nagypolgárok a kommunista hatalomátvétel előtt javarészt elhagyták az országot). Ezek az emberek, családok a háború utáni világban nem túl magas jövedelemmel – vagy éppen az államosítások, kisajátítások következtében immár jövedelem nélkül – álltak.

A kitelepítést végrehajtók arra sem voltak tekintettel, hogy van-e jövedelme az osztályellenségnek, lesz-e ennivalója, tüzelője télen. Ezen csoport többségének semmilyen jövedelme sem volt, ingóságai eladásából, a Joint vagy külföldi rokonaik támogatása révén tartották fenn magukat, vagy éppen gyerekeik tartották el őket. Munka- és gyakran

önellátásra is képtelen betegek. Mint korábban láttuk, a Joint segítségével éppen kilábalnak a deportálások, a gettó gyötrelmeiből, amikor az „új világrend” hatalmas ütésekkel mért rájuk. Azokra, akik egyszerűen csak szerettek volna élni, túlélni, esetleg elmenekülni – lehetőleg ideológiáktól mentesen (és leginkább Izraelbe). Fokozott hátrányt szenvedtek azok az inaktív családtagok, háztartásbeli asszonyok, akik korábban is eltartottak voltak, s (kitelepített) férjük halála után minimális életlehetőségeik is elapadtak.⁸² Azoknak, akik értékeik felszámolásából éltek, a kitelepítés azért is jelentett nagy csapást – miként László Árpádék esetében is –, mert a magukkal vihető 500 kg-on túl minden értéküket a lakásban kellett hagyniuk. Azok így idegeneké vagy rosszabb esetben az enyészeté lettek.

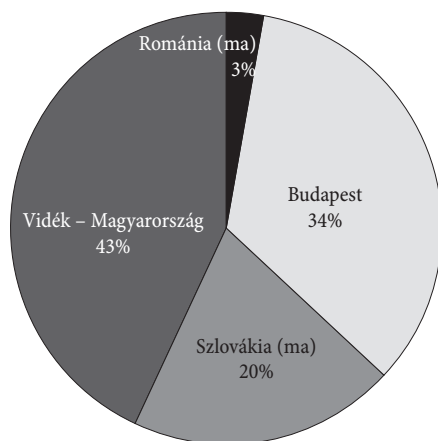
2. ÁBRA: A KITELEPÍTETTEK JÖVEDELMI VISZONYAI

82 Példa erre ÁBTL 2.5.6. 02604. László Árpád és felesége esete.

Az esettanulmányokban bemutatott kitelepítettek többsége (66 százalék) vidéken született, s ez az arány a mobilitási képességeiket jellemzi. Közel negyedük a trianoni határokon túlról származott.

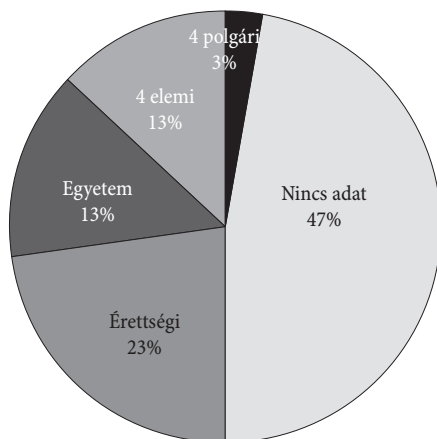
3. ÁBRA: A KITELEPÍTETTEK SZÜLETÉSI HELYE

Nem tudunk sokat a kitelepített zsidók iskolai végzettségéről sem. A kevés értékelhető adatból az derül ki, hogy többségük középiskolát és egyetemet végzett. Sajnos nem tudható, hogy e mintában az orthodox vallásgyakorlóknak milyen iskolai végzettségük volt, éppen róluk van a legkevesebb adat. Kivétel közöttük a jogi egyetemet végzett, hívő zsidó Gálos Henrik⁸³ és a kereskedelmi érettségit tett Amszel Simon.

83 ÁBTL 2.5.6-2786/1951. A felosztatott Magyar Cionista Szövetség (MCSZ) volt főtitkára.

4. ÁBRA: A KITELEPÍTETTEK ISKOLAI VÉGZETTSÉGE

Mintánkban sokszorosan hátrányos helyzetűek azok, akik a zsidó vallás egyik alapszabályát, a kóser háztartást magukra nézve kötelezőnek érezték. A Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség listáján 13 név szerepel ugyan, akik feltehetőleg kóser háztartást vezettek, de vélelmezhető, hogy ilyenek a neológ zsidók között is többen voltak, így a neológ Dombi Sándor egyik levelében erre utalt (lásd később).

A vallásos zsidók között a kóserság feladása nem történt meg – a nehézségek ellenére sem. Mandel Miksa (lásd később) azért kéri Tokajból való áthelyezését, mert az ellátás kósersága nem elégséges az elvárásaihoz, illetve ahhoz, amit az orthodox kasrusz⁸⁴ megkövetel. Ki-

84 „A kasrusz szóval jelzik a vallási felügyeletet igénylő élelmiszereknek a vallásközség, illetőleg a rabbiság által való felügyeletét és ellenőrzését. A K., illetőleg annak felügyelete a húsáruk árusítására, sőt esetleg a tejtermékekre is kiterjed. Hogy a fogyasztás megfeleljen a rituális előírásnak, annak előfeltételeit a metsző alkalmazásával és a felügyelet rendszerítésével biztosítják; ezt a valláserkölcsi kötelességet egy hitközség sem hanyagolhatja

rályhegyi Pál regényében felidézi – valós néven – Epsteinéket (Mórt és Anna lányát), akik szintén szerepeltek az orthodox listán, illetve az ÁBTL dokumentumai⁸⁵ között. (Lásd később.)

„– Hogy van, Epstein úr? – érdeklődtem.

– Itt éhen halunk, uram – mondta rezignáltan.

Beszélgetés közben észrevettem, hogy nagyszámú csirke vesz részt társalgásunkban, mire megkérdeztem, kinek a csirkéi ezek.

– Az enyéme.

– Hát akkor mi a baj? Nem szereti a kedves lánya a csirkét?

– Imádjuk mind a ketten. De itt nincs sakter, és emiatt nem lehet levágni őket.

Ekkorra már megjelent a kulák is, Epsteinék házigazdája, aki megőrsítette Epstein szavait:

– Ezek itt éheznek, csak mogyorón meg paradicsomon élnek. És itt vannak a csirkék. Az Atyaúristen érti ezt.

– Ide figyeljen, Epstein úr, adjon ide nekem két csirkét! Nekem van egy sakter barátom. Ő levágja a baromfiakat, és én holtan hozom vissza magának.

Gondoltam, majd Rozikával levágatom, az Istennél pedig később elintézem a bűnömet. De Epstein ravasz volt, mint a foka:

– Szeretnék beszélni azzal a sakterrel.

– Nem érdemes. Az egy zárkózott sakter. Csak vág, és nem szól egy szót sem.

Epstein megrovóan legyintett:

– Ebben a faluban nincs is sakter. Már érdeklődtem.

el. A további követelmények végrehajtása, a lesütés, kisózás, húsos és tejes össze nem keverése már a magánháztartásra tartozik.” (Újvári 1929. <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/12485.htm>).

85 ÁBTL 2.5.6. A00781/1951.

Mint megvert hadsereg hagytam el Epstein és intelligensen takarító kislányát, de nem csüggedtem. Elmentem az ezredeskhez, elmondtam nekik Epsteinék szomorú történetét, és megkértem az ezredesnét, segítsen rajtuk. Közben írtam egy levelet is Gyöngyösre, jelezve, hogy van csirke, nincs sakter, jöjjön egy, kerül, amibe kerül.

Az ezredesné magához is vett zsírt, lisztet meg hasonló női dolgokat, és átmentünk a bánatos, sakter nélküli Epsteinhez:

– Ide figyeljen, Epstein úr! Az ezredesné asszony vállalta, hogy főz maguknak meleg ételt, akkor a kislány is lelkesebben tud majd takarítani.

Epstein arca még jobban elborult:

– Itt nem lehet főzni. A kulákom eltréfázta az edényeimet.

Kihallgattam a kulákot:

– Nem tudom, mi ütött ezekbe. Már nem tudtam nézni, hogy éheznek itt nálam a szerencsétlenek, hát lekanyarítottam nekik egy jókora darab szalonnát, és szó nélkül odatettem a tányérjukra. Hozzá sem nyúltak. Talán megőrültek. Nem értem.

Én értettem. A disznószalonna miatt már a tányérjukhoz sem nyúlhattak. A kulák jót akart, mi is, de megint csúfos vereséggel távoztunk, csak a kis Epstein lány söpört lelkesen a nem létező seprűjével, nem törődve a világ bajával.”⁸⁶

Nincs arra adat, hogy a kitelepítettekhez eljutott-e (rendszeresen) bármilyen kóser ételkészlet, illetve a Joint tevékenysége kiterjedt-e rájuk. Feltehetőleg rendszeresen nem. Így a kóser ellátás hiányában egyetlen menekvés volt csupán: a zsidó szociális otthonokba, az úgynevezett szeretetotthonokba való kerülés. A zsidó szociális gondoskodás bátran tártá szélesre kapuit a kérelmezők előtt, és azok tömegesen éltek is a lehetőséggel. 1951–1952-ben a hatóságok többnyire rövid úton rábó-

86 Királyhegyi 1979, 339–340.

lintottak az idősek és betegek áthelyezési kérelmére. A Mellékletekben található, 1951-es *Áttelepítési kérelem debreceni zsidó szociális otthon-ba*⁸⁷ címet viselő dokumentumból kiderül, hogy milyen nagy számban jelentkeztek a megyei zsidó szociális intézménybe a Hajdúságba üzött kérelmezők – szabadulást és emberi körülményeket remélve. A 34 jelentkezőből 13-an Hajdúhadház, 5-en Hajdúdorog új lakosai lettek. Bár a távozási engedélyt a helyi önkormányzatnak is meg kellett adnia, tudtommal nem volt arra precedens, hogy a helyiek akadályt gördítettek volna a kitelepítettek távozása, áttelepülése elé. A Belügyminisztérium megbízottja, Cziráki Ferenc már annál inkább.

Az életkorral magyarázható az is, hogy a kitelepített zsidók zömét nem vették körül gyerekek. Itt is van kivétel, a 60 éves Dombi Sándor⁸⁸ egy 15 és egy 7 éves fiúval kényszerült száműzetésbe, Flegmann Imre⁸⁹ 59 évesen egy egyetemista fiúval (akit sikerült kimenteni), a 40 éves Burst Tibor⁹⁰ egy kislánnyal. Gyerekek a fiatalabbaknál is alig voltak. A zsidó önvédelmi reflex a forradalmak óta visszafogta a gyermekáldást a zsidó családoknál, ahol leggyakoribb az egyke volt. A háború után sem változott ez a trend, és erősítette a zsidók fogyását a viszonylag jelentős kivándorlás, amit 1956-ban tetézett az újabb menekülés, ami magával sodorta a magyarországi orthodoxia még mozgásképes tagjait is.

Öncélú kegyetlenkedések és tévedések drámájaként zajlott le a budapesti zsidóság kitelepítése. Az általam vizsgált személyi anyagok *túlnyomó többsége* súlyos tévedéseket tartalmaz, jelezve az adminisztráció és az előkészítők bűneit, hanyagságát, tudatlanságát. Rendszerezen előfordult a névcseré, a nevek elírása (lásd alább a Rosenberg- és

87 ÁBTL 2.5.6-IV. Tétel BM 183064/1951/24.

88 ÁBTL 2.5.6-02617/1951.

89 ÁBTL 2.5.6-02600/1951.

90 ÁBTL 2.5.6-A00848.

Királyhegyi-esetet), tévedésen alapuló besorolás (nagykereskedőnek minősítések), a nyomorult kisipar felnagyítása, akár egy pincér kávéház-tulajdonosnak minősítése. Hibátlan besorolást az általam vizsgált dokumentumok között egyet leltem, és az éppen a nagyapámé. Ő valóban textil-nagykereskedő volt – ezt még a kitelepítés alatt is büszkén vállalta –, háztulajdonos, „Hausherr”. Más kérdés, hogy nagykereskedését államosították, és kitelepítése idején a bérházait is elkobozták.

Egyelőre lehetetlen egységes rendszert lelni a kitelepítendő személyek kiválasztásának esztelenségében. Bár a kérdéssel foglalkozó történészek állítják, hogy a lakások megszerzése volt az elsődleges cél, felvetődik a kérdés, miképpen lehetséges, hogy – az általam vizsgált körben nem nagy lakások tulajdonosait, hanem – átlagosan kétszobás lakások bérlőit telepítették ki, ráadásul e lakások szinte mindegyikében még alvagy társbérlő is lakott. Vagy éppen: miért vágyott például az ÁVH egy rozoga, zsidónegyedbeli bérház legfelső emeletén lévő (lift nem volt), szoba-konyhás lakásra, ahol még a vécé is a folyosó végén volt?

Két felismerés

A kitelepítettek vidéki kényszerlakhelyükön sem adták fel a reményt, hogy ügyük tisztázódni fog, és visszatérhetnek Budapestre. Ők is hallhatták a sikerrel járó eseteket, sőt láthatták maguk körül az egy-két viszszerelő boldogságát. Ez éllette őket abban, hogy ne adják fel a reményt, próbálkozzanak kitartóan. Bár pontos számokat ma sem tudunk, de a korabeli jelentésekből összeálló kép alapján elmondható, hogy „a kitelepítési listára felkerült 6644 család (17 350 fő) közül a véghatározatot 5893 család kapta meg (15 037 fő), és közülük 5182 családot (12 704 főt) valóban ki is telepítettek”. Ez azt jelenti, hogy 4646-an már a kitelepítés idejére lekerültek a listáról (26,8 százalék) leginkább téves adatok

miatt. Többen visszatérhettek, mert kérvényük vagy barátaik közbenjárása meghallgatásra talált (például Királyhegyié). Tehát a reménység még erősen élt bennük, különösen – és ez Királyhegyi esetében is szerepet játszott – a nemzeti ünnepek idején. Magyarországon ugyanis ez a (köz)kegyelmek kihirdetésének ideje, legalábbis soknemzedéknyi tapasztalat szerint. A kitelepítettek életében 1951. augusztus 20-a volt e jelentős (de esős) nap, mert vagy várták a pár nappal korábban elküldött, kegyelmet kérő leveleikre a választ, vagy éppen ekkor ragadtak tollat, hogy a nemzeti ünnep mámorában a frissiben berendezkedett rendszer társadalmi igazságosságába vetett hitüknek hangot adjanak. Az ÁBTL dokumentációja szerint ekkor valóban megsokasodtak a Belügyminisztériumba vagy a *Szabad Nép*hez, esetleg éppen Rákosi Mátyáshoz intézett levelek.

5. KÉP. IDŐJÁRÁS-JELENTÉS A SZABAD NÉP 1951. AUGUSZTUS 19-I SZÁMÁBAN

A kitelepítettek a nyár elmúltával döbbsen rá helyzetük súlyosságára. Nem szanatóriumba kerültek, és akik fizikai munkára képtelenek voltak, azok helyzete drámaivá, szinte kilátástalanná vált. Mezőgazdasági szakértelmük nem volt. Egyelőre nincs arról információ, hogy a Joint képes volt-e segíyezni a kitelepített zsidókat, és a Budapesti Iz-

raelita Hitközség eddig előkerült kiadási listáin nincs erre utaló adat. A túlélés reményét csak a minimálisra csökkentett nyugdíj adhatta – ha éppen nem vonták meg –; az esetleges kinnlevőségek behajtása; a még (1952-ig) befolyó házbér, személyes értékek eladása – ha még volt valamijük –; annak a családnak a szolidaritása, amelyik befogadta őket, illetve a távol – Budapesten – élő gyerekek, rokonok eseti segítsége, a látogatáskor otthagytott élelmiszer, ruha vagy éppen pénz.

Az augusztusi (és későbbi) levelekben immár egyöntetűen felbukkanó motívum, hogy a kitelepített megjegyzi: nem kéri vissza hajdani lakását. Tehát erre az időszakra már *mindenki biztosan tudni vélte*, hogy a kitelepítés elsődleges indoka lakásának erőszakos megszerzése volt. A levelek ezért bizakodóak voltak: ha nem kéri vissza a lakást, ingatlant, és főképp, ha van hová, kihez költözniük, akkor a rendszer kegyesen elengedi őket, és nem kell szeretteiktől távol, idegen, csupasz, komforttalan portákon elpusztulniuk. Az idegőrlő válaszra várákozás minden bizonnyal megviselte őket, és a tél folyamán drámaivá növelhette számkivetettség-érzésüket. Nem véletlen, hogy az ősztől kezdődően,⁹¹ de legkésőbb az 1952-re forduló évben tovább keresték a menekülés egyéb útjait. Ezt jelenthette a kórházba kerülés, illetve a szeretetotthonok által nyújtott azilum. A zsidó hitközség elnöke utasított adott arra,⁹² hogy minden kérelmezőt be kell fogadni, és így is jártak el minden esetben annak ellenére, hogy különösen a nyíregyházi, debreceni – ekkoriban sikerült bővíteni –, tokaji, balassagyarmati szeretetotthonaik⁹³ kapacitásaik fölött vállalták a terheket. Más kérdés, hogy a zsúfoltságot elviselni elég nehéz lehetett annak, akinek fizikai állapota

91 Vö. Mellékletek. *Áttelepítési kérelem debreceni zsidó szociális otthonba*. 1951. szeptember 7.

92 ÁBTL 2.1. IV/44/2/93 Zsidó hitközség című gyűjtemény.

93 Vö. a Mellékletek táblázatával: *Zsidó szeretetotthonok 1951 júliusában és 1952 júniusában*.

lehetővé tette az egyedül mozgást. Van arra is példa, hogy kérvényezték a nyíregyházi szeretetotthonból való kikerülést, és szerették volna elérni, hogy Esztergomba, rokonokhoz küldjék őket.

★ ★ ★

A feladat hatalmas: rendszert találni az örületben. De a történeti statisztika, szociológia alkalmazása csak akkor eredményes, ha megfelelő méretű elemszámmal dolgozhatunk. Ez azt jelenti, hogy a jövőben az összes (zsidó) kitelepített adatát fel kell tárnunk a kor, jövedelem, iskolai végzettség, lakhatás, család és vagyon szintjén, hogy világosabbá, érthetőbbé váljon a kép. Ezzel párhuzamosan meg kell vizsgálni a Magyarországi Izraeliták Országos Képviselőtársaságának és a Chevra Kadisának ezzel kapcsolatos tevékenységét, valamint Stöckler Lajos elnök működését, perének anyagát is.

Az erzsébetvárosi kitelepítettek

Arányok

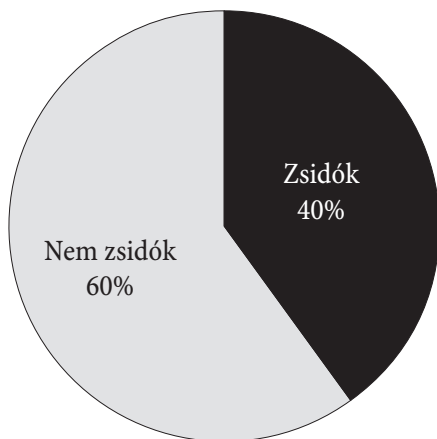
Nincs abban semmi meglepő, hogy a VII. kerületben, Erzsébetvárosban a zsidó származásúak (vallásúak) a többi kerülethez képest felülreprezentáltak. Az viszont meglepő, hogy kétszer nagyobb arányban, mint Gyarmati György számításai után várható lett volna.⁹⁴ Az ÁBTL-ben található névlista a VII. kerületi lakosok közül 265 nevet tartalmaz, amelyben 160 a nem zsidók és 105 a zsidók száma.⁹⁵ Ellenben a Hantó Zsuzsa által összegyűjtött adatok szerint az arány közelebb áll a Gyarmati által becsülthöz: ott 486 kerületi kitelepítettből 109 (22 százalék) zsidó.⁹⁶

94 Az Erzsébetvárosból kitelepítettek első szűrése után is minden bizonnyal maradtak téves besorolások, amelyek csak úgy oldhatók fel, ha a kitelepítettek összes aktáit egyenként dolgozzuk fel. Ennek ellenére a meglévő adatokat elemezve jutottam a fejezet következtetéseihöz.

95 Csak az ÁBTL-névtáblában szereplő személyeket vettük be ebbe a statisztikába. Ezekben gyakran a családtagok nincsenek nevesítve, adataik feldolgozva.

96 Sajnos a két névlista átfedése csak minimális.

5. ÁBRA: ZSIDÓ ÉS NEM ZSIDÓ KITELEPÍTETTEK ERZSÉBETVÁROSBAN

Karády Viktor egyik tanulmányában⁹⁷ a Chevra Kadisa⁹⁸ halálozási statisztikái alapján mutatta be a budapesti zsidóság 1945 utáni lakóhelyi eloszlását. Ebben megállapítja:

„Furcsa módon sem a Chevra Kadisha adatai között szereplők lakóhely szerinti megoszlásában, sem a Soá után meghaltak és 1949-ben házasságot kötöttek címei közti nagy eltérésben nincs szignifikáns változás. *Budapest VII. kerülete*, mely magába foglalta 1944 végén a gettót, minden itt figyelembe vett jellemzőt tekintve *a hitközségi könyvekben szereplő összes nyilvántartott kb. 1/3-ával továbbra is a legnagyobb zsidó-negyed maradt*. A VI. és VIII. kerület került a második helyre majdnem

97 Karády Viktor: Köznapi halandóság a népiítés és az erőltetett asszimiláció korában. A zsidó halálozás mintázatai Budapesten (1937–1960). Magyar nyelvű kézirat. Az eredeti közlés: Karády 2006, 89–111.

98 Zsidó „Szent Egylet”. Hagyományosan a betegápolást, segélyezést, de elsősorban a temetkezést ellátó zsidó szervezet.

minden adatban, míg az V. és a XIII. általában valamelyest kevésbé képviseltette magát. Ez a helyzet igen erősen ellentmondani látszik a zsidó otthonok visszamenőleg történt azonosításának egy 1991-es felmérés során. A XIII. kerület (Újlipótváros) 1948 után emelkedett a főváros legnépesebb zsidó lakóhelyévé. 1951-ben a helyi zsidó népességnek csak a fele élt a négy központi „régizsidó” kerületben, 1970-ben pedig csak 38 százalék, szemben a Chevra Kadisa által 1954-ben eltemetettek 60 százalékával, vagy az 1949-ben házasságkötési szertartást igénylő párok mintegy 73 százalékával, vagy a következő években szertartással házasságot kötő párok 65 százalékával. Habár az ilyen szórt adatok további kutatást igényelnek, összekapcsolva más idevágó összehasonlításokkal, azonban a hitközségi adatokban szereplők lakóhely szerinti megoszlása gyakrabban koncentrálódott a régi zsidó negyedekre, mint a többire. A közösségükhöz leginkább ragaszkodóbbak rendszerint hűek maradtak a hagyományosan zsidó lakónegyedekhez is. Lehet ezt értelmezni a valószínűleg kisebb mérvű társadalmi mobilitásra és kommunista asszimilálódásra való hajlandóságukkal, de ellenkezőleg, úgy is, hogy ragaszkodtak az őseiket megillető tiszteletadás helyszíneihez, akiknek az emlékét – akár a Soá, akár a betelt idő áldozataivá váltak – nem lehetett elválasztani azoktól az utcáktól, ahol éltek.”

Tehát Karády Viktor úgy véli, hogy a budapesti maradék zsidóság egyharmada továbbra is a VII. kerületben lakott, de erős zsidó jelenlét maradt a VI. és VIII. kerületben is. Ez azt jelenti, hogy a századforduló, de még inkább az 1920-as évek szekuláris zsidó kiáramlása nem változtatta meg jelentősen a hajdani Terézváros (a mai VI. és VII. kerület) és Józsefváros (VIII. kerület) arculatát. A zsidóság alsó középosztálybeli és szegényebb rétegei továbbra is a VII. és VIII. kerületben laktak (a gazdagabbak az V–VI.-ban). Ennek okát elsődlegesen nem a valláshoz (zsinagógák közelségéhez) való ragaszkodásban, hanem inkább a vagyoni állapotban, családi tradíciókban, az üzlet és a társadalmi kapcsolatok helyeihez való közelség fenntartásában kell keresnünk, s csak

másodsorban a zsidó hagyományokhoz, zsinagógákhoz, intézményrendszerhez való kötődésben.

Korcsoport

A kitelepített két csoport tagjai között alig mérhető életkori különbség. A nem zsidók átlagéletkora 56,8, a zsidóké 59,6 év. Tehát átlagosan a nem zsidók születési dátuma a millenniumra, 1895–1896 idejére tehető, a zsidók esetében 1892 tájára.

Ilyen életkor az 1951-es Magyarországon már tiszteletre méltónak számított, különösen a forradalmak, háborúk és a Soá után. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatai szerint⁹⁹ a születéstől számított várható élettartam Magyarországon az 1900-ban született férfiak esetében 36,56, a nők esetében 38,15 év volt (elsősorban a gyerekhalandóság és a higiéniai viszonyok, betegségek miatt). Ugyanez az adat az 1951-ben született férfiak esetében már 60, a nőknél 64,5 év volt. Ezt figyelembe véve a kitelepítések általában életük végén álló embereket értek el. A 20. századi polgárság esetében gyakran egy élet munkája kellett egyegy pozíció megszerzéséhez a kereskedelemben, a bankszakmában, iparban, ahonnan a „polgári elemet” kitelepítették. Tehát a *self-made manek* között kár lenne fiatalokat keresnünk. Ennek ellenére természetesen fiatalok is felbukkannak a kitelepítettek között – ártatlanul –, nem kis meglepetésükre.

Fontos kiemelni, hogy a KSH adatai szerint 1951-ben az elsődleges halálokok¹⁰⁰ a keringési rendszer betegségei voltak. A szívbaj (vagy

99 http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html

100 http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001c.html?down=281

annak diagnosztizált egészségügyi probléma) országos egészségügyi gondot jelentett. 1951-ben 32 585 ember hunyt el keringési betegségek kiváltotta halálban, ami majdnem háromszorosa volt a fertőző betegségekben, rákban, tízszerese a balesetben elhunytak számának. (Napjainkban kétszer ennyien halnak meg keringési betegségekben.) Az idős kitelepítettek kártyái nagy részében felbukkanó orvosi igazolások szinte mindegyike tartalmazza a szívbetegségeket és a magas vérnyomást diagnosztizáló orvosi leleteket.

Tehát általánosságban elmondható, hogy a kitelepítettek jelentős része idős, rossz egészségi állapotú férfi és nő volt, akiknek az életét – bármilyen oldalon álltak is – keservessé tette a háború, s közöttük különösen a zsidók lelkiállapotát drasztikusan befolyásolta az 1938–1945 közötti létbizonytalanság, 1944–1945-ben a fizikai üldöztetés, családtagjaik és vagyonuk (így múltjuk apró momentumainak) elvesztése is. Az újjáépítés három évében – mint Kulcsár szakvéleményében olvashattuk – a lelki újjáépítés nem történt meg, s a korszak, majd az 1989-ig, a rendszerváltásig tartó vallás- és (látens, ám a zsidó tragédiát tabuként kezelő) zsidóellenesség nem tette lehetővé, hogy a magyar zsidóság lelkiileg is megújítsa önmagát.

Lakóhely

A kitelepítés elsődleges célja – Rákosi szavait idézve – *„a város legdöntőbb részében”* lévő lakóhelyek megszerzése volt az „ellenséges elemek”-től. Az erzsébetvárosi kitelepítettek esetében az általam összeállított térkép is igazolja ezt a szándékot. A legtöbb kerületi kitelepítés ugyanis a legfontosabb főútvonalakat érintette, amelyek akkoriban üzletekkel teli és/vagy elegáns (és még nem benzinfüstös) lakóhelyeknek számítottak.

Az erzsébetvárosi kitelepítettek túlnyomó többségét a főútvonalak mellől telepítették ki. A hatóságok listáján leggyakrabban előforduló helyek közül kiemelkedik a Damjanich utca, amely a mai napig a VII. kerület egyik élhető, platánokkal szegélyezett utcája, ahol elegáns házakban jobb módú családok laktak és laknak ma is. Innen telepítik ki például Wesselényi Miklós bárót. A Damjanich utca, a Városliget zöldjébe vezető széles és levegős út a másik fő közlekedési útvonalat, a Rottenbiller utcát köti a város legnagyobb parkjához. A Rottenbiller utca és az ebbe beleszaladó utcák házainak lakói közül is sokakat költöztettek vidékre, mint a Rottenbiller utcából Csáky Adorján és Csáky Imre grófokat, Ocskay Rudolfot és gróf Dessewffy Eleonórárt a mellesleg meglepően szép Dob utca 106.-ból.

A legtöbb kitelepített a Rákóczi és a Thököly útról indult vidékre.

A fő sugárutak közül az Erzsébet körút és a Károly körút (Madách tér) volt még a kitelepítők célkeresztjében.

1. TÉRKÉP: A KITELEPÍTETTEK TERÜLETI ELOSZLÁSA ERZSÉBETVÁROSBAN (1951)

A térképes elemzés nyomán elmondható, hogy a nem zsidók *nagyobb arányban* laktak a főútvonalak (Rákóczi, Thököly út, Rottenbiller utca, Erzsébet körút) mentén, mint a zsidók.

Azok, akik Erzsébetváros belső utcáiban laktak, mindenképp figyelmet érdemelnek abból a szempontból – hacsak nem egy gróf a Dob utcából –, hogy vajon helytálló lehetett-e velük szemben a vád, vagy éppen egy szegény, alsó középosztályi család került esetleg az oly gyakori tévedés miatt horogra. De mindenképpen fontos leszögeznünk, hogy Erzsébetváros társadalmi státuszát tekintve sohasem volt egységes. Más társadalma volt a Nagykörút és a Kiskörút közötti területnek, mint a Keleti pályaudvar vagy éppen a Damjanich utca vidékének. A később modernebb házakkal beépült, Városliget közeli terület egy-egy részének fokozatosan növekvő presztízse volt az Andrássy úthoz, illetve a Városligethez közeledve. Ennek alapján akár ötféle Erzsébetvárosról is beszélhetünk:

1. „Zsidónegyed”, Belső-Erzsébetváros; 2. A Nagykörút és a Rottenbiller utca közötti kispolgári világ; 3. A Százház utca szegényházai a Keleti pályaudvar mellett; 4. A Keleti pályaudvar és az István utca közötti terület (Csikágó); 5. A Damjanich utca vidéke.

A nem zsidó kitelepítettek lakhelyei szinte körbefogják Erzsébetvárost, annak mélyében sokkal kevesebben laknak közülük. Lakhelyeik részint a városrész modernebb, később és magasabb komfortfokozattal épült épületeiben található, másrészt olyan főútvonalaknál, ahol az utcai lakások az ott élők társadalmi állásához megfelelő nívót kínáltak a háború előtt.

2. TÉRKÉP. NEM ZSIDÓ KITELEPÍTETTEK LAKÓHELYI MEGOSZLÁSA ERZSÉBETVÁROSBAN (1951)

Bár a zsidó kitelepítettek jelentős részének otthonai szintén a főútvonalak nagy bérházaiban voltak, nagyon sokan a mellékutcákban éltek. Többségük még Belső-Erzsébetvárosban lakott, tehát a Nagykörút és a Kiskörút között, de a főútvonalak felé orientálódás náluk is megfigyelhető volt: ennek minden bizonnyal anyagi, pénzügyi okai lehettek: meg tudták fizetni a drágább bérleti díjat és a magasabb életminőséget. A zsidók által lakott terület fő nyomvonala nem sugárúti, hanem a Wesselényi és a Dohány utca, de a Rákóczi út eleje, a Kiskörút és a Damjanich utca is kedvelt lakóhelynek számított.

3. TÉRKÉP. KITELEPÍTETT ZSIDÓK LAKÓHELYEI ERZSÉBETVÁROSBAN (1951)

A kézirat lezárásáig feldolgozott zsidó lakóhelyadatok azt mutatják, hogy a kitelepítettek javarészt kétszobás lakásokban éltek, azt is gyakran társbérlokkal kellett megosztaniuk.¹⁰¹ A feldolgozásban háromszobásnál nagyobb lakás eddig egy került elő, de abban többszörös, 1945 óta tartó társbérlet volt. A másik véglet az volt, amikor Kemény Andorné „játék-nagykereskedőt” és fiát, Kemény Tibort a szoba-konyhás Klauzál utcai lakásukból telepítették ki.

Az eddig vizsgált esetekben ritkán fordult elő, hogy több családot is kitelepítsenek ugyanabból az épületből. Vannak olyan utcák, ahol több „ellenség” is lakott, s valóban ezek a városrész „jobb” negyedeinek részei.

101 A további feldolgozás nyomán minden bizonnyal nagyobb lakások is felbukkannak majd.

5. TÁBLÁZAT: KITELEPÍTETT CSALÁDOK LAKÁSAINAK ELHELYEZKEDÉSE

<i>Cím</i>	<i>Kitelepített családok száma</i>
Asbóth u. 19.	2
Baross tér 14.	2
Baross tér 15.	2
Akácfa u. 10.	2
Damjanich u. 26/a	3
Damjanich u. 36.	2
Damjanich u. 42.	2
Damjanich u. 51.	3
Damjanich u. 56.	4
Damjanich u. 58.	2
Dembinszky u 7.	2
Dob u. 108.	2
Dohány u. 12.	2
Dohány u. 16/18.	2
Dohány u. 59.	2
Dohány u. 30.	2
Dohány u. 68.	2
Dózsa György út 84.	2
Izabella u. 34.	2
Jósika u. 2.	2
Károly krt. 5.	2
Lövölde tér 2/a	2
Madách tér 1.	2
Madách tér 6.	2
Marek József u. 41.	2
Murányi u. 41.	2
Rákóczi út 14.	3
Rákóczi út 16.	2
Rákóczi út 20.	3

Rákóczi út 26.	2
Rákóczi út 44.	2
Rottenbiller u. 15.	2
Rottenbiller u. 35.	3
Rózsa Ferenc u. 8.	2
Thököly út 26.	2
Wesselényi u. 4.	3
Wesselényi u. 41.	3
Wesselényi u. 51.	2

Mindez térképen ábrázolva:

4. TÉRKÉP. ERZSÉBETVÁROSI HÁZAK, AHONNAN EGYSZERRE TÖBB CSALÁDOT IS KITELEPÍTETTEK

Jól látható, a kitelepítést eltervezők tartózkodtak a szélsőséges mohóságtól, javarészt kevés olyan ház volt, ahonnan többszörös kitelepítés történt. Fontos lenne azonban tisztázni, hogy ezek a házak miért bírtak olyan nagy jelentőséggel. A Damjanich utca talán még érthető, de a Marek József, Murányi, Jósika utcák nem éppen eleganciájukról híresek. Viszont feltűnő a zsinagógával pontosan szemben álló Wesselényi utca 4. jelentősége is, ahonnan például egy sohasem volt nagykereskedőt telepítettek ki.

Esettanulmányok

„Az Országos Zsidó Segítő Bizottság eltartottjai vagyunk”

Tanulságos a története Mandel Miksának (1889)¹⁰² és feleségének, Fajler Zálinak (1888), akiket a budapesti Laudon (ma Káldy Gyula) utca 3.-ból telepítettek ki.

Az épület, ahol laktak valaha, a pesti zsidóság történetének egyik fontos háza volt. A Schwartz Hermann által építtetett ház 1894-ben lett a Pesti Chevra Kadisa (alapítva: 1790) székháza, majd a századfordulón itt működött az Izraelita Országos Iroda, tehát Magyarország zsidóságának központi épülete volt. Itt jött létre a Magyar Zsidó Ifjak Egyesülete 1901-ben. Az 1948-as telefonkönyv adatai szerint (amelyek már nem szerepelnek az 1950-esben!) a házban működött „Rébenwürzl Salamon és Izidor r.t., orth. kóser szalámi- és konzervgyár fióküzlete¹⁰³ (telephelye: VII. Kazinczy u. 41.)”, a „Textil konfekció forgalmi kft.”, „Mandel Jenő, konzum vegyi ipar”, „Mandel Miksa, általános ügynökség, bizománys, szállítási és beraktározási vállalat”, „Mizrachi M. C. Sz.”¹⁰⁴ Szak-

102 ÁBTL 2.5.6. A-00126/1951.

103 Minden bizonnyal elírás: a fióküzlet a Laudon u. 4. szám alatt működött.

104 A Magyar Cionista Szövetség Mizrachi, tehát vallásos irányzata.

osztályának közp. Irodája, Vatik-mozgalom¹⁰⁵” és „Szerdahelyi János, női konfekció üzeme” is. Ezekből 1950-re csak a „Nőikabátkonfekció üzem állami telep” maradt.

Mandel Miksa gazdasági tevékenységét a telefonkönyv és a cég-bejegyzések változásával csak nagyon felületesen tudnánk megítélni. Az 1945-ös cégbéjegyzések szerint Mandel Miksa beraktározó szállítmányozó és általános ügynök budapesti (VI., Laudon u. 3.) lakos. 1946-ban új területen próbálkozik: „Az a körülmény, hogy a cégbirtokos eddigi üzletkörét kiterjesztette, s a jövőben bank és pénzváltóipar gyakorlásával is foglalkozik, bejegyeztetett.” A *Világ* című lapban 1945. június 26-án megjelent hirdetés szerint „Áruk beraktározását, esetleg azok értékesítését vállalom. Vidékiek árujukat beküldhetik. Távollétükben értékesítem. Akvizitőröket felveszek. Mandel. Laudon u. 3.” Tevékenysége tehát több területre is kiterjedt, amivel pénzt lehet keresni. Igazi ügynök rak-tározási lehetőségekkel, de valójában nem volt saját tőkéje. A háború után sokak által gyakorolt „pénzváltóipar” minden bizonnyal nem lehetett más, mint dollárral és arannyal történő üzletelés. Ügyeskedő kiseg-zisztencia, semmi több. Az a tény, hogy a vallásos zsidósághoz köthető házban élt, jelzi azt is, hogy mélyen vallásos volt. Neve így természetesen felbukkant az orthodox zsidók névjegyzékében. Az adatfelvételi lapjuk elárulja azt is, hogy fiuk, Mandel Hermann kivándorolt Izraelbe. A kitelepítési végzés ellen írott panaszuk szerint Mandelnek nem volt nagykereskedő családtagja, ő pedig csak ügynöki iparigazolványt váltott ki. Gyerekei (fia, lánya és veje is) Palesztinába vándoroltak ki, és ők eltartották őket, ezért a szülők is hivatalosan kértek kivándorlási en-

105 Vatik mozgalom: vallásos zsidó közösségi mozgalom a kivándorlás után sajátos értékrendű kibucok létesítése céljából. Yonina Gerber-Talmon szociológus „meghitt kommuná”-nak nevezte (Blasi 1986). A Vatikin szó a reggeli imádkozásra utal (Talmud, Berachot 9a), de a „talmid vatik” kifejezés jelentése a Talmud iránt elkötelezett vallásos tanítványra utal.

gedélyt, amelyre ígéretet és elővizumot kaptak az izraeli konzulátustól. Mandel Miksa igazolást csatolt agyi érlemeszesedéséről, szívizom-elfajulásról, mindemellett felesége szív- és tüdőbajos volt. 100 százalékban munka- és keresetképtelen, s megjegyezte: „Az Országos Zsidó Segítő Bizottság eltartottjai vagyunk, kitelepítésünk tehát nemcsak egy egészségügyi, hanem anyagi okból is végpusztulásunkat jelentené.”

6. KÉP. MANDEL MIKSA ÉS NEJE IZRAELI ELŐVÍZUMA

Kisvárdára költözzenek, zsidó szeretetotthonba, ugyanis Mandel Miksa ebben a városban született. Az 1952 májusában megszűnő kisvárdai zsidó szeretetotthon lakóit a tokajiba helyeztette át a Belügyminisztérium, ami ellen Mandel erőteljesen tiltakozott, legalább a nyíregyháziba való áthelyezésüket kérte, lévén mindketten betegek, és Nyíregyházán kórház is van.

„Az ide csatolt orvosi bizonyítványok alapján (...) AMENNYIBEN Kisvárdán való maradásunkat nem engedélyezi, a tokaji szeretetotthon helyett a nyíregyházi szeretetotthonba való átköltözésünket engedélyezni szíveskedjék.

Mindketten közel 70 évesek, súlyos beteg, összetört emberek vagyunk, állandó gyógykezelésre van szükségünk, és jelenleg is a kisvárdai kórház ápoljtjai vagyunk.

(...) Nekem, Mandel Miksának súlyos fokú szívizom-elfajulásom, fölmirigytúltengésem és magas vérnyomásom van, kezelésem és a szükséges műtét 2-3 hetet vesz igénybe. Feleségemnek, Mandel Miksánénak tenyérnyi gyomorsüllyedése, szívizom-elfajulása és idült ízületi gyulladása van.

Tekintettel arra, hogy Tokajban nincs kórház, itt a biztos pusztulásnak vagyunk kitéve, míg ellenben Nyíregyházán sürgős kórházi kezelés esetén van kórház, ahol gyógykezelésben részesülhetünk. (...)

Abban a biztos reményben, hogy a t. Belügyminisztérium könyörületes lesz, és teljesíteni fogja kérelmünket. Demokratikus tisztelettel (...)

A szép szó a hatóságokkal szemben hatástalan, ezért újabb levél helyett táviratokkal instanciázik, drámai stílusban: „Tokajba aathelyezeseemet nem kertem kisvaardai szeugetesue czeferd¹⁰⁶ vagyok tokaji ritualis kosztot meggyoezoedeesem tiltja hitkozseg lakast biztosított

106 Szeferd zsidó.

magam es feleséegem szamara (...) stop szueleim mellett kiswaardaan megvaasaarolt sirhelyem van itt akarok pihenni stop hataalytalanitasert koenyeroeg egy minden percben haalaalaat vaaro aggpar – maandel miksa es neje”. Valóban, a hitközség Kisvárdán szeretettel vette körül Mandelt, garantálták neki a kóser ellátást és lakhatását is. Ugyanúgy, miképp a Budapesti Izraelita Hitközség Orthodox Tagozat is igazolásában írja: „bizonyítjuk, hogy mint Talmud-tudós minden rendelkezésre álló idejét Talmud-tanulással töltötte”. A kisvárdaiak pedig Friedmann Béla hitközségi elnök és Stern Dezső hitközségi jegyző aláírásával igazolták, hogy „Mandel Miksa, akinek befogadó nyilatkozatunk alapján engedélyezte az illetékes hatóság idejövételét, szigorúan chasid életmódot folytat. Rabbiniкус képesítéssel rendelkezik, és itt tartózkodása óta állandóan Talmud-stúdiummal foglalkozik. Függetlenül a Budapesti Izraelita Hitközség kezelésében leendő szeretetotthontól – lakása és ellátása általunk van részére biztosítva, mint ahogy azt az idejövetele előtt adott befogadó nyilatkozatunkban vállaltuk.”

Ha szent embernek, *caddik*nak nem is, de egy különösen értékes embernek tartották. Ez a tény nem hatotta meg az illetékes belügyminisztériumi rendőrt, aki nem engedte meg Kisvárdára való visszaköltözésüket. Nyíregyházi orvosi kezelésüket sem hagyták jóvá annak ellenére sem, hogy Mandelnek erei állapota miatt gyakran voltak összeséssel és így fizikai sérüléssel járó balesetei.

Semmi nem indokolta Tokajban maradásukat. A hatalom mégis izmait mutatta két öreg és beteg embernek: nem mehettek vissza Kisvárdára – mert ott boldogan élhettek és halhattak volna meg. Ezt viszont a diktatúra jakobinus dühe nem fogadta el. Noha elővizumot kaptak az izraeli konzulátustól (lásd a Mellékletekben), kivándorlásukat sem engedélyezték.

Újra és újra könyörgött az elűzetés feloldásáért: „Nem vagyunk és nem voltunk nagytőkésék, kizsákmányolók, hanem napi munkából élő kisemberek voltunk, így nyilvánvaló, hogy kitelepítésünk elrendelése

ránk nézve végzetszerű tévedés volt. Most magunkkal tehetetlen öreg és beteg emberek, akiknek talán utolsó kérése, hogy olyan környezetbe jussunk, amelyben szenvedéseink enyhítése lehetségessé válik.” Az 1952 májusában írt levél hátlapján pedig a szokásos hivatali „Sima nem!” díszlik.

1953. április 17-i dátummal három tokaji orvosi bizonyítvány is alá-támasztotta, hogy Mandel Miksáné és férje állandó orvosi felügyeletet igényel, és orvosuk áthelyezésüket javasolja Kisvárdára. Talán meghatotta, meggyőzte az erős akaratú Mandel Miksa az orvost, hogy segítsen visszajutnia Kisvárdára, szülei nyughelye mellé? Vagy a hitközség jelezte, hogy Kisvárdán béke várja a két öreget? Kérdésem, mi történt velük 1953 nyara, az amnesztia után. Visszajöttek-e Budapestre, megpihentek – örökre – Kisvárdán, vagy eljutottak-e gyermekeikhez Izraelbe, sajnos ma még nem tudható.

„Elpusztulunk ezen a tanyán, ahol se orvos, se gyógyszertár”

A Királyhegyi Pál regényében megörökített Epstein Mór¹⁰⁷ a kitelepítésskor 72 éves volt.

Azok közé tartozik, aki maga számolt be életéről az adatfelvételt végző rendőrnek mint „eljárás alá vont”. 1920–1948 között egy családi vállalkozást vitt, a Lenke Házépítő Rt.¹⁰⁸ ügyvezetője, és emellett borkereskedő volt.¹⁰⁹ A vállalkozás leginkább családi házak építésével foglalkozott.

107 ÁBTL 2.5.6. A00871/1951.

108 A dokumentumokban hibásan szerepel a Lenke Lakásépítő Rt. elnevezés.

109 Az 1929-es telefonkönyv szerint: „Epstein Mór borkeresk., a Lenke házépítő r.-t. ig. lakása (Lenke házépítő r.-t.) V. Visegrádi-u. 19.” Ugyanebben az időben a cégszolgálatok:

kozott, és Epstein 1948-ban havi 200 forintot keresett. Hogy a vállalkozás az államosítás vagy más ok miatt szűnt meg, arról nem maradt fenn dokumentum, de az ügyvezető már akkor is nagyon idős volt. Utána „magánzóként” megtakarított vagyonából élt.

<p>Lenke Házépítő Rt. V., Visegrádi-utca 19. <i>Alakult: 1920. — Igazgatósági tagok: Epstein Mór (elnök), Epstein Mórne, Junker Lajos. Főkönyvelő: Vadász Ferenc.</i></p> <p>Alapítók: 125.000 pengő. — 1925. április 30-án a felértékeléssel kapcsolatban az eredeti 1.000.000 koronás alapítókét, mely 100 db részvényből állott, 125.000 pengőben állapították meg.</p> <p>Utolsó rendes közgyűlés: 1926. április 30-án.</p> <p>MERLEGSZÁMLÁK 1925. dec. 31. (1925. jan. 31.): Vagyont: Pénztár: 36 (865). — Adások: 4275 (1). — Ingatlanok: 160.000 (160.000). — Borkészlet: 18.600 (—). — Egyenleg: Veszteség: 355 (—). — Összesen: 183.266 (160.866) pengő.</p> <p>Teher: Részvénytőke: 125.000 (125.000). — Tőketartalék: 35.866 (35.865). — Hitelezők: 22.400 (1). — Összesen: 183.266 (160.866) pengő.</p>
--

7. KÉP. EPSTEIN MÓR CÉGÉNEK ADATAI A GAZDASÁGI, PÉNZÜGYI ÉS TŐZSDEI KOMPASZBAN (1927)

Az adatfelvételi lap szerinti címen, a VIII., Kiss József u. 19.-ben, a saját tulajdonú házában lakott egy kétszobás lakásban. Az épület egy nagy, háromszintes bérház, amelynek jövedelme elegendő lehetett a megélhetésükhöz.

A dokumentumok tanúsága szerint¹¹⁰ azt állította, hogy két gyermeke halt meg a deportálás alatt. Epstein Lenke (sz. 1908. december 9.) és három gyermeke Nagyváradról került Auschwitzba, Epstein Ferenc pedig (sz. 1916. november 23.) eltűnt a IX. munkaszolgálatos zászlóalj tagjaként a szovjet fronton 1943. január 16-án Krugloja Nikolajkánál.¹¹¹ Az iratok szerint viszont Ferenc apját Epstein Mózesnek hívták,

„Epstein Mór bornagykereskedése, czégb. Epstein Mór, bor- és pálnikkakereskedő, V, Csáky-u. 23.” A mellékelt cikk forrása: *Budapesti Hírlap*, 1937. augusztus 28., 6.

110 Az irathoz csatolt, holtta nyilvántási eljárások papírai.

111 Krugloje ma Fehéroroszország része, ahol 1943-ban nem lehetett magyar katonai alakulatok. Ez inkább a Don-kanyarbeli Nyikolajevka lehet, ahol nagyon súlyos harcok zajlottak a szovjet áttörés nyomán.

Pengőkijánlásért elítelt exportőr

A büntetőtörvényszék uzsorabírósága pénteken tárgyalta Epstein Mór részvénytársasági igazgató, exportőr és berlini háztulajdonos pengőkijánlási bűnpörét. A királyi ügyészség vádemelése szerint Epstein Mór 1932 augusztusában 735 pengőt juttatott testvérbátyjának, a Berlinben élő Epstein Mihály többszörös háztulajdonosnak, aki a magyar pengő ellenében 408 német márkát adott át Epstein Mór vádlott berlini házgondnokának és megbízottjának. Epstein Mór ezzel — a vádirat értelmében — engedély nélkül magyar pengőt ajánlott ki külföldre s így valutavisszaélést követett el.

Schindler Dezső dr. királyi ügyész, aki a büntetőtörvényszéki főtárgyaláson a vádat elősorozta, a megfelelő büntetés felül ezer pengő vagyoni elégtételt is követelt a magyar királyi kincstár javára.

Epstein Mór vádlott tagadta bűnöségét s védekezésében előadta, hogy testvérbátyja gyermekei Debrecenben nevelkedtek, a gyermekek számára folyósított ezer pengőt közös sógoruknak, a gyermekeket nevelő Ohlbaum Izidor debreceni kereskedőnek kezeli. Ezt az összeget nem Berlinben, átutalás útján kapta vissza, hanem azt Debrecenben térítette meg a testvérbátyja.

A bíróság bűnösnek mondta ki Epstein Mórt fizetési eszközökkel elkövetett visszaélési vétségében, ezért egyhónapi fogsárra és 900 pengő pénzbüntetésre ítélte, továbbá ezer pengő vagyoni elégtételt megfizetésére kötelezte. Az ítélet megokolása kiemelte, hogy a vádlott sajtókezű levele kétségen kívül bizonyítja, hogy a vádlott valóban kijánlotta 735 pengő magyar pénzt 408 német márká ellenében. — Megjegyezte még a megokolás, hogy a vádlott a saját testvérbátyjának is meg lehetőséget drágán beszámította rendelkezésére a magyar pengőket. A bíróság a vádlott vallomása alapján is bizonyítottaknak vette, hogy tisztában volt a cselekmény horderejével és tiltott voltával. Emphytós körülménynek számított a vádlott büntetlen előlétele és az okozott kár csekélyebb volta.

Az uzsorabíróság ítéletét a királyi ügyész tudomásul vette, ellenben az elítélt és védője semmisségi panaszszal éltek.

8. KÉP. HÍRADÁS EPSTEIN MÓR
PENGŐKIJÁNLAISI PERÉRŐL
A BUDAPESTI HÍRLAP 1937.
AUGUSZTUS 28-I SZÁMÁBAN

ami elírás lehet. Epstein Mór a holokauszt elől Romániába menekült, és csak 1945-ben tért vissza Magyarországra. Rajtuk kívül még három gyermeke volt, egyik lánya közszolgálatban, fia pedig exportvállalatnál dolgozott 1951-ben, Másik lánya, Epstein Anna (44 éves) pedig az ő gondozása alatt állt, ugyanis idegrendszeri betegsége, epilepsziája miatt felügyeletre, eltartásra, de főképp szakszerű kezelésre szorult. Ezt a tényt Epstein már a kitelepítő végzésre adott panaszában is felhozta („állandó szakkezelésre szorul. Nem igényel állandó kórházi ellátást, de egyedül nem élhet. A hétköznapi ügyek vitelére is alkalmatlan.”), s azt is, hogy gondozási intézménybe kellene kerülniük. Panaszukat elutasították, s így kerültek Adácsra. 1951.

augusztus 20-án írt újból a belügyminiszternek egy nyers, egyenes levelet. „Jelenleg kint vagyok egy tanyán 40 éves elmebeteg és ápolásra szoruló leánnyal. Én is beteg ember vagyok, és elpusztulunk ezen a tanyán, ahol se orvos, se gyógyszerár.” A válasz a többi eljárásához ké-

pest szokatlanul lassan érkezett: 1951. október 11-én kaptak engedélyt a nyíregyházi zsidó szociális otthonba való költözésre.

1951. augusztus 20. nagyon sok kitelepített lelkét megmozgatta, remélve, hogy ez az állami ünnep megnyitja börtönük kapuit. Királyhegyinek sikerült, Epsteinéknek csak részben: zsidó szociális otthonba kerülhettek. A dokumentumok között viszont annak nincs nyoma, hogy Epstein Budapesten élő gyermekei felajánlották-e, hogy magukhoz veszik az apát és a testvért. Valószínűleg nem, különben erre a tényre is kitért volna valamiképp valamelyik beadvány. De az épülő Magyarországon csak egy zsidó szeretetotthonban volt helye annak, aki egy élet munkája után, felesége, gyerekei, unokái elvesztése után, 70. életéve fölött maga gondozta 44 éves beteg gyermekét.

„A most elhagyott lakás volt az első főbérleti lakásunk”

A Kemény család¹¹² története leginkább Kemény Tibor (1921–1986, VII., Klauzál u. 23.) beadványaiból rajzolódik ki. Az 58 éves anya, a dunaszerdahelyi Kemény Andorné, született Stern Róza (1893) egyedül nevelte fel fiát. A családot az apa elhagyta, amikor a fiú 5 esztendő volt. Az első adatfelvételnél a házmester által elmondottak szerint Kemény Andorné játékaru-nagykereskedő iparát a VII., Klauzál u. 5. alatt jelentették be, a fia tartotta el, öreg, beteges volt, de a jövedelme hihetetlenül magas, minden bizonnyal tévesen írt 6000 forint. „Nevezettnek nagy játékkereskedése volt, ami kb. 20 évig állt fenn. Az üzletet 1949-ben államosították. Azóta fia keresetéből élnek.” Az adatfelvételnél Róza nem

112 ÁBTL 2.5.6. 04805/1951.

dolgozott, eredetileg négy elemít végzett, 1944-ben védett (sárga csillogos) házban, míg fia munkaszolgálatban volt. 1945 óta lakott akkori címén. Fia, Tibor „a Játékértékesítő NV-nél kiszolgálóként van alkalmazva.” A jövedelem nagyságának abszurd ellentmondására nem terjedt ki a hatóságok figyelme, s gond nélkül meghozták a véghatározatot a dévaványai kitelepítésről. A lakásuk, amiben ketten éltek, 1 szobából és 1 konyhából állt.

Az 1951. június 8-án kelt kitelepítési végzésre Kemény Tibor válaszolt június 11-én. Ebből kiderült, amit már a Belügyminisztérium amúgy is tudott, hogy ő tartotta el az édesanyját, és amit még nem: „Amióta anyám játéküzletét államosították, a Sport és Játékboltnál vagyok alkalmazva”. (...) „1942–1945 között különböző munkatáborokban tengődtem. 1945 elején a gettóból a dicsőséges Vörös Hadsereg szabadított fel. Utána a Szovjetunióba, Arhangelszkbe kerültem hadifogságba, ahonnan 1947 júniusában jöttem haza. Utána anyám üzletében dolgoztam 1949. június 7-ig, melybe ekkor mint vállalatvezetőt neveztek ki. (...) A Sport és Játékszer NV-nél egyik legjobb dolgozó voltam, és többszöri jutalmat kaptam. (...) Kérem a Belügyminisztériumot, hogy tegye lehetővé részemre, hogy továbbra is Budapesten dolgozzam (...) 29 éves vagyok, a katonakönyv birtokomban van.”

Kemény Tibor melleleg párttag volt. A kitelepítés alól mégsem mentesült.

Keményék vállalkozásának a gazdasági kompaszokban nincs nyoma. Telefonkönyvben nem szerepel, tehát magas nívón mégsem teljesített a húsz éven át fennálló cég.

A Kemény fiú sorsa drámai. „Énnekem iparom sosem volt. Anyám 5 éves koromtól egyedül nevelt, mivel apám elhagyta. Anyám a Klauzál utcában nyitott bazárt, iparja kis- és nagykereskedésre szült. Ennek ellenére sokat küszködtünk, és mindig albérlésben laktunk. Mióta emlékszem, a most elhagyott lakás volt az első főbérleti lakásunk. Iskoláim elvégzése után az üzletbe kerültem mint inas, ott fel is szabadultam.

Anyámtól lakást, kosztot, és egész csekély zsebpénzt kaptam.” Nagykorúságát elérve azonnal be kellett vonulnia, és sikeresen élt túl három-esztendei munkaszolgálatot. Budapesten, a gettóban szabadult fel 1945 januárjában – ez azt jelzi, hogy vagy a gettóba beosztott munkaszolgálatosok között volt, vagy egyszerűen megszökött a szakaszától –, majd a szovjet csapatok hadifogolyként vitték el az észak-oroszországi kikötővárosba, Arhangelszkbe. Itt a jó munkájáért brigádvezetőnek nevezték ki, s 1947-ben tért vissza Magyarországra, ahogyan 1951. szeptember 13-án kelt levelében állt. „Itthon ismét anyám üzletében kellett lennem, mivel ő idős, beteges, és kérését teljesítenem kellett. (...) Anyámmal egy lakásban éltem.”

Erre a levélre is indoklás nélküli elutasítás volt a válasz: Kemény Tibor és édesanyja nem jöhetett vissza Budapestre.

Az 1953-as amnesztiarendelet után Keményék Gyömrőre költöztek. Innen próbálkoztak a Budapestre való visszatéréssel, a rendőrséghez fordulva felvilágosításért. A kérelemből kiderült, hogy Kemény Tibor három hónapja megnősült, Hahn Magda Dohány utcában élő varrónőt véve el, és a kérését támogatta Aczél Tamás (1921–1994) Kossuth- és Sztálin-díjas magyar író. Hogy ismeretségük honnan származott, nem derült ki a dokumentumokból. Ám az igen, hogy a rendőrség a letelepedési engedély ügyében az illetékes tanácshoz igazította.

Aczél Tamás gépírása Kemény Tibor kézírásos kérelmén:

„Kemény Tibor kérését indokoltnak tartom és támogatom. Több mint 15 éve ismerem. (...) Kizsákmányoló nem volt. Becsületes embernek ismerem.”¹¹³

Kemény Andornéről már nem szólnak 1953-ban a dokumentumok. Lehet, hogy a korábban erős asszony nem tért vissza a kitelepítés-

113 ÁBTL 2.5.6. 04805/1951.

ből. Fiát Budapesten, a Kozma utcában temették el. Csak remélni lehet, hogy kalandos és sorsüldözött életútja szép és békés véget ért.

Kitelepítve Dévaványára

A Helényi család (Helényi Tibor és Dományi Anna, XIII., Kresz Géza u. 26.)¹¹⁴ története egy vállalkozás története is egyben. Egy olyan Magyarországról szól, amelynek lakói megpróbálták a maguk erejéből érvényesülni, családjukat fenntartani, ám a politika újra és újra közbeszólt.

Az adatfelvételi lap szerint Hell Tibor 1910-ben született Budapesten. Édesanyja Katz Helén (1888–1976), de a Kozma utcai temetőben Ilonaként temették el. Nincs arra adat, hogy a névmagyarosítást mikor kezdeményezte; négy középiskolai végzettsége volt. Felesége, Dományi Anna (született 1922-ben) korábban már férjezett volt. Anna első férje, Böhm Tibor munkaszolgálatosként halt meg Ukrajnában. Helényi Tibor és Anna még a háború alatt vagy közvetlenül utána házasodhattak össze, két gyermekük született. Péter 1951-ben 4, Ágnes 2 esztendő. A családdal együtt élt Böhm Tiborné, született Reiner Piroska (1889), aki az elhunyt első férj beteg, ápolásra szoruló anyja, és albérlőjük, Húsz Mihályné született Molnár Piroska (1900) is.

Az adatfelvevő Langer Miklósnak az információt a házfelügyelő, Lahmann Jánosné nyújtja, s szerinte Hell Tibor a háborúban törzsőrmester volt, majd munkaszolgálatos.

A kitelepítési véghatározat ellen ismételt, 1952. október 12-én, Dévaványáról benyújtott panaszból ismerhető meg részletesebben a

114 ÁBTL 3.1.5. O-9975.

család története.¹¹⁵ Hell Sándor, Tibor apja alapította a Helco kötszővő üzemet 1928-ban, amely 16–18 munkást foglalkoztatott. A harmincas években és a negyvenes évek elején a cég folyamatosan fejlődött, amit az is tükrözött, hogy meglehetősen nagy számban jelentek meg a *Friss Újság*ban hirdetési, amelyekben munkásokat kerestek.

»HELCO«
KÖTÖTTÁRU ÉS FEHÉRNEMŰ

GYÁR
városi árakat Budapest Laudon u. 4.
Gyár: Budapest, VI. Jász utca 41. szán

GYÁRTMÁNYAI:
hosszú és rövid női és férfi
KÖTÖTTÁRU munkás és finom
MUSELYEM fehérnemű

*
KÖTÖTŐIPARI KÖRÖKBEN élénk szóba zúd
tárgyát képezte az elmúlt napokban, hogy a
kitűnően bevezetett Hell Sándor és Társa, Helco,
kötött-, szövöttáru és fehérneműgyár és nagykeres-
kedés itteni üzemét leépíti és fiaival együtt
Uruguayban létesít saját fehérneműgyárat. Er-
deklődésünkre a cég részéről közölték velünk,
hogy ez a hír nem felel meg a valóságnak.
Mindössze annyi igaz, hogy a Helco cég nagy-
arányú exportüzletről tárgyal, ezek a tárgyalások
azonban még nem vezettek eredményre.
*

9. KÉP. A HELCO CÉG REKLÁMJÁ ÉS EGY RÓLA SZÓLÓ CIKK A TEXTIL IPAR
1939. AUGUSZTUS 25-I SZÁMÁBÓL

Kifutó (izraelita) kerékpár-
ral felvétetik. „Helco” Jász
utca 41. 21120

Gyakorlott ruschl és kettlen-
stuhl munkás azonnalra
„Helco”, Jász u. 41. 97911

BETÜLTENDŐ FÉRFI ÁLLÁSOK

Kötőmunkásokat felvesszünk
Helco, Jász utca 41.

Négy középiskolát végzett
kereszteny tanoncot fizetés-
sel felvesszünk. Helco köt-
szövőtáru nagykereskedés,
Laudon utca 4. 51170

Trikóselyem- és kötöttáru-
szabászkodók felvesszünk.
„Helco”, Jász utca 41.

Puplinférflingvarrónókat
villanggépre felvesszünk.
„Helco”, Jász utca 41.

10. KÉP. A HELCO CÉG HIRDETÉSEI A FRISS ÚJSÁG 1940. ÉVI SZÁMAIBAN

Nem tudni, hogy mit csinált Hell Tibor a négy középiskola elvégzése után. 1942-ben elvesztette az addigi állását, amiből arra következtethetünk, hogy ez nem a családi cégnél volt. A háború elején behívták, és érettségizettként tisztt is lehetett volna, de altisztként szolgált, majd zsidóként munkaszolgálatos lett. 1944-ben megszökött az alakulatától, és a felszabadulásig a (későbbi?) feleségével együtt hamis papírokkal Budapesten bujkált. Az ostrom alatt apja meghalt, két testvérét deportálták, akik nem tértek vissza. 1946-ban vette át az üzem vezetését, amelyet 1949. december 28-án államosítottak. Ő már korábban is felajánlotta államosításra az üzemet, mert tőkehiány miatt a számára előírt „tervet” alig tudta teljesíteni. Az ajánlatát visszautasították, a gyár további vezetésére utasítva őt, de az államosítás után felmondtak neki. Ezért a Keleteurópai Biztosítóhoz¹¹⁶ ment dolgozni, ahol üzemvezető volt a kitelepítésig.

A kitelepítés alatt gyógynövénytelepen és építőmunkán dolgozott. Mint írta: „Brigádja jól szervezett, 130 százalékot teljesít.”

A családtagokról az ÁBTL-ben fekvő dokumentumokból nem sokat tudunk meg. Dományi Anna 1950-től alkalmazott volt a Nemesacél és Szerszámkészítő Vállalatnál¹¹⁷ mint normás. Háromszor dicsérték meg jó munkájáért. Ő kitelepítettként, 1951 végén – a pesti családtagok meglehetősen érzéketlen sürgetésére – többször is kérvényezte, hogy meglátogathassa 70 éves, haldokló nevelőapját. Kérését – „természetesen” – elutasították. Visszatérésük időpontjáról nincs információ a dokumentumok között.

116 Keleteurópai Általános Biztosító Részvénytársaság (1947) Budapest, VI., Anker köz 1. *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 1947–1948/1. kötet. Biztosító intézetek (magánbiztosítók és társadalombiztosítók). 254.

117 A pontos név 1949-ben: Nemesacél és Szerszámértékesítő Nemzeti Vállalat. Központi iroda: V., Szent István (később Lenin) krt. 12.

A nép ellenségei a Wesselényi utcából

Megesik, hogy a megsárgult történelmi dokumentumokon átsüt egy ember személyisége, habitusa. Surányi Bertalan (1907–1985) leveleiben,¹¹⁸ szófordulataiban ott lüktet dinamikus, heves személyisége. Az általa gerjesztett belső levelezésből, s kéréseire adott válaszokból kiderül, hogy egyszerűen a pokolba kívánták a már csak a neve hallatán is idegessé lett hivatalnokok. Esete példázat arra, hogy a mennyiség miképp csap minőségbe: lehet, hogy inkább mentesítették a kitelepítés alól, mintsem ügyével tovább is foglalkozzanak, ugyanis a dokumentumok árja 1952 nyarára elapadt.

A VII., Wesselényi utca 8. alatt lakó Surányiék (felesége, Reich Magda és két gyermeke, János és Veronka) 1951. július 3-án kapták meg a kitelepítési határozatot Bodrogkisfaludra költözésükről. Surányi, az „államosított textil-nagykereskedő” tempóját jelzi, hogy a költöztetést be sem várva a kilakoltatás elől maguk költöztek a kitelepítő helyükre. A Wesselényi utca 8. szám alatt 1936 óta lakott, és 1945–1949 között házmegbízott is volt, mindenki megelégedésére.

Életrajzát az 1951. július 4-i – természetesen elutasított – fellebbezéséből ismerjük meg. 1907. augusztus 8-án született Kölcsén, saját földön gazdálkodó, zsidó földműves családban. 13 évesen került Fehérgyarmatra, ahol három évig inaskodott egy textilüzletben. Amint segéd lett, Budapestre jött a Hermann és Strausz céghez¹¹⁹ (bár egy másik beadványában az 1932-ben csődöt jelentett, Sas u. 10. szám alatt működő Strausz és Reichert említette), ahol 1924–1942 között dolgozott kereskedősegédként. Munkaszolgálatos lett, alakulatának száma: 101/69. Szüleit, testvéreit Auschwitzba deportálták, ahonnan nem tértek vissza.

118 ÁBTL 3.1.5. O-9975/1. 300.

119 A cég ekkor az V. kerület, Honvéd u. 2. alatt működött, később Strausz és Salamon néven a Nádor u. 2. alatt.

A felszabadulás után nem tudta állását elfoglalni, ezért váltotta ki a textilkereskedői igazolványt, de a 4 négyzetméteres üzletébe nem tudott nyersanyagot szerezni. 1945 és 1948 között önálló kereskedőként próbált megélni. 1950-től a Felmayer István és fiai Kékfestő és Kartonnyomógár RT-nél lett raktárfelelős. A nagy hagyományú cég Székesfehérváron és Budapesten (Sas u. 24.) működött, majd az államosítás után Kolorit néven folytatta: itt raktáros volt. Jó munkáját a cég is igazolta fejlődés papírján: „Kolorit fehérítő, festő és nyomógár rt. Bp. Nádor u. 18.” Ebben igazolták, hogy Surányi Bertalan a budapesti központi raktárban raktárfelelős, a munkához való viszonya jó, körültekintő. „Demokratikus érzésében semmiféle kifogásolnivalót sem tapasztaltunk.”

Az egymást követő elutasítások ellenére Surányi nem adta fel, és levelekkel bombázta a *Szabad Népet* (levelét a lap átküldte Házi Árpád belügyminiszternek intézkedés végett), a Belügyminisztériumot, Rákosi titkárságát. Érveinek nyomatékot az adott, hogy a Kolorit cég „szovjet” vezetője és a párttitkára is támogatták (például 1951. november 3-i beadványa) küzdelmében. Táviratokkal is kísérletezett: „A szovjet állami textilipar budapesti vezetője, Tyulenov Mikolaj elnök értesít, hogy ügyemben intézkedik (...) addig is munkahelyemet foglaljam el. Mit tegyek? Azonnali választ Surányi Bertalan, Szegi.” Beadványaiból lassan az a kép rajzolódik ki, hogy leáll az ország textilipara, ha nem foglalhatja el raktárosi állását, hiszen őt „Tyulenov Nyikoláj mint a nyers és készárúügyek diszponensét alkalmazza”. 1951 szeptemberében úgy vélte, hogy nagyobb fegyvert vet be, ha az ÁVH-t adja meg hivatkozási alapként. Javasolta, kérjenek róla referenciát Tyulenow (így!) elnöktől, továbbá Bukovi Márton ÁVH-s őrnagytól és Kovács Imre ÁVH-s főhadnagytól.

Eközben eltelt 1951 nyara, és Bodrogkisfalud igazolta, hogy Surányi részt vett a nyári munkákban. Október 18-i levelében kérte, hogy engedjék vissza Budapestre dolgozni, hiszen a Szegi községben számára kiutalt lakás lakhatatlan, s ezt szerinte a község is elismerte; egészsége

leromlott, a munkaszolgálatban szerzett és kiújult betegsége miatt nem tudja családját eltartani fizikai munkából.

1952 januárjára vált Surányi számára nyilvánvalóvá, hogy Budapestre nem mehet, tehát azzal próbálkozott, hogy Székesfehérvárra vagy Gödöllőre költözzön. Székesfehérváron várta a gyár, tehát ott élete visszatérhetett volna a régi kerékvágásba, ha nem is Budapesten; Gödöllőről pedig már megoldható lett volna a bejárás. Eközben a huzavona miatt a Kolorit vezérkara is felbőszült, és a korszakban szokatlanul keményen álltak ki dolgozójuk mellett. Radványi János vezérigazgató 1952. január 2-án írt a Pestmegyei Államrendőrség kapitányságára, hogy a Budapestről való kitiltást oldják fel, és engedélyezzék a család visszatérését. „Abszolút megbízhatósága és szakértelme a legkiválóbb dolgozónkká avatták.” Ezen felbátorodva Surányi személyes kihallgatást kért a belügyminisztertől. Nem maradt nyoma, hogy ezt a meglehetősen szokatlan kérést teljesítették volna, viszont beadványának hátoldalán kézírással szerepelt: mentesítés. Hogy ez a beszélgetés témáját jelzi, vagy a mentesítési folyamat kezdetét, az nem tudható: 1952-ben még jócskán zajlott Surányi szabadulási küzdelme.

A szokásos levélváltás ment tovább. Cziráki Ferenc, a kitelepítettek ügyeit kezelő rendőr április 16-án közölte: „F. hó 2-án beadott kérelmére értesítem, hogy van az ország területén olyan hely, ahová átköltözését kérheti. Az eddigiek mind olyanok voltak, ahová nem mehet. Munkát vállalhat és fizikai munkát vállaljon.”

Nyárra már a Rákosi-titkárság is levelezett a belügy illetékes rendőrével a helyzetet tudakolandó. Cziráki megmagyarázta feletteseinek a helyzetet: „Surányi Bertalan beadványában foglaltak nem felelnek meg a valóságnak. F. év április 16-án értesítettük, hogy Székesfehérvárra nem engedjük átköltözni és szakmunkásként sem dolgozhat. (...) Surányi Bertalan kérelmeire jellemző, hogy ő csak a textilmunkában akar elhelyezkedni, és csak nagyvárosba akar költözni. 1952. július 24.”

Hogy meddig tartott Rosenbaum Róza Bertalan fiának vidéki hányattatása, nem tudjuk. De végül, nem sokkal a rendszerváltás előtt, Budapesten hunyt el.

A haldoklók kitelepítése

Schleiferék¹²⁰ esete magán hordozza a rendszer minden embertelenségét és slendriánságát. Az adatfelvételkor, 1951. április 24-én Kozári Sándorné házfelügyelő kimerítő részletességgel mutatta be helyzetüket Szögi Miklós (?) rendőr századosnak.

A VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 5. szám alatti három szoba, hallos, összkomfortos lakásban Schleifer Zoltán (Nyírmada, 1861, anyja: Krausz Antónia), Schleifer Zoltánné, született Schwarcz Rózsi 1943. augusztus 29-e óta élt. Társbérlők is laktak velük: özv. dr. Lenkey Dezsőné (rokon, nyugdíjas), özv. Magyar Jenőné (kiskereskedő, Múzeum krt., rokon), Takács Erzsébet (háztartási alkalmazott).

Schleifer Zoltánnak textil-nagykereskedése volt a Bajcsy-Zsilinszky út 8. szám alatt, amit két évvel korábban államosítottak. Akkor foglalkozása nem volt, betegesnek írta le a házfelügyelő. „Nevezettet és feleségét fiai tartják el. Egyik fiuk, Simor Pál a Sztálin u. 3. alatt lakik, tisztviselő. Másik fia: Schleifer Ödön kereskedő. A Schleifer rövid-, kötött- és szövöttárú-nagykereskedő cég nagyon régi, a századfordulón még a Szerecsen (Paulay Ede) utcában működött, de az 1910-es évekre már a Vilmos császár (Bajcsy-Zsilinszky Endre) út 10.-be helyezték át a központját.”

120 ÁBTL 2.5.6. 02981/1951.

A kitelepítési véghatározat kimondja: „Schleifer Zoltánt, feleségét és a vele egy háztartásban élő Pintér Dezsőné (elírás?), özv. Magyar Jenőné a 8130/1939 M.E. számú rendelet és a 760/1939 B.M. számú rendelet alapján Budapest területéről azonnali hatállyal kitiltom, és lakhelyül a Heves megye, Besenyőtelek, Szabadság u. 33. jelölöm ki. 1951. július 4.”

XXVII. évfolyam.	Budapest, 1902. január 12-én.	4. szám.				
<p>Megjelenik minden csütörtökön és vasárnap, a szűkség szerint más napokon is, változó terjedelemben, évként mintegy 250 ív.</p> <p>Előfizetési ár: Budapestben hárszoros honlva egész évre 16 korona. Vidékre postadíjjal együtt 20 korona.</p>	<h1 style="margin: 0;">KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ</h1> <p style="margin: 0;">KIADJA A KERESKEDELEMÜGYI M. KIR. MINISZTERIUM.</p>	<p>Előfizetéseket fél- vagy negyedévre is elfogadjuk.</p> <p>Előfizetési pénzek a »KÖZPONTI ÉRTESÍTŐ« szerkesztőségéhez (Budapest, II. ker., Linczke-utca 1-95 sz., II-ik emelet) intézendők.</p>				
I. Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből. (Érvényes e lap keltétől fogva.)						
<i>a) E g y é n i c z é g e k.</i>						
Királyi törvényszék	A bejegyzést nyújtó végzet, közzé, a cég helye és alakítása	A cég székhelyi szövege	A főtelep és a fióktelepek helye	A cég birtokosa	Cégvezetők	Jegyzet
Budapesti törvényszék	1901. december 28. 122341 sz. 10611/1	Lévy Dávid M.	Főtelep Budapest	Lévy Dávid Moise, gabonaiigye- nokiparüzlet tulajdonos, budapesti lakos.		1901. Utleite: V., Nádor-utca 17. szám.
„	1901. december 28. 123107 sz. 10612/1	Schleifer Zoltán	Főtelep Budapest	Schleifer Zoltán, rövid-, kőölt- és szövöttárú nagykereskedő, budapesti lakos.		1901. Utleite: VI., Szerecsen-utca 15. szám.

11. KÉP. SCHLEIFER ZOLTÁN CÉGÉNEK ADATAI AZ 1902. JANUÁR 12-EI KÖZPONTI ÉRTESÍTŐBEN

Az idős házaspár válasza az adatlap alaposságára több mint meg-
lepő.

„T. Rendőr-főkapitányság!

Schleifer Zoltán (1861, Nyírmada) és neje, Schwarcz Rózsi (1887¹²¹), Budapest XII., Alma u. 2/b sz. alatti lakosok arról értesültünk, hogy a volt VI., Bajcsy-Zsilinszky út 5. II. 5. ajtószám al. lakásunkba részünkre 02981. sz.-mal. Véghatározatot kívántak kikézbésíteni, amit mi át nem

121 Más dokumentumból kiderül, Schwarcz Rózsi Egerben született.

vehettünk, mert onnan kijelentkezve a Budapesti Izr. Hitközség Chevra tagozatának (...) szeretetotthonába kiköltöztünk, és ma is ott lakunk.” Ezért kéri a BM-et a véghatározat hatályon kívül helyezésére, és kéri „...megengedni, hogy magas korunk és ezzel járó leromlott egészségi állapotunkra való tekintettel jelenlegi tartózkodási helyünkön, a szeretetotthonban maradhassunk”.

Orvosi bizonyítványokat is csatoltak. Dr. Takács Weber József igazolta, hogy Schleifer Zoltánné agyi érlemeszesedéstől, magas vérnyomástól (240 Hgmm!), szédüléstől szenvedett.

Az elutasítás nagy visszhangot keltett, s az nemkülönben, hogy a szeretetotthonból a kitelepítési helyükre szállították a két (orvosilag igazoltan szállíthatatlan) embert. A Budapesti Izraelita Hitközség két vezetője, dr. Kurzweil István helyettes főtitkár és Stöckler Lajos elnök július 26-án maga írt az idős házaspár érdekében.

„Magas korukra, súlyosan megtámadott egészségi állapotukra való tekintettel úgy véljük, hogy az életveszedelem elkerülése okából nevezetteknek szeretetotthonba való elhelyezése elkerülhetetlenül szükségesnek látszik.

A panasz mellett elfekszenek orvosi bizonyítványok, amelyekből kiderül, hogy Schleifer Zoltán bélszűkületben szenved, katéteren keresztül ürül, a felesége pedig 240 vérnyomású, és agy-érlemeszesedése igen előre haladott állapotban van.

Ezért kérjük, (...) a mi kezelésükben álló nyíregyházi vagy békéscsabai szeretetotthon valamelyikébe költözhessenek.”

A levél hátoldalán kézírással: „mehet Nyíregyházára”. De erről hivatalos irat csak augusztus 6-án rendelkezett.

A Szabolcs-Szatmár megyei rendőrkapitányságról Körmöczi József rendőr őrnagy 1952. január 5-én jelentette, „hogy tárgyban nevezett Schlefer (így!) Zoltán (...) Budapestről Nyíregyházára kitelepített személy meghalt. Nevezettet nyilvántartásomból töröltem, erről a helyi államvédelmi hatóságot és a Tanácsot értesítettem.” Egy másik doku-

mentumból kiderült, hogy az idős ember 1951 decemberében halt meg. Ez az eset nemcsak a kitelepítések embertelenségének példája, hanem a kitelepítők elmeállapotának épségét is erősen megkérdőjelezi.

És még nincs vége a kálváriának.

A három szoba, hall nagy kincs 1951-ben, ezért a társbérlőknek is menniük kellett. Természetesen a nép ellenségeiként kitelepítették őket is.

Özvegy Magyar Jenőné és özvegy Lenkei Dezsőné

Akárcsak a családtagoknak, menniük kellett a társbérlőknek is Schleifer Zoltánék után. A házmegbízott hiába igazolta, hogy „özv. Magyar Jenőné semmiféle háztartási vagy egyéb közösségben nem áll Schleifer Zoltánnal. A VI. ker. lakáshivatal útján beutalt társbérllőként lakik a lakásban 1945. április 9-e óta. Nevezett könyvkiskereskedő, kinek férje, Magyar Jenő az 1944. évi üldöztetések következtében szerzett idegbajában 1946 augusztusában öngyilkosságot követett el.”

Ahogy az orvos, dr. Székács Pál (Sztálin u. 21.) is hiába jelentette, hogy az 57 éves Magyar Jenőné szívizom-elfajulás miatt hosszú évek óta kezeli.

Magyar Jenőné panasszal élt, s ebből kiderült, hogy az Üllői út 42. szám alatti lakása az ostrom alatt elpusztult. Férjével együtt utalták be Schleifer Zoltánék lakásába, akinek nem rokona. Ellenben – és Magyar Jenőné ezzel a vallomással követte el élete egyik újabb hibáját – Schleifer Zoltán a mostohaapja Magyar Jenőné vejének. De mint írja: „Ez a körülmény szerény véleményem szerint nem lehet alapja annak, hogy sorsában én is osztozzam csak azért, mert mint társbérllőt szerencsétlen körülményeim folytán egy fedél alá kényszerített Schleifer Zoltánnal. (...) Minden okom megvan arra (...) a népi demokráciának, amelynek mindent köszönhetek, hálátelt híve és szolgálója legyek. (...) Férjemet demokratikus magatartása és felfogása miatt a kommün után olyan

súlyosan inzultálták, hogy azóta idegbajban szenvedett. (...) A Horthy-rendszer alatt a Múzeum körül 17. sz. a. kis antiquarius üzletünket egy fasiszta társaság hatósági támogatással elvette tőlünk, majd az ostrom alatt a Múzeum körül 31. sz. ház pincéjében volt könyvkészletünket a bombázás folytán keletkezett tűz az utolsó szemig elpusztította, lakásunkat bombatalálat megsemmisítette.”

További dokumentumokból kiderült, hogy később visszakapták az üzletüket, de a férj öngyilkos lett, ő pedig harminc éve szívbeteg.

„Mindezt csak annak bizonyítására adtam elő, hogy becsületes dolgozó vagyok, életemet, kenyeremet, létemet a felszabadító Vörös Hadseregnek és a Népi Demokráciának köszönhetem, ennek a rendszernek vagyok hálás és hűséges szolgálója, akinek eltávolítását semmi sem teszi kívánatossá.

Igen kérem, szíveskedjenek engem: a beteg, idős, dolgozó, a rendszerhez hűséges asszonyt továbbra is meghagyni, hogy szerény munkámmal, mint eddig sok évtizeden át tettem, szolgálhassam felemelkedő kultúránk ügyét. 1951. július 6.”

A beadvány hátlapján nem is egy, hanem két darab „NEM” pecsét díszlik „NG Rhgy” aláírással.

A próbálkozást ő sem adta még fel, s erre egy július 14-i, aláíratlan válaszlevél-tervezet utal: „Rákosi Mátyás (...) elvtárhoz benyújtott kérelmét elbíráltam, és azt nem találtam teljesíthetőnek.” Ugyanez a levél „Cziráki” aláírással, de július 25-i dátummal is megjelent az aktában.

Magyar Jenőné és a másik társbérlet, özvegy Lenkei Dezsőné együtt telepítették ki Besenyőtelekre.

Kérelmeik ugyanazon a napon, ugyanazon az írógéppel és ugyanazon címen születtek.

Özvegy dr. Lenkei Dezsőné (aki a kitelepítési végzéssel ellentétben éppen y-nal írta a nevét) 1952 januárjában elküldött beadványá-

12. KÉP. HÍRADÁS LENKEY DEZSŐNÉ NYEREMÉNYÚTJÁRÓL A SZÍNHÁZI ÉLET 1930. ÉVI 39. SZÁMÁBAN

ban bővebben vetette papírra sorsát.¹²² (Lehet, hogy el is felejtette, hogy 1930-ban hűségese előfizetőként Budapestre látogathatott a *Színházi Élet* vendégeként a Dohány utcai Continental szállóba.¹²³ Akkor Lenkeyként.)

Schleifer Zoltánnak rokona nem, ellenben a második felesége unokahúga volt. Ez persze a hatalom logikája szerint igenis rokonságnak számított. A férje vidéki orvos volt Ózdon, ahol sok munkást kezelt. Auschwitzban halt meg. A levél szerint fiát a németek 1944. március 19-én elfogták, és azóta sem volt róla hír. Ő maga is auschwitz-i deportált, a családjából egyedül tért vissza. A nyugdíja mellett kézikötésből élt. „Ózdon mindenem elpusztult. Nem volt mivel és nem volt hová mennem. Ez a végzetes tragédiám nem lehet oka annak, hogy kitelepítsenek! Bizton remélem, hogy ügyem újbóli elbírálása eredményeképpen a kitelepítési végzés hatályon kívül helyeztetik.”

A levél hátoldalán a pecsét: „1952. jan. 10.,” ahogy Magyar Jenőné kérelmén is.

Eközben Magyar Jenőné lánya, Simor Pálné is mindent megmozgatott, hogy anyját visszaengedjék Budapestre. Személyes kihallgatást kért a belügyminisztertől, amit ugyan elutasítottak, de arra jó volt, hogy

122 Hantó Zsuzsa könyvének mellékletében a Lenkei név helyett Pintér szerepel (Hantó 2009).

123 *Színházi Élet*, 1930/39., 100.

körmére nézzenek az elutasításokat futószalagon osztogató Cziráki rendőr századosnak.

1952 áprilisára a két idős hölgy ereje végére ért. Özveggy Magyar Jenőné egy szeretetotthonba kérte magát beutalni, amit azzal indokolt, hogy nem tudja a fizikai megerőltetést elviselni. Özveggy Lenkei Dezsőné pedig a nyíregyházi hitközségi szeretetotthonba kérte magát, mondván, 20 éves fia és orvos férje is Auschwitzban pusztultak el (tehát a fia nem a német bevonulás áldozata volt). Epebajos, a fogai kihullottak, táplálkozása nehézkes. Állandó orvosi ellátásra szorult. Cziráki válaszából kiderült, hogy akkor mehetnek, ha befogadó nyilatkozatot kapnak a Budapesti Izraelita Hitközségtől. Ez 1952. május 7-én meg is érkezik Kurzweil és Stöckler aláírással.

Hogy a zsúfolt nyíregyházi szeretetotthon mégsem a legtökéletesebb hely, arra Schleifer Zoltánné július 21-én kelt kérelme utalt, amely szerint kérte, hogy Esztergomba mehessen a nyíregyházi szeretetotthonból. Kérését elutasították. Ellenben Cziráki Ferenc rendőr százados levélben (az aktában a tervezete maradt fenn) közölte, hogy „Dr. Lenkei Dezsőné kitelepítettnek engedélyt adtam arra, hogy (...) Esztergomba költözzön. (...) egyben megküldöm a Magyar Jenőné mentesítéséről szóló határozatot is. 1952. július 5.”

Az irányváltás lehetséges oka, hogy Pócze Tibor, a belügyminiszter első helyettese érdeklődni kezdett a rokonként kitelepítettek sorsa felől. Ennek kiváltója egy elkészült jelentés lehetett, így valószínű, hogy mégiscsak átjutott pár levél az előzetes szűrőkön, amelyek a nem rokonok rokonként való kitelepítését adták elő. Először írásban érkezett a hivatalos miniszterhelyettesi leiratba csomagolt letolás:

„Cziráki százados elvtársnak!

Az Özv. Magyar Jenőné kitelepítéséről szóló jelentést Pőcze elvtárs megbízásából visszaküldöm.

Kérem, hogy a Pőcze elvtárs által írtak figyelembevételével ügyét ismételten vizsgálják meg!

Budapest, 1952. június hó 18.

Kiss István r. hadnagy segédtiszt.”

Minden bizonnyal Cziráki nem tett semmit az ügy érdekében, aminek következményeképp a miniszterhelyettes személyesen hívta fel telefonon. Ennek nyoma a fenti, július 5-i levéltervezet hátoldalán nehezen kibetűzhető, a szerzője idegességét nem palástoló szöveggént maradt fenn:

„Pőcze min. h. elvtárssal telefonon beszéltem, és ismét kifogásolta az ijedtné szóló rokonságot és ennek alapján a kitelepítést, jelentettem akkor, hogy mentesítjük özv. Magyarnét, Lenkeinét pedig átengedjük Esztergomba. Pőcze elvtárs tudomásul vette. VII. 5. Cziráki”

Magyar Jenőné számára kedvezően zárult a kitelepítés borzalmas kalandja. Lenkei Dezsőnéért nem intanciázott senki. A valaha vidéken élt és jobb napokat látott, de elvesztett családjának csak hiátusával egyedül maradt, zsidó nőnek ki segített volna? Sorsa – egyelőre – ismeretlen.

„A jelen határozatommal a 02981. sz. határozat özv. Magyar Jenőnére vonatkozó részét hatályon kívül helyezem, és nevezettnek engedélyt adok arra, hogy Budapestre visszaköltözzön.

A nevezett lakásáról saját maga köteles gondoskodni.

1952. július 5.

Cziráki

r. százados”

Belügyminisztérium pecsét

Két bérház és más semmi

A levéltári dokumentumok szerint miskolci¹²⁴ születésű Faludi Jenő (1894) és felesége, Grünberger Rozália (1903–1996)¹²⁵ a Ráday utca 9. IV. emeletén laktak kétszobás lakásukban. A bérház részben az övek volt, 1925 óta éltek ott. Az adatfelvételt egy (valószínűleg rendőrségi) tanfolyami hallgató, Szakad Márton végezte el. A házmegbízottól halott adatok szerint Faludi Jenő „nem dolgozik”, és két 5-5 emeletes háza van. A begyűjtött információk ellentmondásosak, a feleség egy háziipari szövetkezetben volt segédmunkás, de nem dolgozott.

Az 1951. július 12-i végzés szerint a házaspárt Tarnasádként deportálták.

Faludi Jenő panaszában kifejti, hogy 1926-ig Kassán élt, ahonnan a magyarellenesség miatt jött át Magyarországra. A család megtakarított pénzét két ingatlanba fektették, a Ráday utca 9. és a Váci út 28. szám alatti házakba. Rajta kívül a ház tulajdonosa két izraeli kibucnyik és két fiatalember, akik Prágában, illetve Leningrádban tanultak.¹²⁶ (A tulajdoni lap¹²⁷ tanúsága szerint Faludi Jenő itt – érthető önvédelemből – nem az igazat írta. A Ráday utcai ingatlant a saját nevére vásárolta 1925. április 24-én 2 500 000 000 koronáért. Rajta kívül az épületnek más tulajdonosa nem volt.) 1945 és 1949 között a Kulka Testvérek szappangyár tisztviselője¹²⁸ volt, majd mérlegképes könyvelői tanfolyamot végzett 1950-ben.

124 A geni.com tanúsága szerint Kassán született Samuel Friedmann és Polster Frimet (Frida) fiaként. Az adatbázis csak egy leánytestvéréről tud: Letel Schwarzról és annak két fiáról, az egyik valóban mérnök volt. A másik 1945-ben hunyt el.

125 ÁBTL 2.5.6. A00781/1951.

126 Ezek ellenőrizhetetlenek.

127 BFL XV.37.c 9441-37009.

128 Telefonkönyv, 1948: Kulka Testvérek szappan és vegyészeti gyár. Cégtul.: Kulka János IX., Márton u. 7.

13. KÉP. AZ ORTHODOX KOMA EGYLET IMAHÁZÁNAK TÁBLÁJA

Mint Faludi írta: vagyonos polgári családból származik, de „a demokrácia támogatója”. A IX. kerületi Orthodox Izraelita Hitközség Koma Templomának¹²⁹ elnökeként „támogatja a szegényeket”. Felesége egy műanyag-feldolgozó KTSZ-ben (kisipari termelőszövetkezet) dolgozik. Érdekes, hogy a dokumentumokban nem esik szó a házaspár gyermekéről (1927–2015), aki később, 76 évesen lett Istvánból Stefánia.¹³⁰

Panaszát elutasították. A házaspár a geni.com bizonytalan tanúsága szerint Izraelben hunyt el. Gyermekük Amerikában élt, unokájuk híres újságíró-író:¹³¹ Susan Faludi.¹³²

129 Ennek pontos neve: Első Budapesti Koma Egylet, Lónyay u. 15. Valóban a szegény, gyermekágyas nők segélyezésére alakult.

130 Róla leánya, Susan Faludi írt 2017-ben könyvet *In the Darkroom* címmel, mellyel Pulitzer-díjat nyert (<http://susanfaludi.com/in-the-darkroom.html>). Magyarul *Előhívás – Mindent apámról* címmel jelent meg a Libri Könyvkiadó gondozásában 2018-ban.

131 <http://susanfaludi.com/index.html>

132 https://en.wikipedia.org/wiki/Susan_Faludi

Tévedésből kitelepítve

A sötét Rumbach utca mélyén, a 6-os számú házban élt 1936 óta a rendőrségi adatfelvétel szerint¹³³ 1886-ban Sárabán¹³⁴ született Rosenberg Ödön nagykereskedő és felesége,¹³⁵ az 1888-ban született balassagyarmati Federer Ilka (14. kép). A 2 szoba, összkomfortos lakás bére 105 forint volt. Az 1951. június 4-i véghatározat szerint a kitelepítés helye Tiszaöldvár, Kossuth Lajos u. 63. volt, ahol egy „feketéző spekuláns” gazdát szerettek volna Rosenbergékkal büntetni. A dokumentumban több családtag nem szerepelt, de az akta egyéb papírjaiból kiderült: Rosenbergéknek (legalább) két lányuk volt, az egyik Budapesten, a másik Balassagyarmaton élt.

A történet első szépséghibája, hogy a lakásban csak egy szoba szabadult fel, ugyanis özvegy Ungár Józsefné és Horovitz Andorné albérlők lakták a másikat.

Rosenberg Ödön különösen erősen tisztelte a szabályokat, a törvényt, a mindenkori fennálló rendet, mondhatnánk: mintaállampolgár volt egész életében. Büntetve nem volt, még adóhátraléka sem. És végtelenül szerencsésnek számított, hogy ilyen attitűddel életben maradt a zsidó gettó mélyén, a Rumbach utcában. Nem tiltakozott a kitelepítés ellen, de Rákosi Mátyáshoz írt táviratában kérte, hogy máshová telepítsék ki.

„Kérem a miniszterelnök-helyettes elvtársat, hogy a 8130/1939. számú rendelet alapján a kitiltási végzést módosítani szíveskedjék oly módon, hogy leányomhoz, Nádel Lászlónéhoz, született Rosenberg Edithez Balassagyarmatra mehessenek. Kérelmemet azzal indokolom,

133 A házfelügyelő volt az adatközlő.

134 A település neve helyesen: Aba, Fejér megye. De néhányszor a Sár-Aba kifejezés is előfordul.

135 ÁBTL 2.5.6. 04320/1951.

hogy én 65 éves, feleségem 63 éves, mindkettőnket a Fasszitaak (így!) deportáltak, ahonnan súlyos szívbetegen tértünk vissza. Jelenleg is betegek vagyunk és rászorulunk leányom ápolására. Nagyon kérem miniszterelnök-helyettes elvtársat, ha van rá mód, kérelmemet elintézni szíveskedjen. Rosenberg Ödön és Ödönné”

14. KÉP. ROSENBERG ÖDÖN ÉS FELESÉGE

Ha ez a távirat a kitelepítettekkel szemben rosszindulatú Cziráki Ferenchez kerül, akkor a válasz egy „sima nem” lett volna. Viszont a hátoldalán lévő feljegyzés alapján bizonyítottnak tekinthető, hogy Rákosi szignálta a ceruzával írt mondatot:

„Rosenberg Ödön és felesége mehetnek Balassagyarmatra.”

Alatta tintával: R.

A történet viszont még egy fordulatot vett. Rosenberg Ödön egy levelet is elküldött a Belügyminisztériumnak. De nem tiltakozót, hanem a sors illetén fordulatába belenyugvó levelet, amelyben egyszerű adtmódosításra kérte fel a minisztériumot.

„A 04320. számú, 1951. június 4-én kelt véghatározattal Rosenfeld Ödön kereskedő (Rumbach Sebestyén u. 6.) Rosenfeld Ödönné sz. Singer Antónia néven Budapest területéről kitiltattunk (...)

Minthogy a véghatározatban nevünk tévesen van feltüntetve, kérjük, hogy azt a következőképpen helyesbíteni szíveskedjenek:

Rosenberg Ödön és Rosenberg Ödönné sz. Federer Ilka.”

Aláírás: „Rosenberg Ödön”

S ceruzával külön ráírva: „Értesítést kérem a XII., Csaba u. 7/b III/11. Rosenberg József kézbesíteni”

A júliusi levelek sorozata nem ért véget, Rosenberg a rendőrséghez fordult.

„Magyar Államrendőrség Főkapitányságának

Ma kikézbesítették nekünk a Belügyminisztérium 4320. számú véghatározatát, mely ugyan Rosenfeld névre szól, holott az én vezetéknevem Rosenberg, míg feleségem neve nem Singer Antónia, hanem Federer Ilka (...) a kitiltó határozatot tudomásul vesszük (...) tisztelettel panasszal élünk.

Az idecsatolt nyugta szerint mi a Budapesti Orthodox Izr. Hitközségnek vagyunk tagjai, tehát szombattartók vagyunk, és kizárólag rituális kosztal élünk. Minthogy Tiszafehérváron nincsen ilyen életmódra lehetőség, ennél fogva azon kérelemmel fordulunk a T. Főkapitánysághoz: miszerint engedjék meg nekünk, hogy Tiszafehérvár helyett Balassagyarmatra költözhessünk. (...)

Csak 1932. évben alapítottam üveg- és porcelánkereskedésemet, és azt 1949. évig, amíg államosították, vezetem. Üzletem fennállása alatt és azelőtt is mindig eleget tettem polgári kötelezettségeimnek, soha nem volt ellenem semmiféle panasz, büntetve soha sem voltam. (...) 1951. június 6.”

(A hátoldalon ceruzával, olvashatatlan szöveg alatt: „Nem”.)

A történet egy rosszul megírt ponyva lenne, ha nem lenne valószínűség. Még egyszer összefoglalva: Rosenfeld Ödön és Singer Antónia

helyett a kitelepítési végzés megtalálta Rosenberg Ödönt és Federer Ilkát, akik érdemben nem tiltakoztak az igazságtalan kitiltó végzés ellen. A hibás nevek, adatok miatt pedig nem egy esetben vontak vissza a kiállító hatóság a végzést, tehát ha megpróbálják elmagyarázni a hatóság tévedését, sikerrel járhattak volna. Hogy mégsem tették, annak több oka is lehet. Egyrészt az, hogy nem mertek ellenkezni a fegyveres rendőrrel, aki a kitelepítési határozatot vitte nekik, és felkészítette őket a napokon belül bekövetkező utazásra. Másrészt a mély vallásos hitük segítette elfogadni a sors újabb csapását; vagy – egy cinikus magyarázattal élve – már ők is torkig voltak az albérlőkkel, a sötét Rumbach utcával. Továbbá a kiskereskedő¹³⁶ Rosenberg egyértelműen nem lehetett elsőleges célpontja még az ellenségeket kereső rendszernek sem, különösen nem kétszobás lakással a Rumbach utcában, amelyből azonnal csak egy szoba volt elfoglalható. De a kitelepítés történetéből a kezdetek óta hiányzott a logika, a szervezettség és az alapos tervezés. Az 1951-es kitelepítés története egy működésképtelen rendszerről szóló bohózat is lehetne, ha nem járt volna együtt annyi élet-, sors- és vagyonpusztítással.

Rákosi szignója nem gyorsította meg Rosenbergék útját Balassagyarmatra. Tiszaföldváron 1951. augusztus 2-án kapták meg az engedélyt a Balassagyarmatra való költözésre. Az ő örömük viszont a nógrádi helyi hatalom tájékoztatását váltotta ki. Kovács P. István, a járási tanács vb elnöke erőteljesen tiltakozott amiatt, hogy ellenséges elemek, osztályidegen kitelepítettek érkezzenek hozzájuk. Indoklásában leírja: „...mert Balassagyarmat a felszabadulás előtt megyei székhely volt, és a reakciós elemek fő fészke, akiknek túlnyomó része még ma is a városban él, tehát városunk szociális összetétele igen rossznak mondható...” A helyi hatalom tehát nagyon bizonytalannak érezte a helyzetét még 1951-ben is.

136 A 20. sz. dokumentumban 1951. október 30-án Rosenberg leírta, hogy üzlete a Nagydiófa u. 4. szám alatti pince volt, onnan árusított üveg- és porcelánárukat.

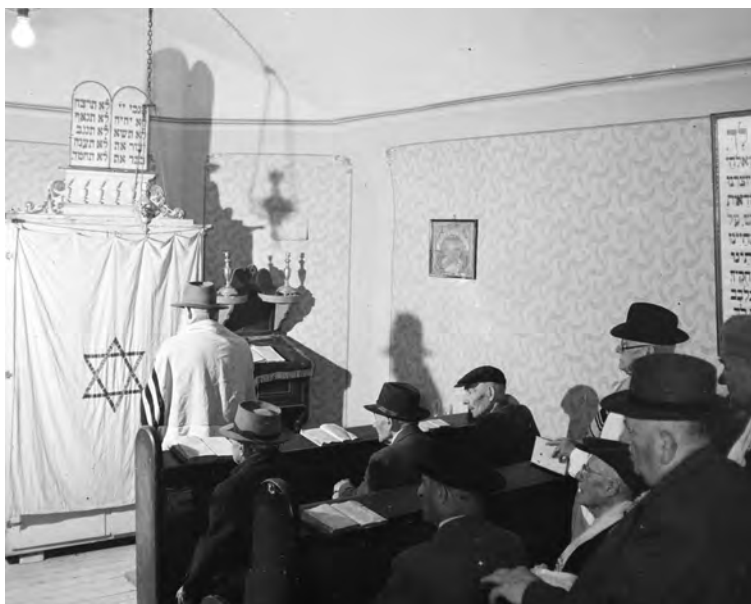
15. KÉP. A BALASSAGYARMATI ZSINAGÓGA

Cziráki Ferenc válasza egyszerre volt visszavonuló. „A nevezettek részére az áttelepülést azzal az indokkal engedélyeztük, hogy mindketten idősek és betegek, Balassagyarmaton hozzátartozójuk volt, aki eltartásukról gondoskodott volna. A városi tanács azon intézkedésével, mely a nevezettek áttelepülését visszautasította, egyetértünk, és a jövőben Balassagyarmatra való áttelepüléseket nem engedélyezünk. 1951. szeptember 19.”

Rosenbergék megbarátkoztak Balassagyarmattal. A háború előtt nagy zsidó hitközsége volt a polgárvárosnak, ahol Magyarország második legnagyobb, 4000 fős (orthodox) zsidó istentiszteleti helye állt, de a németek felrobbantották. Orthodox temetője ma is gyakran látogatott hely, a benne nyugvó caddikok, szent emberek emlékezete ma is él. In-

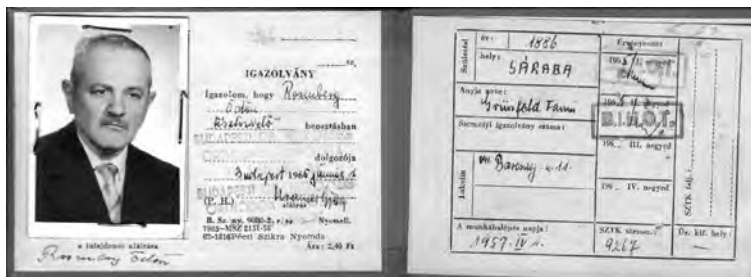
nen indult dr. Spiegel Gyula Sámuel rabbi, filozófus, tanár, Erzsébetváros történetírója; Zipser Májer (1815–1869) reformpárti rabbi, a neológia egyik ideológusa. Egy orthodox zsidó számára a város megfelelő életet kínált. Ezért Rosenbergék 1952-ben állandó lakóhelyet szerettek volna a városban, immár nem kényszerlakóhelyet. Az 1953-as amnesztia előtt az elutasítás várható volt. Az általuk kapott válasz: „lezáró NEM” volt. Ahogy 1952-ben elutasították Rosenberg Ödön iszapfürdőre utazási kérelmét is. A helyi rendőrkapitányság október 12-én írta: „A kérelem megadását nem javaslom, mivel egész nap az uccán (sic!) sétál semmi betegség nem látszik rajta. Bocsi Sándor r. őrnagy.”

De vajon mit csináljon idejével egy idős úr? Egész nap csak nem ülhetett a zsinagógában.

16. KÉP. A BALASSAGYARMATI SZERETETOTTHON IMATERME (1960)

Rosenbergék a balassagyarmati vendégházuk után visszatértek Budapestre, persze nem az eredeti lakásukba. Federer Ilka halála után Rosenberg Ödön még egyszer megnősült, s haláláig a budapesti Chevre Kadisa aktív tagja maradt.¹³⁷

17. KÉP. ROSENBERG ÖDÖN MUNKAHELYI IGAZOLVÁNYA

„Szenvedve, zokogva kérjük Önt,
Belügyminiszter úr!”

Ellentmondással terhes sorsok is felbukkannak az ÁBTL aktái között. Az 1951. június 8-án kelt véghatározat a Békés megyei Füzesgyarmatra irányítja (Kossuth u. 56.) Rákosi Tibort (1895¹³⁸–1975) és feleségét,¹³⁹ Horn Jozsefát¹⁴⁰ (1900–1975). Az adatfelvétel szerint 1945 óta laktak a Légrády Károly (ma XIII., Balzac) u. 54. lakásukban, nincsenek állás-

137 Nádel Tamás (Rosenberg Ödön unokájának) közlése, 2017. december 7.

138 Az adatfelvételi lapon szereplő születési dátum: Szül: 1887. október 8., Budapest. A sírján: 1895.

139 ÁBTL 3.1.5. O-9975.

140 A dokumentumok Józsának nevezik.

ban és gyermekeik sincsenek.¹⁴¹ Bár a lakbérük 170 forint, nem tudható, miből élhettek. Az államtudományi egyetemi végzettségű Rákosi-nak Budapesten az Aréna (ma Dózsa György) út és a Váci út sarkán volt mozija 1920 és 1951 között, a Népmozgó.¹⁴²

Rákosi Tibor – mint szinte mindenki – panasszal élt a véghatározat ellen. Ebből kiderül, hogy pártonkívüli, de területi népnevelői munkát végez. Panasz ellene eddig nem volt.

A dolgozók iskolájában 1949. június 4-én elvégezte a szakmai továbbképző tanfolyam moziüzem tagozatát. „A fasizmus terrorja el-kobozta moziüzemi engedélyét” – írta. Rákosi Tibor csak társengedélyese volt a Népmozgónak. Míg üzlettársa remek kapcsolatokkal, Rákosi szakértelemmel rendelkezett. 1944-ben Bergen-Belsenbe hurcolták. 1945. július 25-én ért haza, a tifusz miatt tartott soká az útja. 1945–1947 között a Nemzeti Parasztpárt (NPP) moziosztályán, később a Mozgóképforgalmazási Vállalat (Mokép) irodáján dolgozott. Lét-számcsökkentés miatt szűnt meg az állása. Mint írta: fizikai munkát végezni nem tud, ezért átképezte magát könyvelővé. Állása nincs, állás-kérelme a Patyolat Nemzeti Vállalatnál fekszik.

A dokumentum szerint Rákosi Tiborné a Légrády u. 54. házmeg-bízottja volt. 1950 májusában agyvelőgyulladásal először a Hárshegyi Szanatóriumba, később az István Kórház idegosztályára szállították. Alig járóképes, minden munkára képtelen volt. Kezelné csak a főváros-ban lehetett volna, az Irgalmasrendi Kórház röntgenosztályán kezelték. A házmegbízott július 11-én igazolást adott a számára, hogy mindenki megelégedésére látja el a munkáját.

Bár az adatfelvétel és az első iratok is elég sok információt tartal-maztak, életrajzának legfontosabb fordulatait maga Rákosi Tibor kö-

141 Mint később kiderült, nagyon is voltak.

142 Népmozgó néven sok mozi futott akkoriban Budapesten.

zölte 1951. augusztus 22-i, kézzel írott, a Belügyminisztériumba címzett levélében a véghatározat felülvizsgálatát kérve:¹⁴³

„Fenti végzés nyilvánvalóan és bizonyíthatóan tévedésen alapul, a kitelepítési rendelet céljával és szellemével – a mi esetünkben – homlok-egyenest ellenkezik. Mi semminemű okot se szolgáltatunk arra, hogy a kitiltandók listájára kerüljünk és a sérelmezett büntetőjellegű elbánásban részesüljünk.”

Rákosi Tibor apja bádogos volt, a munkában megrokkant ember. A házak ereszeit építette, javította. Felesége apja ügyvéd. „Nem volt egyikünk sem soha osztályellenség.”

Rákosi Tibor 1918-ig harcolt a háborúban, utána alkalmazott volt a moziszakmában. Állította, hogy a kültelki Népmozgó társengedélyeként (tehát nem tulajdonosként) a mozit olyan szociális szellemben vezette, hogy többször meggyűlt a baja a horthysta hatóságokkal. A filmek szerintük „lázító” tartalmúak voltak. „...Csak egy kis jövedelmű mozinak dolgozó társengedélyese voltam, és mint dolgozó kisember csakis tévedésből kerülhettem a kitiltottak listáján szereplő nagytőkések közé” – panaszolja beadványában. „A fasiszták különben is ezt a társengedélyt származás és érdemtelenység címén megvonták tőlem.” A teljes engedély „királyfi Spányi Istváné”, illetve később az özvegyéé lett.

„A faszizmus alatt lezajlott szenvedésem sorozata. Először Murai Lipót¹⁴⁴ nagykatai haláltáborába vittek, később Bergen-Belsenbe, a hírhedt SS-táborba hurcoltak. Itt átszenvedtem a náci pokol minden kínját. A kiütéses tifuszon is átestem, mely szörnyű betegségből szívizom-el-fajulás maradt vissza. A szovjet hadsereg győzelmeinek köszönhetem szabadulásomat. (...) Feleségem a nyilas tombolás hónapjait bujdosásban töltötte két lányommal együtt. Egyik vőm, Mátyás László gépész-

143 ÁBTL 3.1.5. O-9975/10. 239–214.

144 Murai Lipót bűneiről: http://www.nullaev.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=838:osszeallitottak-murai-lipot-bunlajstromat&catid=11&Itemid=108

mérnök karlövést kapott egy nyilas banditától. (...) Másik vőm, Kornai Tamás a bori rabszolgabányában töltötte munkaszolgálatos éveit és csak szökés útján került haza.”

Hazatérése után a Szociáldemokrata Pártba lépett be, de nem végzett pártmunkát. Ellenben dolgozott a Nemzeti Parasztpárt Sarló Művelődési Szövetkezeténél,¹⁴⁵ volt a Magyar Újságírók Országos Szövetségének moziellenőre, végül a leépítés lett a sorsa a Moképnál. Éppen a kitelepítése napján kapott értesítést az Önállósító Hitelszövetkezetnél¹⁴⁶ való alkalmazására. Mindeközben felesége kötő-háziipari munkát végzett. Mint írta: a kitelepítésben nincs irodai munka, nincs munkalehetőség, és „a legnagyobb nélkülözéseknek nézek elébe”.

Leveléből kiderültek lakásviszonyai: korábban a Légrády utcai lakás három szoba, hallos volt, de ő leválasztotta két különálló lakássá. Bejelentette, hogy ezekről is lemond, hiszen a gyermekei befogadják. Veje, Mátyás László a Bánya- és Energiaügyi Minisztériumban mérnök. Kornai Tamás az Állami Hirdető Vállalat főosztályvezetője és a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) tagja.

Hiába kérte, hogy engedjék vissza Budapestre vagy egy vidéki városba, hogy szellemi munkakörben helyezkedhessen el, elutasították.

145 „Az NPP 1945 tavaszától létrehozott pártvállalkozásainak sorában az egyik legismertebbnek a Sarló Művelődési Szövetkezet számított, amelynek alakuló közgyűlését 1945 júliusában tartották. A Sarló Szövetkezet legsikeresebb üzletága pedig a Mozi- és Filmosztály lett. Az NPP vezetőségében hosszas belső viták után úgy döntöttek, hogy ez szervezze meg a mozik hasznosítását. A Sarló Szövetkezet Moziosztályának kötelessége a fővárosi és a Pest környéki mozik elosztása során 1945 júniusában végül is 15 mozi került.” (Tóth 1993, 75.)

146 Ez az intézmény a Joint egyik szervezete volt, amely éppen a zsidók egzisztenciális talpra állítását szolgálta. Teljes neve: Országos Zsidó Segítő Bizottság Önállósító Hitelszövetkezet.

A tél megtörte Rákosiékat, és feladták a küzdelmet, már csak – ért-
hetően – menekülni akartak – derült ki a belügyminiszternek¹⁴⁷ 1952.
április 2-án írt levelükből:

„Két osztály között kallódó kispolgárok voltunk, akik a felszaba-
dulás után minden megmaradt erőnkkel tanújelét akartuk adni annak,
hogy felismertük hovatartozandóságunkat: míg feleségem a házmeg-
bízotti tisztet látta el teljes buzgalommal, én az MDP kerületi párt-
szervezetében végeztem népmvelői munkát. (...) A népi demokrácia
szempontjából is ártatlanoknak hisszük magunkat, s emellett végzetes
betegségek karmaiban vergődünk. Szenvedve, zokogva kérjük Önt,
Belügyminiszter úr, járuljon hozzá az Izr. Hitközség által a magyar bel-
ügyminisztériumba továbbított kérelmünkhöz, és adasson soron kívül
engedélyt ahhoz, hogy valamelyik Izr. Szeretetházban gondozást és me-
nedéket találjunk!”

A házaspárt 1951. június 12-én deportálták Budapestről, és egy
nehezen eltöltött év után, 1952. augusztus 30-án érkeztek meg a bé-
készsabai szeretetotthonba. Az előző napon Füzesgyarmaton egy orvos
megállapította, hogy Rákosi Tiborné ízületi gyulladása gyógyszeres ke-
zelés mellett sem javult, és kórházi kezelést látott szükségesnek. Viszont
hiába kérelmezték, hogy Budapestre jöhessenek gyógykezelésre, az el-
utasító végzés kimondta: „Kórházi kezelését megyén belül eszközölje.”

Utolsó, a levéltárban fellelhető levelüket a belügyminiszternek írták
1953. április 18-án. Ebben azért könyörögtek, hogy engedjék gyereke-
ikhez Budapestre költözni őket, vagy legalább egy főváros környéki kis
faluba. Ekkor még híre sem volt az amnesztiának, amely megoldotta
volna bilincseiket. „Szenvedéseinkben – sírunk küszöbén – az egyetlen
vigasz számunkra az volna, ha bennünket ápoló és ellátó gyermeke-
ink közelében lehetnénk” – írják. Hogy a munkára való életkedve nem

147 ÁBTL 3.1.5. O-9975/10. 246.

hunyt ki teljesen, és korai lett volna temetni őket, az jelzi, hogy újra kifejtette: nem tartoznak egyetlen olyan csoporthoz sem, amelyet ellenségnek nyilvánított a nép demokrácia. Könyvelő, németül, franciául és angolul is tud – írja. „Két – közel két esztendeje – ártatlanul szenvedő, végsőkig meggyötört ember kéri Öntől ügyük felülvizsgálatát.”

A levél hátoldalán feljegyzés és érkeztetés: 1953. május 25. S kézzel írt döntése a sorsukat – szerencsére csak átmenetileg – megpecsételő, de valójában egyáltalán nem is ismerő tisztnek, Hetényi rendőr főhadnagynak: „Mozi tulaj - ment. kéri - lezárva. Félnek: lezáró nem!”

A két idős, sokat szenvedett ember egyazon évben, 1975-ben hunyt el.

„Az ünnep nekik is a szabadságot jelenti”

Brust Tibor és családja¹⁴⁸ a legfiatalabb kitelepítettek közé tartozott. Ez magyarázza azt a kalandot, amelyben kevés sorstársának volt része. A rendőrségi adatfelvétel szerint Tibor 1911-ben, Brust Tiborné született Mangold Teréz (ugyanabban a dokumentumban Mangold Ilona) 1922-ben Budapesten látta meg a napvilágot. Anyja Frankl Aranka. Gyermekük az 1944-ben született Brust Júlia.¹⁴⁹ Az „államosított aranyműves fia” a VII., Wesselényi utca 4. szám 2. emeletén 2 szobás, össz-komfortos lakásban élt, társbérletben egy másik házaspárral.

A házmester tájékoztatása szerint 1945 előtt az apja aranyműves üzletében dolgozott (apja ugyanabban a házban, a III. emeleten lakott). Rövid ideig, 3-4 évig volt ékszerüzlete, amit két évvel korábban államosítottak. Akkori foglalkozása zálogházi becsüs volt.

148 ÁBTL 2.5.6. A00848.

149 A geni.com adatai szerint Brust Géza és (Semmel) Rozália fia, Tibor (1911), felesége neve Ilona, gyermeke neve Ágnes (tehát nem Júlia). Testvérét Friderikának hívták.

Ugyanez a történet Brust Tibor előadásában, már Ludas község, Fő u. 101. szám alól némiképp másképp fest.

„Kedves Szabad Nép!

Kiadóhivataluk igazolhatja, mióta vagyok előfizetőjük, és még sokkal régebben olvasójuk. Szeretem a Szabad Népet tiszta, nyílt hangjáért, becsületes őszinteségéért, és tisztelem következetes és állhatatos harcát a népek békéjéért, szabadságáért. És ezért fordulok különös ügyemmel egy olyan magas erkölcsi fórumhoz, mint a Magyar Dolgozók Pártjának központi lapja. Jelenleg az Állami Zálogházak ÁV becsüse vagyok, a felszabadulás előtt mint segéd dolgoztam, 1945-től Édesapám lakásában levő kis műhelyében mint ékszerkészítő kisiparos. Még soha alkalmazottam, saját műhelyem vagy üzletem, ingatlanom nem volt, nehéz aranytárgyakat nem készítettem, és aranykereskedéssel még az infláció alatt sem foglalkoztam. Rendőri vagy akár fegyelmi eljárás politikai vagy gazdasági bűncselekményért ellenem sohasem volt. (...)

Ilyen körülményeim között f. hó 13-án, pénteken a belügyminisztériumtól 00848 sz. alatt kaptam a kitelepítési végzést. Az indokolás: aranyműves és ékszeráru-nagykereskedő. Egyik sem voltam, készséggel igazolja ezt a KIOSZ, a Fémjelzőhivatal és valamennyi kartársam. De feltéve, de nem megengedve, (a nagykereskedésről nem beszélek, mert az légből kapott rágalom vagy kínos tévedés) elegendő ok-e egy egy-magában dolgozó kisiparos kitelepítésére az, hogy a nemesfémiparban dolgozott? Mit szóljanak ehhez munkatársaim és volt kisiparos társaim, akik olvasták és átbeszélték az Önök kb. 3 hét előtt megjelent cikkét?¹⁵⁰ Én nem vagyok Montenuovo herceg, sem horthysta katonatiszt, sem gyáros, nagykereskedő, nagyiparos vagy háztulajdonos. Kérem Önöket, tanítsanak ki, mi volt a bűnöm, mit követtem el dolgozó népem ellen,

150 *Szabad Nép*, 1951. június 17., 3. A hivatkozott cikk címe: Horthy miniszterei és nyugati barátaik.

mert ha bűnös vagyok, vállalom a büntetést is, hiszen az Orosz katona mentette meg az életemet, és ezt kellően meghálálni sohasem fogom tudni. Vagy lehetséges az, hogy egyéni bosszú áldozata vagyok? Vagy a lakásomra volt valakinek szüksége? Kérem Önöket, foglalkozzanak velem, hogy még jobb munkával harcolhassak a békéért.

Feleségem is dolgozó kisiparos, szövetkezeti tag.

Szabadság!

Brust Tibor, Ludas, Fő u. 101. 1951. július 15.”

Az olvasói levél szerzője méltán remélt intézkedést a *Szabad Nép*-től. A szerkesztőség elküldte e levelet – intézkedést kérve – Házi Árpád belügyminiszterhez, akihez augusztus 21-én meg is érkezett. A belügy feljegyzése a levél hátán érthetetlen, de ismerős: „elutasító válasz, nyomozó, lezárni”.

Brust Tibor értetlensége valós volt. És gyanakvása is, hogy lakására fájts valakinek a foga – társbérlet ide vagy oda –, és minden bizonnyal kézhez kapva az elutasító választ feleségével csak arra tudtak gondolni, hogy valamilyen rosszindulatú rágalom áldozatai lettek.

A belügyminiszter utasítására megkezdődött a nyomozás Brust Tibor után. Ennek eredménye 1951. július 13-án zárult, valójában új információ feltárása nélkül. Készítette: Markóth Miklós rendőr őrmester. Eszerint 1930-ban vizsgázott (talán az érettségire gondolt, mert mestervizsgát Tibor 1938-ban tett). Apja, Bruszt Géza drágakőfoglaló kisiparos alkalmazásában volt. 1943-tól munkaszolgálatos, és 1945-ben tért haza. Azóta az apjával dolgoztak otthon, a Wesselényi utcában. 1948-ban, „miután foglalkozásuk keresetileg gyengült, iparukat beadták, és azóta az állami zálogházban mint becsüs van alkalmazásban”.

Még a *Szabad Nép*hez írt levél előtt, július 11-én a Belügyminisztériumban is tiltakozott. Eszerint a felszabadulás után 70 éves (!) apja vette magához, és saját és családja életét a szovjet hadseregnek köszönhette. Hiába kért – egyáltalán az ügygel való foglalkozást –, a levelének hátlapjára pecsét került: „NEM”.

Minden hónapban újabb levelükkel gazdagodhatott a Belügyminisztérium. Július végén igazolásokkal együtt kérte, hogy „a nyilvánvalólag adminisztrációs tévedés folytán megszületett kitelepítő határozatot teljes egészében hatályon kívül helyezni szíveskedjék”. Elutasítva. Augusztus 9-én az Állami Zálogház és Árverési Csarnok Nemzeti Vállalat igazgatója, Kertész József igazolta, hogy Brust Tibor munkáját a „lehető legjobban és leglelküismeretesebben végezte el”. Több dokumentum azt bizonyítja, hogy ő kisiparos volt, felesége háziipart űzött. Októberben újabb kérvényt nyújtott be – hiába.

1952. április 2-án meghatározó, könyörgő levelet írt a belügyminiszternek, reménykedve a nemzeti ünnephez kapcsolódó kegyelemben, hogy „az ünnep nekik is a szabadságot jelenti” majd. Levelének minden bekezdése ezzel is kezdődött: „Kegyelmet kérek”.

„Kegyelmet kérek, mert a velem szemben alkalmazott kitelepítés sem ideológiai, sem büntetőjogi megindokolva nincs.”

Április 3-án Brust apósa, az orosházi zsidó szeretetotthon lakója,¹⁵¹ Mangold Sándor írt levelet azért, hogy engedélyezzék a család Orosházára költözését. De 23-ára már olyan súlyossá vált a család lelkiállapota, hogy – mint írta – Mangold Sándor „megosztaná lányával és vejével a szeretetházi lakását, a nevezettek ápolóink és gondozóink lesznek”.

És májusra a család döntésre jutott. Szinte egyedülállóan a kitelepítettek közül: megszöktek. A kitelepítés elől voltak, akik megszöktek, vidékre költöztek. De a rendőri felügyelet alatt álló kitelepített családok szökése ritkaságnak számított. Ennek megfelelően reagált rá a rendőrség is. Ahogy Brusték nem hitték el, hogy ilyen gaz igazságtalanság velük megtörténhetett, akképp a rendőrség sem hitte, hogy képes volt valaki megszökni a fogságból.

„Heves Megyei Rendőrkapitányság

151 Orosházi Izraelita Hitközség Szeretetháza, Kerek u. 6.

Jelentem, hogy f. hó 20-án a ludasi tanács telefonon értesítette a karácsonyi rendőrőrsöt, hogy tárgyban nevezett és felesége (cím) sz. alatti lakosok 2-án délelőtti órákban engedély nélkül elhagyták a községet. (...)

Kérem az országos körözés elrendelését.

Gyöngyös, 1952. V. 5. Tóth Miklós r. hadnagy”

A Belügyminisztérium Czirákija 15 nap múlva ocsúdott fel a meglepetéséből. Ugyanis csak május 20-án fordult a Heves Megyei Rendőrkapitányság vezetőjéhez, hogy a kapitány rendeljen el országos körözést. A rendőrség aktívan lassította a folyamatot, s 1952. június 21-én (!) Juhász Károly főhadnagy közölte, hogy elrendelte az országos körözést. Az egyéb ügyekkel elfoglalt Cziráki századosnak csak fél év múlva, 1953. január 30-án jutott eszébe, hogy érdeklődjön, esetleg hazament-e a család vagy sem.

„Brust Tibor és felesége, ludasi kitelepítettek ismeretlen helyre távoztak. Velük távozott leányuk, Brust Júlia is. Felhívom, állapítsa meg, hogy a nevezettek visszaérkeztek-e kitelepítési helyükre.”

Ha időközben elfogták volna őket, annak nyoma maradt volna, illetve Cziráki sem érdeklődött volna áldozatairól. Így csak remélni lehet, hogy illegálisba vonulva éltek az amnesztiáig vagy 1956-ig, illetve még inkább, hogy a bátor és igazságkereső Brust Tibor kivezette családját az ígéret földjére – legyen az bárhol, Magyarország határain túl.¹⁵²

152 Informális csatornán hozzám eljutott hír szerint Brust Júlia Bécsben hunyt el. De Ausztriába való érkezésének dátuma egyelőre ismeretlen.

„Egy szerény kis krajzleráj”

Az Ipolypásztón 1863-ban született Klein Lajos 88 évesen kapta meg a kitelepítési határozatot. A VII. kerület, Klauzál u. 32. alatt együtt élt leányával, Goldstein Mártonné (született Klein Aranka, 1906, Jolsva, anyja Binetter Franci) külker tisztviselővel és unokájával, Benedikt Károllyal (Újpest, 1926, apja Benedikt Lóránd, anyja Klein Margit), aki tisztviselő volt.¹⁵³ Az adatgyűjtéssel megbízott azt az információt szedte össze róla 1951. április 11-én Tari Jánosné házfelügyelőtől, hogy „vidéken volt földbirtoka, ott gazdálkodott. A felszabadulás óta nem csinál semmit.” A 2 szobás lakásban 1945 óta élő idős ember jövedelme nem volt ismeretes, lakbére 96 forintot tett ki. De biztos, ami biztos, a 04709. számú véghatározattal Klein Lajos földbirtokost (illetve vele lakó lányát és unokáját) Dévaványa, Deák Ferenc u 35. szám alá telepítették ki.

A végzés napján Benedikt Károly, az unoka azonnal tiltakozott a budapesti rendőrkapitányságnál, és a kitelepítések történetében szokatlan módon el is határolódott nagyapjától. Mint írta, apja gyári munkás volt az Egyesült Izzóban, de 1944-ben deportálták, és meghalt. Anyja szintén a deportálás következtében halt meg. Ő négy polgári elvégzése után géplakatos-tanuló lett, majd segéd, és szakmájában 1948. május 24-ig dolgozott. Az országos sporthivatal előadója lett, onnan átkerült az Országos Testnevelési és Sportbizottsághoz. 22 hónapig az ÁVH kötelékében teljesített szolgálatot.

1945-ben mint árva „kénytelen voltam a nagyszüleimnél lakni. (...) a véghatározat teljesen jogosan intézkedik nagyapám és lánya kitiltásáról. Ezt az intézkedést teljes mértékben indokoltnak tartom, és meg is értem. De úgy látom, tévedés folytán engem is egy kalap alá vesznek nagyapámmal, teljesen indokolatlanul.” Ugyanis a munkásmozgalom-

153 ÁBTL 2.5.6. 04709/1951.

ban 1940 óta vett részt, azóta elismert a párttagsága. Levelében sürgős intézkedést kért, mert „12-én reggel Budapest területét el kell, hogy hagyjam”. Csatolt egy igazolást is: az Országos Testnevelési és Sportbizottság igazolja, hogy Benedikt Károly 1948-tól a hivataluk alkalmazásában állt.

„Petrás Károly” aláírással még aznap meg is kapta a mentesítését.

Kleinék – Benedikt nélkül – kérték a kitelepítési végzés hatálytalannítását a belügyminisztertől. *(Közbevetőleg: képzeljük el, milyen dühödttárc harc folyt az unoka, a nagynéni és a nagypapa között 11-én, amikor a túlélés lépéseiről kellett volna tanácskozniuk...)* Indoklásukban leírták, hogy Klein Lajos 87 éves, szívbaja és vérző bélfekélye van, viszont 1922 óta földbirtoka nincs. Klein először pékként, majd mint szénpincés dolgozott. 1932 óta a gyerekei tartották el mint vagyontalan és munkaképtelen embert. Lánya, özvegy Goldstein Mártonné néhai férje szűcssegéd volt. Baloldaliságáért 1942-ben büntetőszázaddal a frontra vitték. Özvegy Goldsteinné Klein Aranka pedig 1938 óta kétkezi munkásnő: varroda, konyha, pékség, gyári munka volt már a háta mögött. 1949 óta az Agrimpex dolgozója, fizetése 521 forint.

Nincs olyan hivatal, amelyik e kérelem után ne fogadta volna el a felszólalást. De a beadvány hátlapján ott a pecsét: „NEM!”

Klein Lajos és Aranka útra keltek Dévaványára. Onnan kérelmeztek, hogy szeretetotthonba kerülhessenek, aminek nem is volt akadálya. Steiner Marcell¹⁵⁴ elnök, a Chevra Kadisa osztályvezetője közölte, hogy

154 Steiner Marcell (1879–1966) 1943 júliusától a Pesti Chevra Kadisa elnöke, később a MIOI alelnöke. Lénárt András idézi Benoschofszky Ilona róla szóló (besúgóí) jelentését: „Steiner Marcell a magyar zsidóság igazi »átka«.” És hogy a rendőrök is érzékeljék, milyen ördögi figura, hozzátette még: „A Síp utcában mindenkinek van valami neve, az övé: Adenauer. A vidéki és a fasizmus következtében elnéptelenedett városok temetőinek sírköveit elhooztatja, hogy ne használjuk az ellopja kifejezést, és eladja.” Lénárt András: *Az egyesített zsidó hitközség és a hatalom 1956 után*. 2015. november 26. (<http://www.rev.hu/hu/node/135>)

Klein urat bármely vidéki szeretetotthonba befogadják. Végül a Békés Megyei Rendőrkapitányság jelentette, hogy „nevezett” a békéscsabai szeretetotthonba költözött.

1951. július 24-én érkezett levél kapott a Belügyminisztérium Goldstein Mártonnétól. Ebben a nagyon szép, őszinte hangú levélben Klein Aranka megörökítette családja történetét.

Édesapja 87 éves, súlyos szívbaja és vérző gyomorrákja volt, és az orvosa szerint néhány hete vagy csak napja lehetett hátra. Apját a Rókus Kórházban dr. Kubányi tanár¹⁵⁵ kezelte. Aranka bátyja két héttel korábban halt meg Budapesten, a temetésére sem tudtak elmenni. Édesanyját Budapesten temették el, és apja kívánsága az volt, hogy felesége mellé temessék. Azt kérte, hogy apja feljöhessen a kórházba, és „miután előre láthatólag halála rövidesen be fog következni, Budapesten temessék el”.

A kitelepítést azért nem tartotta indokoltnak, mert apjának 1918–1921 között volt földje Nagybózsván. Egy eladósodott, 300 holdas birtokot szerzett meg, de apja előzőleg fuvaros volt, a gazdálkodáshoz nem értett, így csak még több adósság lett a birtokon, ezért eladta apja is. „Attól kezdve, szinte egy fillér nélkül előbb egy péksége volt, majd fűszerüzlete Budapesten, egy szerény kis krajzleráj a Péterfy Sándor u. 41. sz. alatt. Ez is megszűnt, mert nem tudta vezetni, maga dolgozott velem együtt az üzletben. 1936-ban az üzletet bezárta, tönkrement, és attól kezdve gyerekei tartották el. (...) Nagypám házaló volt, édesapám (...) fuvaros, mindössze ez a háromévi idő (...) alatt volt földje.”

Cziráki Ferenc elutasító, de a korábbi, másoknak írt tömör üzeneteihez képest, némiképp udvarias, sőt „megértő” válaszlevele 1951. július 25-i keltezésű. „Kérelmét elbíraltam, és azt nem találtam teljesíthető-

155 Dr. Kubányi Endre (1893–1983) sebészorvos, az orvostudományok doktora (1959), 1938–1970 között a Rókus Kórház sebészeti osztályának főorvosa.

nek. Ha édesapjának kórházi kezelésre van szüksége, úgy jelölje meg azt a vidéki kórházat, ahol kezeltetni kívánja magát. Cziráki.”

Szokatlan epizód az eseményekben, hogy Cziráki maga fordult kezdeményezőleg a Békés megyei rendőrkapitányhoz július 31-én. Minden bizonnyal utánanézett a lehetőségeknek, így Aranka apjának kezelése megoldható lett volna a békéscsabai kórházban is. Ezért felszólította a rendőrkapitányt, hogy adjon engedélyt a lánynak, hogy „apja gyógyulásáig ő is Békéscsabán tartózkodhasson”.

1951. október 27-én özvegy Goldstein Mártonné (Békéscsaba, Luther u. 14.) levélben közölte a Belügyminisztériummal, hogy édesapja október 2-án, 87 évesen meghalt Békéscsabán. Egyetlen bűne volt, hogy „1916–1922 között gazdálkodott még csak nevére sem írott földön”. Ő kétkezi dolgozó volt, akit deportáltak is, és a kitelepítésbe azért kísérte apját, mert életveszélyesen beteg apjának ápolásra volt szüksége. Apja halálával a kitelepítés oka megszűnt, így kérte, hogy visszatérhessen Budapestre.

Klein Aranka stílusa, a leveleiből áradó intelligenciája, apjáért való küzdelme megtette a hatását. Mint egy népmesében, itt is az árva leány győzött. Cziráki ebben az ügyben meghazudtolta önmagát. A kérelem hátlapjára ceruzával ráírta: „mentesítés”.

„Megosztom vele lakásomat!”

Sokkal egyszerűbb történet a Velencén 1897-ben született Özvegy Ehrenfeld Mórné Klein Kamilla¹⁵⁶ (VII., Dohány u. 16–18.) esete. Gróf Károlyné házfelügyelő minden olyat közölt a rendőrségi adatgyűjtés

156 ÁBTL 2.5.6. 03500/1951.

során, ami miatt özvegy Ehrenfeld Mórnet kitelepíthették. Soha nem dolgozott – „eltartott” volt –, az elhalt férje az 1883-ban Vágszereden, Ehrenfeld Adolf és Werner Henrietta gyermekeként született Ehrenfeld Mór bankigazgató volt. Klein Kamilla tanult műszaki rajzolást, de a házfelügyelő nem tudta, hogy milyen iskolát végzett valaha. 1937 óta élt (az adatfelvevő által három felkiáltójellel jelzett) háromszobás lakásában, ahol társbérelője a 80 éves Sonnenschein Béla volt posztókereskedő és felesége volt. Lakbére 148 forint és 20 százalék egyéb költség. „A nevezettnek férje kb. 3 évvel ezelőtt meghalt. Egy fia van Romániában.”

Így a 03500. számú véghatározat Szolnok megye, Jászapáti község, Széchenyi u. 883.-at jelölte ki az özvegy úriasszony kényszerlakóhelyéül.

Ehrenfeldné 1951. május 28-án élt panasszal a döntés ellen.

Ebből kiderült, hogy az 1947 óta özvegy asszony 1948 közepén helyezkedett el Streliczki András újpesti kisipari szövőműhelyében, ahol felmondtak neki, és azóta állástalan. Havonta jelentkezett, érdeklődött a munkaközvetítőnél állásért.

Gyermekei közül egyik fiát Németországba deportálták, és megölték; másik, deportálásból visszatért fiát a felesége elhagyta, ezért a fiú Romániába ment, ahol grafikusként dolgozott, és 1946 óta párttag volt. Ő maga pedig rendületlen híve a Népi Demokratikus Köztársaságnak. A második kérelme – Jászapáti, Tél u. 5. szám alól június 17-én keltezették – kiegészítette korábbi életútírását. Férjét a fabanktól 1936-ban bocsátották el, kegydíj, nyugdíj és végkielégítés nélkül. A holokausztot túlélte fiát munkaszolgálatosként Volhíniától Mauthausenig hurcolták. Temesváron állami alkalmazott, 1946 óta volt a Kommunista Párt tagja. Másik fiát és fivérét a németek kivégezték.

Férje halála után ingóságai eladásából és kézimunkából élt. Állást az életkora miatt nem talált. S végezetül engedélyt kért a budapesti viszszerzésre. Hiába.

1951. augusztus 10-én Kamilla anyja, özvegy Klein Lajosné (XIII., Csáky u. 20.) levélben fordult a belügyminiszterhez – lánya érdekében.

„Én pedig, egy 75 éves anya, aki az egyik szemén nem lát semmit, a másik szemén hályog képződik, egészségileg teljesen le vagyok rombolva, akinek egyetlen fiát a fasiszták elpusztították, aki elvesztette vejét és unokáit, esedezem a t. Miniszter úrnak, tegye lehetővé, hogy leányom visszajöhessen, ő nem fog lakást igényelni, mert megosztom vele lakásomat, csak dolgozni akar, hogy kenyerre legyen, és szolgálhassa az állam érdekeit.”

A válasz egyszerű, és két özvegy, magányos, nyomorult asszonyt porba sújtó.

„Értesítem, hogy leányának ügyében beadott kérvényét elbíráltam. Özv. Ehrenfeld Mórné Budapestre visszajövetelét nem engedélyezem.

Budapest, 1951. december 29. Cziráki.”

A hatalom erős és boldog. Két támaszra szoruló nőnek megmutathatta izmait.

Nélkülözés Bodrogkeresztúron

Lőwy (később László) Árpád mindenét elvesztette. A munkáját, a családját, vagyonát, még a nevéből a nem nemesi y-t is, ami pedig minden Lőwyt alanyi jogon megilletett. Lakcíme, a VII., Munkás u. 9. már a nevében hordozza, hogy grófok csak házmesternek jönnek ide, mármint ha ez a családnevük. A ház más egzisztenciák lakóhelye volt. Például a bordélyosoké. Még feldolgozatlan, hogy a budapesti prostitúcióban milyen szerepet játszottak a zsidók, azt tudjuk, hogy az örömlányok között vajmi kevesen lehettek. Voltak, akik szerint ez is csak éppen olyan üzlet, mint más. A Munkás u. 9. alól ugyanis két családot telepítettek ki, akik az éjszaka munkájából tartották fenn magukat. Így lettek a korszak

vesztesei Léderer¹⁵⁷ (Láderer) Róza (1893),¹⁵⁸ címzése szerint kéjő és találkahely-tulajdonos, illetve László Árpád és felesége.¹⁵⁹

Az adatfelvételi lapok szerint Löwi Árpád 1891-ben született Budapesten. Végzettsége négy elemi. Első felesége, Kollár Krisztina (1896) nevén volt egy nyilvános találkahely, a VII., Alsóerdősor u. 14. szám alatt. A feleségét a nyilasok ölték meg 1944-ben. Az engedély azután az özvegy férjé, Löwi Árpádé lett. A vészkorszak alatt – amikor éppen nem volt munkaszolgálatos – az Alsóerdősorban húzták meg magukat. 1947-ben nősült másodszor. 1948-ban egyetlen fia külföldre távozott, és azóta nem adott életjelt magáról. 1950 júliusa óta volt foglalkozás nélküli, amikor is a találkahelyet megszüntették. Volt egy (államosított?) háza a VI., Jobbágy u. 10. sz. alatt, amit a KIK (Közületi Ingatlan Központ¹⁶⁰) kezelte. 1951-ben ingóságai eladásából élt. Lakbéré 48 forint.

Második felesége 1893-ban Székesfehérváron született Laufer Lajos és Lanszelingen Fáni leányaként. Végzettsége szintén négy elemi, ellenben utolsó munkája könyvtáros volt. Ő szintén özvegy volt, 1938-ban halt meg a korábbi férje (nevét az iratok nem közlik), fiát pedig megölték a nyilasok.

A kitelepítési végzés 1951. július 5-én kelt. Új címük: Bodrogkeresztúr, Felső 212. Ahol még utcanév sem volt.

Az adatok, nevek, viszonyok erősen hiányosak. Ugyanis 1952. január 7-én jelentkezett Szabó Lajos és neje, született Löwy Éva, hogy hatósági hozzájárulás esetén „László Árpádnét Bodrogkeresztúrról a Wesselényi u. 76. sz. a. lakásunkba befogadjuk, és eltartásáról gondos-

157 Az ÁBTL-jegyzék szerint Léderer Róza, anyja neve Fleischer Heléna.

158 Neve, a Láderer 5984-es számmal szerepel Hantó Zsuzsa dokumentációjában.

159 ÁBTL 2.5.6. 02604.

160 1948–1949-ben működött. Létrejötté a 9.3911/1948., megszűnése: a 4.028/1949. kormányrendelet által.

kodunk.” De hogy ki lehet Lőwy Éva, ha Lőwy Árpádot nem, de a feleségét befogadná, egyelőre nem tudjuk.

László Árpád 1952. december 18-án halt meg. A halál oka: gyomorrák. Az erről szóló igazolást Sátoraljaújhelyen a járási kórház 1953. január 9-én adta ki.

László Árpádné kérelmezte, hogy lányához (Lőwy Éva?) költözhessen Budapestre. Jövedelme nem volt. „Férjem 1952. december 18-án meghalt, és én egyedül, minden segély nélkül maradtam. A mellékelt orvosi bizonyítvány szerint szívbajban szenvedek, és munkára alkalmatlan vagyok, tehát a legnagyobb nélkülözésnek vagyok kitéve.”

A válasz a kérvény hátoldalára írt két szó: „SIMA NEM.” 1953. február 19.

És csak az éhség kopogtatott László Árpádné ablakán.

Az Apa

A láthatatlan ember című regényben Gárdonyi Géza írja, hogy „A férfi fegyvert visel az oldalán, a nő és a rabszolga hazugságot. A mi pajzsunk a hazugság.” A korszak üldözöttei úgy védekeztek, ahogy tudtak. A néhai Blank Rózsi házmester és házmegbízott volt a Wesselényi u. 33. szám alatt. A rendőrségi adatfelvétel idején tőle származik az az információ, hogy az Abaújszántón 1892-ben született dr. Flegmann Imre 1920–1950 között bornagykereskedő és abaújszántói szőlőbirtokos volt.¹⁶¹ És mindez – némi dátumkorrekciókkal – meg is felel a valóságnak akkor is, ha a sokszor üldözött dr. Flegmann Imre mindezt 1951-ben – a sokszoros veszteségek után – kisebbíteni szerette volna, hiszen

161 ÁBTL 2.5.6. 02600/1951.

az életéről volt szó. És a fia életéről is, akit elvált apaként egyedül nevelt. Hogy a Wesselényi u. 33. számú ház egyik tulajdonosa is volt, ahol háromszobás, összkomfortos lakásában lakott, az már részletkérdés: a kitelepítési végzést nem a Hausherr, hanem a nagykereskedő kapta.

Az adatlapon a szülei, Flegmann Sámuel és Hahn Janka bortermelőként szerepelnek. Flegmann Sámuel jóval több volt, mint egyszerű bortermelő. Cégét 1883-ban alapította Flegmann S. W. néven, de később átvette apja vállalkozását, a Flegmann S. (Salamon) W. és fia (Flegmann & Sohn Abaujszántó) nagykereskedelmi céget. Mint a *Borászati Lapok* 1933-ban írja: „a filoxéra pusztítása után az elsők közé tartozott a Tokaj-Hegyalján, aki szőlőtelepeinek rekonstrukciójához fogott. Tagja a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamarának és igazgatósági elnöke az Abaujszántói Takarékpénztár Rt.-nek.” Érdemeiért Horthy Miklós „m. kir. kormányfőtanácsosi méltósággal tüntette ki”.¹⁶² De ugyanezt megtette már I. Ferenc József is, aki udvari tanácsos címet adományozott neki.¹⁶³

18. KÉP. A FLEGMANN-FÉLE SZÜRKEBARÁT CÍMKÉJE 1908-BÓL

162 *Borászati Lapok*, 1933. április 8. 90.

163 Zahava Szász Stessel 2013: *Bor és tövisek Tokaj-Hegyalján*. Budapest, Noran Libro. 83.

19. KÉP. FLEGMANNÉK NEW YORKBA SZÁLLÍTOTT TOKAJI ASZÚJÁNAK CÍMKÉJE

Gyermekei, József¹⁶⁴ és Imre ebbe a cégbe léptek be, és vezették együtt apjukkal,¹⁶⁵ akinek Abaujszántón a „méltóságos úr” megszólítás járt.¹⁶⁶ Dr. Flegmann Imre tehát nem alkalmazott, hanem saját, nemzetközileg jegyzett, jelentős családi cége egyik vezérigazgatója, aki, mint az 1941-es cégiratokból kiderül, önálló aláírásra, jegyzésre volt jogosult.¹⁶⁷ A céget a Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesületében is dr. Flegmann Imre képviselte,¹⁶⁸ akit 1935-ben az elnökség tagjai közé választ-

164 Dr. Flegmann Járay József (?) néven szerepel Stessel idézett könyvében. A holokauszt ideje alatt a nem zsidó barátja elrejtette. A felszabadulás után a megye alispánja lett, 1945 végére lemondott az állásáról.

165 Stessel említi, hogy a kassai gettóban még látták Flegmann Sámuelet. Vagy ott, vagy Auschwitzban hunyt el.

166 Stessel 2013, 188.

167 *Központi Értesítő*, 1941/16. 570.

168 *Borászati Lapok*, 1938. október 15. 1.

tottak,¹⁶⁹ olyanok mellé, mint például Baross Gábor (Sátoraljaújhely), Kállay Miklós (Kemecse), Megay-Meixner Károly (Nádudvar), gróf Teleki Mihály (Kiskunhalas), gróf Teleki János (Regőce), Ulain Ferenc (Csongrád), Hertelendy Miklós (Tab), Kogutowitz Károly egyetemi tanár (Szeged), Teleki Andor kormányfőtanácsos (Villány). Flegmann Imre a saját cége ügyvitele mellett belépett az 1917-ben alakult Magyar Űriborok Tokaj-Hegyaljai Borok Kiviteli Részvénytársaság vezetésébe is felszámolóként. Feladata nem világos: az évek óta a veszteség és a minimális nyereség határán billegő cég valódi felszámolása, vagy inkább bizonyos érdekek mentén való életben tartása lehetett. A cég ugyanis egyfajta „zöld bank” szerepet töltött be a Hegyalján.¹⁷⁰ A húszas évek recessziója rányomta bélyegét a helyi gazdák tevékenységére, megnövelve adósságállományukat, csökkentve fizetőképességüket. Valószínűleg a „Magyar Űriborok” is ennek lett később az áldozata. A cég részvényeit a Pénzügyminisztérium 1949-ben egyszerűen kiselejtezte.

A fentiek fényében olvasva 1951. július 4-i panaszát a Bodrogkeresztúr, Fő út 44.-be szóló, egy nappal korábbi kitelepítés ellen, szomorú történet bontakozik ki előttünk. 1938-ig „a Magyar Általános Hitelbank tisztviselője és a pénztintézet tulajdonát képező, Tokaj-Hegyaljai Borkiviteli Részvénytársaság tisztviselője” volt. 1938-ban a zsidótörvények folytán elvesztette az állását, és „kis keretek között folytatott borkereskedésbe kezdett”. 1949-ben a Monimpex (V., Tükör u. 4.) alkalmazottja lett, és „a palackozott borok kivitelt szervezte meg csoportvezetői beosztásban”. Tehát visszatérhetett a szakmájába, s a múltját tekintve nem is megvetendő beosztásban. Az adatszolgáltatási íven Blank Rózsi úgy vélte, hogy nem a képzettségének megfelelő munkakörben dolgozik (a jogi doktorátus miatt gondolhatta így), de fizetése 1200

¹⁶⁹ *Borászati Lapok*, 1935. június 22. 2.

¹⁷⁰ *Magyarország*, 1928. július 22. 7. „A termelők várják a kormány 2,200.000 pengős kölcsönét. A kölcsönt valószínűleg az értékesítés talpráállítására fordítják.”

forintot tett ki, ami akkoriban jócskán elegendő volt a megélhetéshez. Lakbére 157 forint.

Flegmann Imrének ekkor már csak egyetlen dolog volt fontos az életben: a fia, Flegmann András (1931) agráregyetemi hallgató. Nem tudni, hogy a család borászati hagyományai miatt választotta-e ezt az egyetemet, de tanárai már az első év után elégedetten tekintettek kiváló diákjukra, mint a számára kiadott igazolások bizonyítják. Bár a kitelepítési végzés Flegmann Andrást is megnevezte, ő egyetemi csoportjával éppen aratásra utazott Szekszárdra, és apja nem tudta a kitelepítés előtt még értesíteni sem. A fiú korábban a Berzsenyi Dániel Gimnázium eltanulója volt, és augusztus 1-én be kellett volna vonulnia a hadseregbe.

Így nem maradt más választása Flegmann Imrének, volt felesége és az egyetem segítségét kellett kérnie fia megmentése érdekében.

Flegmannék házassága 1946–1947-ben ért véget. Egybekelésüket anno a *Színházi Élet* 1930/9. száma közölte. „Steiner Ignác fakereskedő leánya, Magda és Flegmann Imre dr. A Magyar Űriborok Tokaj-Hegyaljai Borkiviteli Rt. igazgatója folyó hó 9-én házasságot kötöttek.” De Steiner Magda 1951-ben immár Tauszig Miklós mérnök neje volt. Az alumíniumkohó és hőerőmű építésmérnöke minden bizonnyal fontos ember lehetett, mert az igazolást az értesítés után azonnal megkapta.

„Alulírott Magyar Gyárépítési Vállalat Inotai Erőmű építkezése igazolja, hogy Tauszig Miklósné, ki Flegmann Andrásnak édesanyja, mint könyvelő van alkalmazásban. Férje, Tauszig Miklós építésmérnök az itteni egyik építkezés vezetője. Berényi Kálmán b. titkár. Július 4.”

Másnap Tauszigné igazolásokat mellékelve kérvényezte fia Budapesten maradását: a pesti lakása üres, ott lakhat. „Kérem a fentiek alapján a véghatározatot fiam részére visszavonni, és megengedni, hogy a Budapest V., Aulich u. 5. II. em. 7. számú lakásomba (...) költözhessen üzemi gyakorlatának és egy hónapos katonai szolgálatának letöltése után. (...) Amennyiben előző kérelmemre nem kapnék engedélyt, úgy kérem megengedni fiamnak Inotára való költözését.”

A kérvény hátoldalán pecsét: „NEM”, majd átsatírozva, és ceruzával ráírva: „Flegmann András jöhet vissza Bp.-re. 1951. július 11.”

Időközben a Magyar Agrártudományi Egyetem Titkársága is sorompóba lépett a fiúért. Az igazolásuk szerint Flegmann András „... jelenleg kötelező üzemi gyakorlaton vesz részt. Év végi vizsgáit kitűnő eredménnyel tette le. (...) Mivel szülei elváltak, édesanyjához költözhetne Inotára, ahol mostohaapja építészmérnök. Július 5. Hajdu Gyuláné rektorhelyettes és dr. Tamássy Jenő Tanulm. Oszt. Vezető.”

„A DISZ [Dolgozó Ifjúság Szövetsége – D. G.] Bizottság igazolja, hogy F. András I. évf. mg. hallgató a DISZ-szervezet tagja. Egész évben rendszeresen tanult, részt vett a közösségi munkában. A második félévben politikai gazdaságtan szemináriumvezető volt. Ezt a munkáját is jól végezte. Politikai felkészültsége jó, jó elméleti képzettséggel rendelkezik. Szakmailag jeles rendű. 1951. július 5. [olvashatatlan] Ferenc, káderes”

A hivatalos „határozat” csak augusztus elején érkezett meg, így Flegmann Andrásnak néhány napot bizonyára apjával kellett eltöltenie, mielőtt bevonult katonának.

„02600/1-1951

Jelen határozatommal a 02600 sz. határozat Flegmann Andrásra vonatkozó részét akként módosítom, hogy a nevezett részére engedélyt adok Bodrogkeresztúr községből Budapestre való költözésre. Augusztus 3. Cziráki Ferenc”

A kitelepített apa még gyűjtötte a mentő lehetőségeket. Augusztus 15-ig dátummal érkezett Blank Rózsi házmegbízott igazolása „Flegmann Imre kartársnak”.

„Hatóság előtt való felhasználásra ezennel igazolom, hogy Ön legutóbb Budapest VII., Wesselényi u. 33. IV. em. 11. ajtószám alatti lakásban lakott mint elvált ember fiával, Flegmann Andrással együtt, aki közben katonai szolgálatra bevonult. Közvetlen tapasztalásból és a lakók egybehangzó előadásából tudom, hogy Ön a legszerényebb körülmények között élt, és a fenti lakásban 1945-től 1949-ig folytatta –

minden alkalmazott nélkül – borkereskedését. Az ezen üzlettel kapcsolatos összes teendőket egyedül látta el. Semmiféle olyan jelenséget nem tapasztaltam, amely költekező életmódra utalt volna.”

Flegmann Imre az igazolás birtokában újabb, augusztus 16-án írt, de csak 1951. szeptember 1-én érkezett levelet küldött a belügyminiszternek. Ebben kifejtette, hogy ő nem nagykereskedő, hanem magántisztviselő volt 1914–1938 között. Kereskedelmi iparendélyt kért 1938-ban, amit 1940-ben visszavontak. 1940 (?) és 1945 között munkatáborokban volt, a nyilasok fogságából megszökött. Szüleit Auschwitzban ölték meg. A Monimpexben dolgozva újításokat vezetett be, a magyar édes bor exportjával kapcsolatosan.

20. KÉP. AZ ISRAELI FLEGMANN BORÁSZAT EGYIK CÍMKÉJE

„Hivatkozom a *Szabad Nép* múlt heti közleményére, amelyben a kitelepítési kérdéssel foglalkozva megállapítja, hogy ez az intézkedés nem érinti a dolgozó kisembert. Belügyminiszter elvtárs, én dolgozó kisember vagyok. Dolgoztam és dolgozni akarok a népi demokráciá-

ért magam és gyerekeim szebb és boldogabb jövőjéért, és kérem, újból tegye lehetővé ezt a szándékomat. Lakásomról, amennyiben valamely hatóság azt igénybe vette, lemondok, és nem kérem annak visszajuttatását, hanem rokonaimnál telepednék le.”

Hátlapon pecsét a válasz: „NEM”.

Az ÁBTL-ben található dokumentumok között az utolsó levele augusztus 29-én kelt. Ennek hangvétele már egy nagyon összetört emberé.

„Én öt éve elvált és beteg ember vagyok. Fiammal együtt, egy háztartásban éltem. Én neveltem őt, és együtt tanultam vele. (...) Mint teljesen egyedülálló, 60 éves, beteg ember szeretném életem hátralévő napjait fiam mellett leélni.”

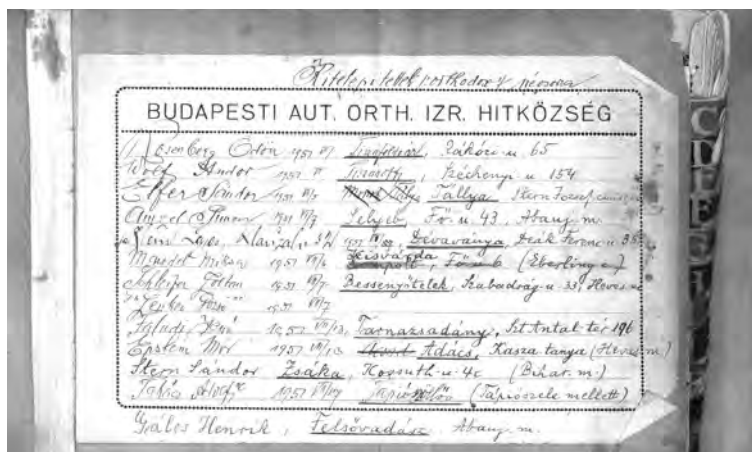
Csak remélni lehet, hogy az izraeli Flegmann Cabernet Sauvignon és Flegmann Merlot bora nemcsak a család nevét, hanem esetleg a néhai Flegmann Imre és András keze munkáját is őrzi.

Kínokkal teli út az ígéret földjére

Gálos Henrik és felesége, Fülöp Magda¹⁷¹ (IX., Üllői út 69.) sorsa erősen elválik a többi kitelepített zsidótól. Gálos ugyanis még papíron sem volt tulajdonos, igazgató; a háború előtt nem túlzottan jól kereső ügyvéd. A gyötrelmes deportálás után csatlakozott a volt üldözötteket segítő Jointhoz, majd a Magyar Cionista Szövetség főtitkára lett. Személyesen ismerte a korszak több vezető politikusát, az első magyar cionista pert követően ő maga próbált közbenjárni a letartóztatottak kiszabadítása érdekében. Kitelepítése egyértelműen a cionisták politikai üldözésének tudható be, különösen azután, hogy tiltott határátlépés

171 Kitelepítésük anyagai: ÁBTL 2.5.6. 02786/1951.

kísérlete miatt öt és feleségét is bíróság elé állították, a büntetésből 10 hónapot az ügyvéd le is ült.

21. KÉP. AZ ORTHODOX ZSIDÓ KITELEPÍTETTEK NÉVSORA

Gálos Henrik 1904. november 7-én Hajdúhadházon született kispolgári-iparos családban. Apja Grünbaum Sámuel szabómester, anyja Schwarz Paula. Pályáját Debrecenben, a helyi téglagyárban könyvelőként kezdte 1923-ban, majd a jogi egyetemet elvégezve 1927-től 1944-ig ügyvédként dolgozott. Az 1951-es rendőrségi adatgyűjtéshez az 1917-ben született felesége szolgáltatta az információkat, s abból kiderül, hogy a Falk Miksa utcai lakásukat 1950-ben el kellett hagyniuk, s akkor kerültek az Üllői út 69.¹⁷² szám alá, özv. Gubics Mórliczné nyugdíjas szatócsasszony¹⁷³ lakásába (III. em. 1.), amit a főbérleten kívül két

172 A rendőrségi adatfelvétel lapon 89. szám szerepel.

173 A „házinéni” a szatócsok között szerepelt az 1931-ben megjelent *Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára* című kiadvány (Budapest, Rudolf Mosse Rt., 1931) 830. oldalán.

másik albérlővel, egy házaspárral osztottak meg. József fiuk 1942-ben született. A volt főtitkár Gálos a Magyar Cionista Szövetség feloszlásától, 1949-től átképző segédmunkás volt az Anyagvizsgáló Készülékgyárban, de onnan is elbocsátották – az okot felesége nem kötötte az adatfelvevő orrára. Egyiküknek sem volt munkája, jövedelmük sem, megélhetésüket ruháik eladásából biztosították.

A családhoz rövidesen megérkező kitelepítési végzés dátuma 1951. július 3-a, és a Borsod megyei Felsővadászra, az Újsor utcába, egy meg nem nevezett kulákhhoz szolt. Ám a véghatározat kézhezvétele után Gálosné rosszul lett – várandós volt a második gyermekkel –, és másnap, július 4-én a pár házzal arrébb álló női klinikára került.

Az akár humorosnak is tekinthető kitelepítési határozat ellen természetesen Gálos is panasszal élt a Budapesti Rendőrfőkapitányságnál.

„Nem voltam sohasem a *Piarista Szövetség* főtitkára, sem annak tagja, zsidók vagyunk, akik – alulírott dr. Gálos Henrik Mauthausenben, alulírott Gálos Henrikné Dachauban voltunk internálva.” (Kiemelés tőlem – D. G.)

A panaszból kiderült az is, hogy Gálos feleségének édesanyja már Izraelben élt, és így remélték, hogy kivándorlásuknak nem lesz akadálya, engedélyezik. De még ugyanezen a napon Gálos újabb panaszt nyújtott be a Budapesti Rendőrfőkapitánysághoz. Minden bizonnyal figyelmeztették,¹⁷⁴ hogy ne jogászkodjon, vegye komolyabban a kitelepítését, próbáljon meg másképp hatni a hivatalos szervekre, hogy legalább a gyermekét mentse. Ebben leírta, hogy felesége negyedik hónapos terhes, a beállott izgalmak következtében kórházba kellett szállítani. A feleségének már öt esetben volt abortusza, tehát mai fogalmaink szerint veszélyeztetett terhes volt.

174 Gálos rendszeres kapcsolatban állt a budapesti izraeli külképviselettel még azt követően is, hogy a Magyar Cionista Szövetséget feloszlatták.

„...tekintettel arra, hogy 9 éves kisfiamról feleségem betegségének ideje alatt én nem tudnék gondoskodni, részére sem főzni, sem mosni nem tudnék, az a kérésem, hogy szíveskedjenek hozzájárulni ahhoz, hogy kisfiam, Gálos Péter József egyelőre mentesíttessék a kitelepítés alól, és hogy őt elhelyezhessem rokonomnál, özv. Hoffmann Lajosné bpesti (VII., Almássy tér 3. II. 3.) lakosnál, aki a gyermek eltartását és gondozását vállalja.”

A hátoldalon hatalmas pecsét: „NEM”. És ceruzával egy nagy „R.” betű. Lehet, hogy Rákosi maga utasította el kérelmét?

Gálosnak nem volt menekvése.

Ugyanezen a napon szerzett igazolást az Idegenforgalmi Beszerzési Utazási és Szállítási Rt.-től (IBUSZ):

„Kívánságára igazoljuk, hogy a budapesti izraeli követség által kiadott alija elővizum alapján az Ön és neje, szül. Fülöp Magda és fia kk. Péter József Izraelre érvényes kivándorlási útlevélkérvényét 1951. március 15-én az 53. sz. listán, 4701-243 azonossági szám alatt az Államvédelmi Hatóság Útlevel Osztályához felterjesztettük.”

A család kivándorlása folyamatban volt, erre készültek már évek óta. Izrael Állam első ügyvivője, Shmuel (Sámuel) Bentsur (Péterfi Endre, 1906–1973)¹⁷⁵ a kitelepítési végzés előtt pár nappal, 1951. július 1-jén írt neki levelet arról, hogy a 3000-es megállapodás keretében a kivándorlása folyamatban van, és az ő alijájának „a követség különös fontosságot tulajdonít, minden befolyásunkat érvényesíteni fogjuk az illetékes hatóságoknál a kedvező elintézés érdekében”.

175 Forrás: <http://mfa.gov.il/memorial/Pages/PerpetuatedPages/Bentzur-Shmuel.aspx>. A Kolozsvárott 1906. július 15-én született Péterfi Endre 1934-ben vándorolt ki Palesztinába, és az állam kikiáltása után a külügyminisztérium állományába került. Magyarországi ügyvivői állása (1948–1952) után Izrael bécsi főkonzulja volt 1956–1958 között, majd az izraeli külügyminisztérium adminisztratív főigazgató-helyettese. Utolsó állomáshelye Bern, ahol Izraelt képviselte 1962–1967 között. 1973. április 29-én hunyt el. (Nevének írásmódja változó, a Bentsur alak a hivatalos magyar aktákban szerepel leggyakrabban így.)

Egyelőre hiába, Gálosnak el kellett hagynia Budapestet gyerekestül, de beteg felesége nélkül.

Gálos Henrikné panasa 1951. július 23-án érkezett meg a Belügy-minisztériumba. Ebben kéri, hogy a kitelepítési véghatározat rá vonatkozó részét hatálytalanítsák:

„Egy koraszülés és hat vetélés után terhes állapotban fekszem a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem II. Sz. Női Klinikáján. Terhességem negyedik hónapjában vagyok, és vetélés veszélye miatt szállítottak a klinikára, ahol azóta is kezelnek.

Előadom, hogy vetéléseim minden esetben klinikán folytak le, erős vérzéssel kapcsolatban. Ennek folytán egyrészt a magzat megtartásának érdekében, másrészt egy bekövetkezendő vetélés esetén is feltétlenül szakintézeti kezelés, illetve ellenőrzés alatt kell, hogy álljak a magzat és saját magam életveszedelméből kifolyóan.

Ily körülmények között a Vadásziba való kitelepítés, ahol több kilométeres körzetben nemcsak hogy szakintézet, de egészségügyi szolgálat sincsen, életveszéllyel jár. (...)

Férjem és gyermekem kitelepültek.”

A kérelmet elutasították. A beadvány hátoldalán: „NEM. LEZÁRVA.”

Gálos 1953 tavaszáig maradt kitelepítve, akkor letartóztatták, és a készőlő második cionista per egyik ágának fővádltti szerepét szánták neki. Mivel korábban dolgozott a Jointnkn is, ezért személyével azt kívánták bizonyítani, hogy az „amerikai imperialista” szervezet felforgató tevékenységének ügynökei a cionisták voltak Magyarországon. A hitközségi vezetők (Stöckler, Domonkos, Benedek) ellen még Sztálin életében indult eljárásban kiderült, hogy a cionisták – Gálos és Dénes Béla – ügyét lehetetlen összemosni a velük: ideológiailag a hitközségi vezetők is szemben álltak a cionistákkal, ezért másik zsidóellenes okot kellett kreálni. Dénes Béla visszaemlékezése szerint „lassan körvonazódott bennem, mit is akar az ÁVO az új cionista perrel: a zsidóság vezetőit diszkreditálni, és teljes egészében szétverni, megszüntetni a

zsidó életet”.¹⁷⁶ Illetve a cionisták elleni eljárásban „bizonyítani akarták, hogy a Zsidó Világkongresszus és a Joint feladata a kémkedés és a népi demokráciák elleni szabotázsra való nyílt és burkolt biztatás volt”.¹⁷⁷

Dénes Béla idézett könyvének valóságtartalmát egyértelműen igazolja Gálos Henrik és Dénes perének minden fennmaradt anyaga, különösen a kihallgatási jegyzőkönyvek. Ebből még jobban megismerhető Gálos személyisége is, akinek személyi dosszióját¹⁷⁸ az ÁVH 1951. március 13-án nyitotta meg.

Egy kihallgatásán elmondott személyes történetből kiderül: Gálos Henrik 16 hónapi deportálás után súlyos betegen került haza Mauthausenből, felesége pedig Dachauból. Közvetlen családjából elpusztítottak 12 személyt: 2 testvérét, azok feleségeit és gyermekeit.

„Felgyógyulásunk után megfogadtuk feleségemmel, hogy [amíg] életünk célját, Izraelt [akkor még Palesztinát – D. G.] el nem érhetjük, minden munkakészségünket a kifosztott, meggyötört magyarországi zsidóság szolgálatába állítjuk. Ehhez képest több mint 2 éven át a Joint, 1 ½ éven keresztül pedig a Cionista Szervezetnél dolgoztunk abban a tudatban, hogy emberbaráti célt szolgálunk.” S magyarázatot kapunk arra is, hogy Gálos – a cionisták között kevésbé gyakori módon – miért szerepel a kitelepített orthodox zsidók hitközségi listáján: „Én buzgó zsidó egyén lévén, a zsidó imák ismerője vagyok, belső énem sugallatát követve az elmúlt szörnyűséges középkori és újkori tragédiák nyomán egy különös eszme, érzelem, az ősi honba való visszatérés eszméjének követőjévé váltam.”

A dokumentumokból kiderül, az izraeli követségen is volt beépült ÁVH-s ügynök, így pontosan tudták, Gálos kikkel tartotta a kapcsolatot azután is, hogy az MCSZ feloszlott. Magát a szövetség feloszlását

176 Dénes 1994, 165.

177 Uo. 166.

178 Gálos Henrik személyi dossziéja: ÁBTL 2.1. SZ-2678. IV/15.

nak gyászos munkáját is Gálos végezte. A kommunista hatóságokkal először akkor került összeütközésbe, amikor 1949. szeptember 15-én illegálisan el akarta hagyni Magyarországot. De rendőrök követték, és lebukott. Egy meg nem nevezett nő segítette volna a családot átlépni a határt, de amikor ő észrevette, hogy két férfi figyeli a családot, figyelmeztette őket. Ezért a Miskolcra indult buszról korábban leszálltak, és ekkor igazoltatták őket. A tárgyalásukon azt vallották, hogy azért szálltak le, mert „elálltak a disszidálási szándékuktól”. Gálos 10, felesége 6, anyósa 3 hónapot kapott. Fellebbezésében (1949. október 20.) felesége elengedését kérte, ugyanis hétéves kislánya szülői gondoskodás nélkül maradt: „a mi büntetésünk által őt is büntetés éri, pedig erre nem szolgált rá”.

A felesége büntetését felfüggesztették, mert kórházba került. Gálosét csökkentették, és az előzetes fogva tartást beszámítva a büntetését kitöltöttnek tekintették. Végül az amnesztiarendelet miatt szabadultak meg tettük következményeitől – egyelőre. Míg anyósa 1950-ben elhagyhatta Magyarországot, Gálost nem engedték: útlevélkérelmének elutasítását az ÁVH alhadnagya, Tölgyes László javasolta 1951. április 12-én. Gálos játékszernek kellett az ÁVH számára.

A hivatal feljegyzései szerint: „Gálos 45 év körüli, alacsony termetű, bozontos, fekete hajú, beretvált bajuszú, hanyagul öltözködő, lomha járású, rossz megjelenésű ember. Jó szervezőerő, erényes, rámenős természetű, hatáskörére féltékeny, és emiatt néha összeférhetetlen.”

A börtönből szabadult Gálosék rendőri felügyelet alatt éltek kitelepítésükig. Felsővadászról sikerült az orthodox zsidóknak védelmet nyújtó Tokajba kerülniük. 1953. február 28-i letartóztatásáig élt itt. A kihallgatási jegyzőkönyvből kiderül, hogy szerencséjükre nyomozniuk nem kellett:

„Ismertesse, hogy kitelepítése ideje alatt milyen zsidó szervektől, illetve szervezettől kapott Ön különböző pénzbeli és természetbeni támogatást!

Az általam ismertetett MIOI Központi Szociális Bizottság pénzügyi juttatásán¹⁷⁹ kívül 1950 májusától, a kitelepítem előtt és után is rendszeres, havonkénti 1000 forintot kaptam illegális körülmények között. Egyrészt más neve alatt postán küldve, Wassermann Gyula, a tokaji zsidó szeretetotthon vezetője címén, valamint Róth Béla, a MIOI Központi Szociális Bizottság miskolci körzeti ellenőrének keresztül, valamint Katz Ármin, az orthodox zsidó hitközség betegeket gyámoló egyesületének (Bikur Cholim) pénzbeszédje révén juttatta el részemre az izraeli követség a havi 1000 forint juttatásokat.”

A jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy barátja, Katz Ármin¹⁸⁰ 1952 novemberében élelmiszersomagot vitt neki Tokajba az orthodox hitközségtől. Gálos kihallgatási anyagai 282 oldalra rúgnak, és május 28-án zárták őket le. A kihallgatója, Berki Béla, a művészelektű ÁVH-hadnagy¹⁸¹ március 17-én azt írta róla:

„Dr. Gálos konokul tagad. Még a mai nap is azt állította, hogy nem tudja, miért vették őrizetbe. Állítása szerint azért, mert a Cionista Szövetség főtitkára volt (...) tevékenységét egyszerű tisztviselői munkának igyekszik feltüntetni. Az izraeli követségtől kapott ezer forintokat pedig segélyezés címén kapott pénznek. Azt hangoztatja, hiába kérdezzük, hogy milyen ellenséges cselekményeket követett el, mert erről nem tud vallomást tenni, ilyet nem követett el.”

Ez minden bizonnyal igaz is volt, Gálos nem láthatott a színpad mögé, és nem óhajtott túlzottan együttműködni kihallgatójával. Később, a rehabilitációját kérve Budakeszről írt, 1956. október 9-i kel-

179 Ilyen jogcímen 350 forint támogatást kapott havonta a Gálos család.

180 A róla készült környezetanulmány 167-2124/53 számon található az ÁBTL-ben. Ebből kiderül az is, hogy a Laudon u. 3. számú ház, ahol Katz és még sok más orthodox zsidó lakott, az orthodox hitközség tulajdona volt.

181 Dénes Béla idézett könyvében áradozott a kihallgatójáról, aki nagyon szeretett festeni.

tezésű levelében megjegyezte, hogy Dénes Béla kényszert érzett arra, hogy valamit, bármit bevalljon az ÁVO-n. A rehabilitációs procedura 1957. január 15-én indult, és lezárásáról nem maradt fenn irat. De az, hogy 1957-ben Gálósék legálisan távozhattak Magyarországról, a rehabilitáció megtörténtét jelzi.

A perük ugyanis klasszikus koncepció per volt, előre eldöntött, elvárt végeredménnyel, amelyben a kihallgatók pontosan leírt szövegek könyvből, előre meghatározott kérdések mentén dolgoztak – s ennek dokumentációja is fennmaradt. Ám hiába volt az alapos előkészítés, első nekifutásra 1954. február 2-án a Fővárosi Bíróság bizonyítottság hiányában a vádlottakat felmentette. Erre Gálóst és Dénes Bélát adatszolgáltatással (az izraeli ügyvivőnek átadták a korábbi cionista per iratait, amihez egyébként minden ügyvéd hozzáférhetett) és így kémkedéssel vádolta meg Avar Jenő ügyész 1954. február 5-én. A Legfelsőbb Bíróság új eljárást indított, és a korábbi ítéletet hatályon kívül helyezte. 1954. június 23-án a dr. Nagy Károly tanácsvezető, Buday Ferenc előadó és Simor Pál bíró aláírásával kiadott ítélet¹⁸² kimondta, amit 1954. augusztus 6-án kihirdettek a vádlottak előtt: Gálos Henrik 1. rendű vádlott bűnös külföldi szervezet megbízottja részére adatközléssel elkövetett hűtlenség bűntettében. Ezért az 1. rendű vádlottat, Gálos Henriket 2 év 6 hónap börtönre, összes jogainak gyakorlásától 3 évi eltiltásra, és a 2. rendű vádlottat, Dénes (Springer) Bélát 1 év 6 hónapi börtönre és összes jogainak gyakorlásától 2 évig tartó eltiltásra ítélték. A bíróság beszámította Gálos előzetesben töltött idejét (1953. február 28. – 1954. február 2.), míg Dénes Béla esetében a rendőrhatalósági őrizetben és előzetes fogva tartásban eltöltött időt (1952. május 30. – 1954. február 2.), így Dénest azonnal szabadlábra is helyezték.

182 B IV 001204/1954/19.

Gálos a fennmaradó börtönbüntetés letöltésének elhalasztását kérte – súlyos idegbetegsége miatt – 1955. január 10-én. Majd február 22-én újabb 60 napi halasztást kért. Végül börtönbe kellett mennie, de a rá kirótt perköltséget, 60 forintot csak végrehajtás fenyegetésével tudta megszerezni az állam Gálostól, aki ennek részletekben történő kifizetését 1956. szeptember 5-én kérvényezte. Nem tudjuk, hogy megkapta-e a kedvezményt, de akkor már az állam korábban megingathatatlanul hitt szervei talán nem egy egykori politikai elítélttel való keménykedéssel voltak elfoglalva.

Gálos története példaértékű. Egy súlyosan meggyötört, sérült ember és család a Soá után a békéjét kereste, amit a vallásban, a segítő munkában és a cionista eszmében talált meg. Szerettek volna elmenni a velük kegyetlen szülőhazából, új életet kezdeni, és ha lehet, felejtetni. De az elnyomó rendszer nem engedte el őket, maradniuk kellett, hogy bábjai legyenek egy értelmetlen színjátéknak, ami senkinek semmiféle előnyt nem hozott. Sem a tömegmédiák, sem a politika nem tudott sikert kovácsolni a hamis vádakból, viszont elérték azt, hogy a meggyötört zsidók további kínzása nemzetközi felháborodást gerjesszen. 1953. december 23-án a bécsi zsidó hitközség is tiltakozott a volt zsidó vezetők bebörtönzése ellen¹⁸³ (22. kép), és amerikai zsidó lapok egymás után adtak hírt a perükről. Félelem élt a hatalom képviselőiben a kivándorlóktól, attól, hogy ők külföldön majd ellenséges aknamunkát folytatnak Magyarország ellen, mintha mindenki elszánt, illegális összeesküvő lett volna. Lehet, hogy egyszerűen megártott a tisztánlátásuknak a *Kratkij Kursz*, a bolsevik párttörténet. Nem véletlen, hogy a korszakban az Izraelbe legálisan kivándorlók zöme középkorú és idős, a fiatalokat, akiket Izrael (és hadserege) is annyira várt, minden lehet-

183 Vienna Jews Protest Against Trial of Zionists in Hungary. *Jewish Telegraphic Agency*, 1953. december 24.

séges módon visszatartották. Gálos és családja végül eljutott az ígért földjére. Megszenvedtek érte.

J. T. A. News

- 3 -

12/24/53

VIENNA JEWS PROTEST AGAINST TRIAL OF ZIONISTS IN HUNGARY

VIENNA, Dec. 23. (JTA) -- The Jewish Community of Vienna yesterday protested to the Hungarian Minister in Vienna against the trial of three Zionist leaders in Budapest on charges of carrying on various Zionist activities and for maintaining contact with Zionist organizations abroad, it was revealed here today.

The protest expressed the "deep distress" of the Vienna community and pointed out that the Zionist activities, on the basis of which the Jewish leaders are being tried, were legal at the time that they were carried on. It urged that the trials be halted and the defendants released.

The defendants are: Dr. Bela Denes, former leader of the Jewish community of Budapest; Henrik Galos, former secretary general of the Zionist Organization of Budapest; and, Gesa Kornitzer, one-time leader of the Orthodox religious community of Budapest. Dr. Denes was sentenced to three years' imprisonment in 1949 on the same charges and was freed in 1952. Mr. Galos and his family were deported from Budapest into the provinces in 1949 and was arrested this Spring. Mr. Kornitzer was also arrested in the Spring.

22. KÉP. A BÉCSI ZSIDÓ HITKÖZSÉG TILTAKOZÁSA GÁLOSÉK ÜGYÉBEN

„A nevezettek kivándoroltak”

Amszel Simon mindig is szatócs volt, és azt jól csinálta. A sötét Dob utca 28. szám alatti üzletét fel tudta cserélni egy elegáns Király utcára, ahol szép portált is csináltatott a 9. szám alatt 1936-ban. Ezután Amszel Simon és felesége, Löwinger Paula¹⁸⁴ az Akácfa utca 56.-ból a Paulay Ede utca 20. I. emelet 5.-be költözött, közel a bolthoz. A feleségét mindeneslány segítette, akinek a gyerekeket is pásztorolnia kellett.¹⁸⁵

184 ÁBTL 2.5.6. 2615/1951.

185 Amszel Simon hirdetése, *Friss Ujság*, 1926. december 25., 7.

A felszabadulás után a Király utca 24.-ben indult meg az újrakezdés, orthodox zsidó kereskedő számára ez a környék az állandóságot és az ismerős ügyfeleket jelentette.

23. KÉP. AMSZEL SIMON HIRDETÉSE A ZSIDÓ UJSÁG 1926. MÁRCIUS 19-I SZÁMÁBAN

Bár a felvidéki Zborón született Harantz Pepi fiaként 1894-ben, már Budapesten tett kereskedelmi érettségit. Az 1919-es eljegyzést, majd az esküvőt követően itt születtek fiai a máramarosszigeti¹⁸⁶ Löwinger Paulától: Lipót (1921) és Lázár (1933). Magát fűszer- és gyarmatáru-kereskedőnek hívta, amióta az üzlet beindult, bár az ipart 1921-ben „szatócs, iparüzlet-tulajdonos”-ként váltotta ki.¹⁸⁷ S ki tudja, mi vette rá, hogy kiskereskedő helyett 1945-ben már nagykereskedőként szerepeljen a telefonkönyvben? Talán azért, mert akkor mindenki előrébb lépett, így Simon is – már csak a gyerekek miatt is – többre szeretett volna jutni, különösen a zsidótörvények, az üldözés és deportálásuk után.

A borzalmakat szerencsésen túléltek, és fiuk, Lipót a háború után még a M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karának közgazdasági és kereskedelmi osztályába is beiratkozhatott.

Az 1949-es év nem hozott sok örömet a számukra, a fiúk Izraelbe mentek, az üzletet pedig államosították.

186 Bár az ÁBTL dokumentumaiban Amszel Simon zborói, Löwinger Paula máramaroszigeti illetőségűként szerepel, az eljegyzésüket hírül adó újságcikk Simont bártfai-ként, Paulát budapestiként nevesíti. Az *Újság*, 1919. október 21., 6.

187 *Központi Értesítő*, 1921. december 1., 1.

A rendőrség 1951-es adatgyűjtéséhez Kardos Lajosné házfelügyelő szolgáltatott információkat. Kissé irigylte, hogy Simon korábban gépkocsival fuvarozott, és szerinte a jövedelme 1500 forint volt. Sok.

A kitelepítési véghatározat szerint a Borsod megyei Selyebre, a Fő u. 45. alá kellett költözniük. 1951. július 5-én indultak útnak.

Amszel Simon döbbenettel teli panasszal élt.

Azt állította, hogy sohasem volt nagykereskedő (a dokumentumok fényében valóban nem), és napokon belül kivándorolnak gyermekeikhez. Mint írta, a lakását az ÁVH „a szokott módon már régebben zárolta, és mindennap várom az engedélyt az elutazásomhoz. (...) Minthogy egyébként is már régóta kivándorolni szándékozunk, kérjük a t. hatóságot, szíveskedjék bennünket lakásunkban kivándorlásunkig meghagyni, amikor is a már régebbi zárolás folytán a lakást rendelkezésre bocsátjuk. Ha azonban a t. hatóság úgy kívánja, úgy a lakást néhány órán belül vagy azonnal kiürítjük, és átadjuk a t. hatóságnak, míg magunk valamelyik helybeli rokonunkhoz költözünk, amíg a még hátralékos formalitások elintéződnek, és elutazhatunk.”

A racionális érvelés mellett még azt is közölte, hogy feleségével együtt súlyosan betegek – erről dr. Gráf Zoltán (Nagymező u. 41.) igazolását csatolta: asztmás, sűrűn voltak rohamai –, s hozzátette: „betegségünket a deportálásban szereztük”.

Ezért teljesen logikusan és magától értetődően közölte, hogy a népi demokrácia hívei.

Csatolta a Fűszerkereskedők Országos Egyesülete igazolását is arról, hogy fűszer-kiskereskedő. Az előző évi árbevétele után havi 130 forint kereseti adóval adóztatták meg. A megbízhatóságát azzal is igazolta, hogy üzlete megbízást kapott jegyre történő árusításra: liszt, cukor, szappan is kapható nála.

Az IBUSZ igazolta, hogy „a Budapesti Izraeli Követség által kiadott alija elővázum alapján Ön és neje, szül. Lövinger Paula érvényes kivándorlási útlevelekérvényét 1951. március 28-án az 55. sz. listán 4710-11

azonossági szám alatt az Államvédelmi Hatóság Útlevel Osztályához felterjesztettük”.

Z. Haskel, az izraeli követség munkatársa 1951. július 4-én igazolta: „Izraelbe való bevándorlásukat 1952-ös elővívummal engedélyeztük.”

A panaszra, a logikus érvekre és az igazolásokra a válasz egy pecsét: „NEM”.

Amszteleknak így Selyebre kellett utazniuk, ahonnan továbbra is próbálkoztak ügyük rendbetételével, hiszen egyszerűen csak el akartak menni Magyarországról. A lakást átadták az ÁVH-nak, bűncselekményt nem követtek el – mit akarnak még vajon tőlük? Ezt nem tudta meg Amszel Simon később sem, csak azt, hogy „Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes elvtársához benyújtott kérelmét elbíráltam, és azt nem találtam teljesíthetőnek”.

Selyeben még egy problémával kellett szembesülniük: a kóser háztartás vezetésének lehetetlenségével. Ezért megpróbált egy egyszerűbb utat: olyan településre kerülni, ahol még – a Soá után – ismerték és gyakorolták a kasruszt, a vallásos zsidó háztartást. Ezért a kisvárdai zsidó szeretetotthonba kérte magát, s ehhez újabb igazolást kellett szereznie, amit meg is kapott:

„Kívánságára igazoljuk, 1921. év óta a hitközségünk tagja, és mint ilyen szigorúan rituális /orth. kóser/ háztartást vezet. Bp. Izr. Hitközség Orth. tagozata. 1951. július 27.”

Augusztus 10-én megkapta a befogadó nyilatkozatot a kisvárdai szeretetotthonról, és 13-án érkezett az átköltözés engedélyezését kérő levele a megyei tanácshoz Miskolcra.

A megyei végrehajtó bizottság augusztus 22-én kért engedélyt az engedély kiadásához a Belügyminisztériumtól.

Mivel nem kapott választ, ezért szeptember 21-én ő is írt a Belügyminisztériumnak.

Egy hét múlva érkezett meg Cziráki Ferenc válasza: kérését nem találta teljesíthetőnek. Indoklás nincs. Csak „Cziráki”.

A további levélváltás híján nem tudni, hogy mi történhetett, de 1951. november 2-án Cziráki mégis engedélyezte a kisvárdai átköltözést.

És mintha Amszel Simonékra mosolygott volna a szerencse. Gajda István rendőr százados 1951. december 15-én jelentette Nyíregyházáról a Belügyminisztériumnak: „02615/1-1951 sz. határozattal kitelepített Amszel Simon és Amszel Simonné a kisvárdai izraelita szeretetotthonból ugyancsak az Államvédelmi Hatóság Útlevel Osztályának 1951. november 14-én kelt, IX. kollektív kivándorlási csoporttal Izraelbe való kivándorlását engedélyezte. Nevezettek a kapott engedély alapján kivándoroltak.”

A történetben nincs ráció. Csak kegyetlenség.

„Egy haldokló individualizmus végsőig torzult lovagja”

Meggyűlt a baja Havas Mihály tanfolyami hallgatónak Ruzsicska Mátyás házfelügyelővel és Kökény József helyettesével, amikor az V., Molnár u. 26.¹⁸⁸ számú ház egyik lakójáról, Buday-Goldberger Miklósról faggatta őket. A házgondnokok vagy keveset tudtak a lakóról, vagy nem akarták ismereteiket megosztani a pályakezdő rendőrtanonccal, mindezenre az adatgyűjtő nagyon kevés információval távozott. Annyi azonban éppen elég volt ahhoz, hogy áldozatát nemsokára kitelepítsék Budapestről.

A fiatal rendőr azt tudta meg, hogy a lakó, Budai Goldberger Miklós (így!) (1906. szeptember 15.) iskolai végzettsége ismeretlen, s állása – 1951. március 11. óta – a Hulladékgyűjtő Nemzeti Vállalatnál volt.

188 ÁBTL 2.5.6. A00370/1951.

Attól a naptól fogva lakott abban a lakásban is. Korábban az elegáns Váci utcában élt, utána a négyszobás lakás egyik szobájában. Jövedelme szintén ismeretlen.

Az adatgyűjtő ívet Havas Mihály nagyon egyszerű helyesírással, ceruzával töltötte ki. Goldberger anyjának a nevét (Popper Ida) sem tudta helyesen leírni.

Kiderült továbbá az is, hogy a lakásban élt Borda Györgyné (anyja neve Szabó Ilona, 1923. augusztus 23.), egy volt ezredes felesége Goldberger menyasszonyaként, és egy szobát bérelt. Borda Györgyné biztosítási ügynök, „semmi más nem volt róla megállapítható”.

Az adatfelvétel nyomán közösen kapták meg a kitelepítési végzésüket 1951. július 9-én Tiszanánára, a Temető u. 761. szám alá. Egy 16 négyzetméteres szobát kaptak a „vendéglátó” kulákjuktól. Hogy miképpen oldották meg a nem nevesített kuláksaláddal az együtt lakást, az nem ismeretes, ugyanis a ház összesen egyszoba-konyhás. A „kulák” talán még a kitelepítetteknél is szegényebb volt.

Buday-Goldberger Miklós 1951. július 11-én fordult a Belügyminisztériumhoz panaszával. Ebben kifejtette, hogy ő csak albérlő volt az adott lakásban, és semmi olyat nem követett el, amiért ki kellett volna telepíteni. Mint állította: nem volt gyártulajdonos, sem igazgató. Iskolái után textiltechnikusi kurzust végzett, és diplomázott. „Utána különböző kereskedelmi vállalatoknál mint tanonc, később mint tisztviselő dolgoztam, és munkámmal kerestem meg kenyeremet. *Édesapámmal iskoláim elvégzése óta köztudomásúan rossz viszonyban voltam*, a Goldberger vállalatnál 1936-tól 1941-ig voltam alkalmazásban, és ott alárendelt munkakört töltöttem be. 1941-ben a zsidótörvény hatálybalépésekor a vállalat állásomból elbocsátott. Utána is textilkereskedelmi vállalatoknál voltam alkalmazásban. 1944. március 19-én édesapámat a németek elhurcolták, ő a németek deportálásában, Mauthausenben 1945. május 5-én az elszenvedett nélkülözések és embertelen bánásmód miatt meghalt. Engem is lakásomról akartak a németek, majd ké-

sőbb Hain Péter pribékjei elhurcolni, bujkálni kezdtem, amíg munkatáborba nem kaptam meghívót. Onnan 1944 októberében megszöktem, Egerben december 2-án nyertem vissza szabadságomat. (...) Ekkor Bukarestbe utaztam, ahonnan 1945 márciusában tértem vissza Magyarországra. Ekkor sem a Goldberger vállalatnál helyezkedtem el, mert mint már előbb előadtam, a családommal állandóan rossz viszonyban voltam, hanem egy más textilkereskedelmi vállalatnak lettem alkalmazottja.

Jelenleg háziipari tevékenységet folytatok és a HITEX (Háziiparosok Textilfeldolgozó Munkaközössége) bedolgozó tagjaként, lószőrszita előállításával foglalkozom, és két kezem munkájából élek meg. (...) Az ehhez szükséges nyersanyagokat, melyből itt az országban hiány van, segélyként devizamentesen kapom ajándékba barátaimtól. Úgy érzem, hogy ezen munkámmal hozzájárulok szerény tehetséggel országunk gazdasági rendjének továbbfejlesztéséhez és erősítéséhez.”

A beadvány hátlapján a pecsét: „NEM”.

Ugyanezen napon Borda Györgyné is panasszal élt a Belügyminisztériumnak címezve. „Soha semmi olyasmit sem követtem el, mely a fenti rendelkezést indokolná.”

Megerősítette Goldberger állítását, ő is (egy másik) albérleti szobát bérelt Dessewffy Ervinnénél. A kelet-európai szovjet állami biztosító alkalmazottjaként dolgozott. Tévesnek tartotta, hogy Goldbergerrel közös háztartásban élne, férjétől, Borda Györgytől csak külön élt, de ő nem ezredes, hanem magántisztviselő. Györffy Gyulát – ahogy írta: „első férjét” – a nyilasok 1944. november 30-án a Margit körúti fogházban kivégezték.

Édesanyjához, Bánó Mihálynéhoz költözött volna Dunakeszire, ha nem engedélyeznék neki Budapesten maradását.

Július 12-én mindkettejüket deportálták. A hatalom egyelőre nem reagált: megint tévedés történt, mint annyiszor a kitelepítések folyamán.

A tévedések drámájának feloldásáért Bánó Mihályné Szabó Ilona, Borda Györgyné anyja panasszal fordult Rákosihoz 1951. július 30-án, ugyanis lánya beadványára nem érkezett válasz.

Mint írta, lánya (Nagy Ilona) férje sohasem volt ezredes, sem tiszt, hanem egyszerű magántisztviselő, akivel lánya csupán egy hónapig élt. Lánya Györfly Gyula¹⁸⁹ menyasszonya volt, aki az ellenállási mozgalomban vesztette életét. 1946 szeptemberétől repülő ezredesi illetményjára radéknak megfelelő „nemzeti gondozási díjat” állapítottak meg az özvegynek, ugyanis megengedték, hogy elhalt vőlegénye, telekesi Györfly Gyula László nevét viselhesse.¹⁹⁰ Lánya a vőlegénye révén megkapta a Magyar Szabadság Érdemérem ezüst fokozatát és özvegyi ellátást is.

A gondos mama hangsúlyozta, hogy Nagy Ilona egyébként munkásszármazású, apja a Magyar Államvasutaknál (MÁV) asztalos volt, és az 1931-es biatorbágyi merénylet áldozatául esett. A mama is munkásnő volt a MÁV dunakeszi főműhelyében, aki kérte, hogy engedjék lányát hozzá a Dunakeszi, Felsőtabán utca 9. címre költözni.

189 Györfly Gyula (1894. május 21., Losonc – 1944. november 30., Budapest) az I. világháborúban frontszolgálatot teljesített, zászlósként, hadnagyként szolgált (1915), majd főhadnaggyá léptették elő (1916), tényleges állományba vették, és a légierőhöz osztották be (1916–1917); olasz hadifogságban is volt (1917–1919). Hazatérése után belépett az új nemzeti hadseregbe, tüzértisztként csapatszolgálatot teljesített (1919–1924), majd a trianoni békeszerződés rendelkezései miatt ún. rejtett állományban polgári dolgozó volt (1924–1936). Aktiválták (1936. máj.): a Légügyi Hivatalban (1936–1937), a mátyásföldi, majd a budaörsi légiforgalmi kirendeltségen (1937–1941), a Honvédelmi Minisztérium (HM) Vezérkari Főnökség 6. (Légügyi) Osztályán szolgált (1941–1944); közben őrnaggyá (1942), majd alezredessé léptették elő (1943). A mátyásföldi katonai repülőter parancsnokaként – engedelmeskedve Horthy Miklós kiáltványának – megtagadta a harc folytatására szóló parancs továbbítását a légierő többi egységéhez (1944. október 15-én), s nem tette le az esküt Szálasi Ferenc „nemzetvezetőre”. Miután tisztársai ellene fordultak, megpróbált átrepülni a szovjet csapatokhoz, de elfogták, statáriális eljárással halálra ítélték (1944. november 29.), és kivégezték. Rehabilitálták, posztumusz ezredessé léptették elő (1945). (<http://www.nevpont.hu/view/9268>)

190 Budapest Székesfőváros Nemzeti Gondozó Bizottsága, ügyirat 147.593/1946-IX ü. o., aláírók: Mód Aladár, Révész András, Csaplár Péter.

Goldberger és Bordáné a kitelepítésben minden bizonnyal össze-melegedett, ha korábban nem is, ugyanis 1951 júniusában Bánó Mihályné aláírta azt a nyilatkozatot, hogy Goldberger Miklóst hajlandó Dunakeszin befogadni, és ezt megerősítette aláírásával Bukovszkyné helyi vb-elnök is.

Goldberger is megtette a szükséges lépéseket: 1951. augusztus 17-én levelet küldött a megyei tanácsnak a maga és Borda Györgyné nevében. Ebben leírta, hogy Bordáné anyja befogadná őket Dunakeszin, mert Tiszanánán a képesítésének megfelelő hasznos munkát nem tud végezni. Bordáné ismét leírta, hogy meggyőződése szerint tévedés folytán került a kitelepítettek listájára. „Miután úgy véljük, hogy kérésünk minden tekintetben méltányos, tisztelettel kérjük annak teljesítését.”

A levelet augusztus 25-én a megyei vb-elnök (neve olvashatatlan) azzal küldte tovább a megyei rendőrkapitányságnak, hogy a benne foglaltak teljesítését nem javasolja (nem indokolta, hogy miért), és kérte, hogy véleményét továbbítsák a Belügyminisztériumba.

Lehet, hogy a Rákosihoz intézett levél csak ekkor mozgatta meg az apparátust, de érdekes és szokatlan módon adatellenőrzést rendelt el. Németh István rendőr nyomozó főhadnagy szállt ki a Molnár u. 26.-ba, és jelentette: Borda Györgyné 1951 májusa óta lakott Dessewffy ügyvéd lakásában, egy szobában Dessewffynével. 1943–1944-ben Györffy repülőezredes tartotta el, aki a vőlegénye volt. Őt 1944-ben a nyilasok kivégezték. A felszabadulás után felvette Györffy nevét, és nyugdíját addig folyósították, amíg férjhez nem ment Borda György vegyészhez. Vele két évig élt együtt (tehát nem egy hónapig), majd szétköltöztek.

A Goldberger és Borda Györgyné közötti viszony bizonyíthatatlan. Goldberger – a rendőr szerint – március 6-án költözött oda mint albérlő. Külön szobája volt. Nagyon negatív véleményt fogalmazott meg Goldberger Miklósról, s nem tudható, hogy állításait mire alapozta: „45 éves, kopaszodó, állandóan nyálzott (egyszóval gusztustalan férfi). Pénze már régóta nincs úgy, mint valaha, így nem is feltételezhető, hogy

Borda Györgyné, aki még fiatal és a ház lakói szerint jó megjelenésű nő, együtt élt volna Goldbergerrel. Goldberger legutóbb háziiparos volt, mely egy kis szövőgépen való foglalkozást jelentett. Őt a gyáros család, mely ugyan a testvére, kitagadta egy sikkasztás miatt. (...) Nem valószínű, hogy együtt élt Budai Goldberger Miklóssal.”

A nyomozati munka eredményeképp 1951. október 1-én Cziráki Ferenc százados hatályon kívül helyezte a Borda Györgynére vonatkozó kitelepítési végzést.

Buday-Goldberger december 22-én eltávozási kérelmet nyújtott be, hogy részt vehessen saját perének tárgyalásán. Ugyanis 1950 márciusában a Budapesti Ítéltábla hűtlen kezelés miatt jogerősen elítélte, és büntetését le is töltötte. De perújrafelvételi eljárás kezdődött, és már három alkalommal hívták be a tárgyalásra, ahol nem tudott megjelenni. Minden egyes idézés után kérte megjelenésének engedélyezését, de nem kapott rá engedélyt. Ezért az ügyét felfüggesztették addig, amíg az utazáshoz szükséges belügyminiszteri engedélyt meg nem kapja. 1952. január 10-én kapta meg az értesítést: az eltávozását nem engedélyezték.

Mint Bordáné („Györffyné”) esetéből is kiderült: a felszín alatt mély történetek húzódnak meg, amelyeket egy-egy adatfelvétellel, felületesen kitöltött és értékelt kérdőívvel nem lehetett (volna) feltárni. Ez történt Buday-Goldberger Miklós esetében is.

Goldberger Miklós igazat írt, és mégsem. Valóban, bármelyik újság felütésével a kitelepítési listát összeállító rendőrök (*Szabad Nép, Szabad Föld, Népszava*) meg tudták volna állapítani, hogy a férfi állítása, miszerint „édesapámmal iskoláim elvégzése óta köztudomásúan rossz viszonyban voltam”, tényleg valós, de ennek nem világnézeti okai voltak.

Ugyanis felszabadultan élte a gazdag aranyifjak életét, és rendszeresen többet költött, mint amennyi pénze volt, mintegy annak ötszörösét, és ennek fedezetét a családra hárította. Ha ez nem sikerült, akkor nem vetette meg fedezetlen csekkek kibocsátását sem, ami 1934-ben Ausztriában a letartóztatásához vezetett. Esküvői, eljegyzései rendsze-

resen megjelentek a *Színházi Élet* hasábjain (Schwartz Eleonore, 1929; Glasner Vera, 1938). 1930-ban az amerikai Schwartz Eleonore-tól megszületett Goldberger Miklós kislánya, Nikolett Ida, majd a házaspár Brüsszelben telepedett le. A házasság hamar véget ért, és Miklós vizsztatért Budapestre, de nem volt hajlandó gyerektartást fizetni. Ezért az elhagyott feleség pert indított, s mert más pénzügyi stiklik miatt Goldberger Leó gondnokság alá helyezte a fiát, ezért neki kellett vállalni a per után a gyerektartás fizetését.¹⁹¹

Goldberger Leó életrajzírója, Guba Ildikó¹⁹² szerint apja „megpróbálta ugyan Miklóst is bevonni a gyár életébe, külföldi tanulmányutakra küldte, felelős pozíciókkal bízta meg, a harmincas évek elején például vezethette a gyár párizsi lerakatát”, de ez nem vezetett eredményre. A Goldberger Sámuel és Fiai Rt. vezetésében igazgatói pozíciót töltött be még 1940-ben is,¹⁹³ de Miklós mulatozásai, életmódja nem csupán a család hírnevét tépázták meg, hanem – miként a család vélte – tovább növelte az amúgy is virulens antiszemitizmust, és ez a magyar zsidóság számára jelentett veszedelmet. Ezért a Goldberger szülők úgy módosították végrendeletüket, hogy Miklós ne lehessen tulajdonos, csak a jövedelmek negyedének hasznélvezője, illetve a helyzet olyannyira elfajult, hogy Miklóst gondnokság alá kellett helyezni.¹⁹⁴ Miklós

191 *Kis Ujság*, 1936. március 1., 4. „Havi 750 pengős unoktartásdíj fizetésére kötelezte a törvényszék Budai-Goldberger Leót.”

192 Guba 2015.

193 *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz, 1939–1940. évre*. Budapest, 1939. 3–4. kötet. 252.

194 „Gondnokság. 1. P. 37.652/32. 1941. szám. A budapesti kir. törvényszék közhírré teszi, hogy Buday Goldberger Miklós Ferenc (szül. Budapesten, 1906. évi szeptember hó 15-én, budai Buday Goldberger Leo és Popper Ida szülöktől) Budapest, VI., Benczúr u. 39. A szám alatti lakost az 1943. évi június hó 17. napján jogerőre emelkedett 1. P. 37.652/1941/29. számú ítélettel az 1877. évi XX. tc. 2–8. §-ának h) pontja alapján gondnokság alá helyezte. Budapest. 1943. évi július hó 8. napján.” (*Budapesti Közlöny Hivatalos Értesítője*, 1943. július 30., 169. szám, 1.

50 ezer pengős adósságát apja 1943 szeptemberében a cég részvényeivel tudta csak rendezni.

A háborút Goldberger Miklós Bukarestben vészelte át, és apja halálát követően a testvérek nem akarták bevonni a cég ügyeibe. Ezért saját vállalkozást alapított, amelyben tevékeny részt vállalt harmadik felesége, Schröder Eta is. A Montedor Textilnagykereskedő Kft. a gyárak és a kiskereskedők közötti láncot volt hivatva betölteni. A jórészt vidéki kiskereskedőktől a cég előlegeket vett fel árura, bár azt a gyáraknál át is vette, de csak egy részét adta át a kiskereskedőknek. A többit feketén dobta piacra. Így a kiskereskedők pénzét megforgatva másfél millió forintot keresett.¹⁹⁵ A következő évben saját cégtársai vádolták meg azzal, hogy a részvények értékesítésekor saját zsebre dolgozott.¹⁹⁶ Eközben felesége megpróbált némi pénzzel és ékszerekkel Ausztriába szökni egy uzsorabírósaági tárgyalás elől, de útközben elfogták.¹⁹⁷ 1948. április 30-án jelent meg a hír, hogy a „büntetőtörvényszék Vajai-tanácsa csütörtökön tárgyalta Budai Goldberger Miklós volt vállalati ügyvezető igazgató, textil-nagykereskedő árdrágítási és 2 rendbeli csalási bűnügyét. A vád szerint az ismert nagyvállalkozó az árdrágításon és a csaláson jogtalan hasznot húzott, ezért a bíróság a csaló vállalati igazgatót kétévi börtönbüntetésre ítélte.”

Egyelőre még nincs adat arról, mikor feneklett meg a harmadik házasság is, de Goldbergerre nehéz esztendők jöttek. Miközben a házastársától külön élve kitelepítették, a feleségét magzatelhajtásban való részvétellel vádolták meg, és 7,5 év (!) börtönbüntetésre¹⁹⁸ ítélték.

195 Másfélmillió forinttal csapta be a kis szatócsokat és vidéki kereskedőket Budai-Goldberger, a textilcsászár. *Szabad Szó*, 1947. augusztus 31.

196 *Világosság*, 1948. január 31.

197 *Világ*, 1948. június 18.

198 *Szabad Ifjúság*, 1952. augusztus 28., 3.

A kitelepítés után sikerült ismét talpra állnia, és olyan gazdasági bűncselekményt elkövetnie, amivel bekerült a rendőrségi szakirodalomba, részletesen megírt esettanulmány¹⁹⁹ formájában. Annak viszont immár semmi köze a kitelepítéshez.

199 *Rendőrségi Szemle*, 1955. augusztus. A Goldberger-ügy. Írták: Bodor Endre és Majtényi János főhadnagyk.

Széljegyzet a Királyhegyi- ügyhöz

Királyhegyi Pál író Adácson

A budapesti kitelepítések legkorábbi²⁰⁰ szépirodalmi feldolgozása Királyhegy Pál *Első kétszáz évem* című kötetében került az olvasók elé. Ennek 33. fejezete szól az író adácsi kitelepítésének történetéről. Az ÁBTL ezzel kapcsolatos dokumentumai²⁰¹ igazolják, de némiképp finomítják is a regényben leírt eseményeket.

24. KÉP. KIRÁLYHEGYI PÁL

Királyhegyi Pál (1900–1981) humorista, író, forgatókönyvíró, 1951-ben a *Ludas Matyi* munkatársa volt. Korábban évtizedekig élt az Egyesült Államokban, majd hazatérve újságíró lett, és a *Pesti Napló*ban jelentek meg írásai. 1938-ban Angliába emigrált, de onnan 1941-ben hazatért, hogy „ne kesse le az auschwitzi gyorsot”. Nem kesse le. Legis-

200 A téma más csoportot bemutatva korábban is megjelent: Moldova György: *Az Őrség panasza*. Budapest, Magvető, 1974.

201 ÁBTL 2.5.6. A00885/1951.

mertebb hazai műve az *Első kétszáz évem*, amely részletes, de idealizált önéletrajzi regény,²⁰² a *Mindenki nem halt meg*²⁰³ című deportálástörténet teljes életrajzi regénnyé fejlesztett változata. Ennek egyik utolsó epizódja a szerző kitelepítéstörténete, amelynek szövegében visszaköszönnek az ÁBTL-ben őrzött dokumentumok szavai. Vagy nagyon jól emlékezett írásos beadványai szövegére, vagy eredeti Királyhegyiből dolgozott: az elküldött levelek másolataiból.

Regényében Királyhegyi a rendszert mentegetve úgy festi le kitelepítése történetét, hogy az merő tévedésből történt Király Pál újságíró helyett. 1951. augusztus 12-én írt beadványában az állt, hogy a „kiutatisási végzésen a név után, mint régi foglalkozás, gondosan áthúzva, de tükörből olvashatóan ez áll ott: Gestapo-besúgó. Ez a vád lehetetlen, de elképzelhető, hogy Király Pál újságíróval tévesztettek össze, mert Király Pál öt évet ült a felszabadulás után, ezzel vádolva és elítélve.”

Később, regényében már visszafogottabban nyilatkozik Király Pálról. „Engem ugyanis tévedésből telepítettek ki, Király Pál újságíró helyett, aki viszont *legalább olyan ártatlan volt, mint én*. Ő, azt hiszem, ma sem tudja, hogy én helyettesítettem Adácson, ahol talán életében sosem járt.” (Kiemelés tőlem – D. G.)

Királyhegyi Pál tévedett: bár Király Pált valóban elítélték, mindössze 17 hónapot töltött börtönben. Illényi Balázs és Ritter László oknyozó cikkükben²⁰⁴ bemutatják Király Pál életének fordulatait: „1947-ben Király »Egy ítélet és ami mögötte van« című memoárkötetében próbálta tisztázni magát a súlyos vádak alól (...) a Gestapo svábhegyi főhadiszállásán félelemből mondott igent, hogy mentse saját és felesége életét, és utóbb kizárólag semmitmondó, a sajtóból kimásolt híreket

202 A művet részletesen bemutatta és elemezte Kisantal Tamás: *Kész kabaré. Jelenkor*, 2015. november. 1262–1268.

203 Globus Hírlap- és Könyvterjesztő Vállalat (Budapest), 1947.

204 Illényi–Ritter 2005.

adott át. Ráadásul a jelentéseket legnagyobb részben nem is saját maga írta, hanem a vele kapcsolatot tartó német tiszttel készítette el, amiért jelentős összegeket – több tízezer pengőt – fizetett neki.” De az oknyomozás eredménye volt az is, hogy kiderült: a Horthy-rendszer baloldali újságírója valójában a magyar elhárítás besúgója volt – de nem a németeké. Király Pál sikeresen illeszkedett be az újabb rendszerbe is: 1950-től 1956-ig az *Építőmunkás* című közlöny, majd a *Sztálinvárosi Hírlap* szerkesztője volt.²⁰⁵ Az általam feltalált utolsó 1950-es lakcíme – II. kerület, Érmelléki utca 5. (telefonszám: 468-001)²⁰⁶ – valóban remek ingatlan, de a Szent István parki elkobzásra akkor talán megfelelőbbnek látszott.

Nem tudni, valójában mi lehetett Királyhegyi kitelepítésének oka, hiszen a rendszer ellenségének őt nehéz lett volna beállítani. A Szent István park 14. szám alatt járt, tényvázlatot felvevő rendőrt a házmaster ekképp tájékoztatta: „Sok külföldi kapcsolattal, főleg amerikai követ-ségi beosztottal áll kapcsolatban. Reakciós beállítottságú, várja vissza a múltat. Azt beszélik róla, hogy Gestapo-besúgó volt. Jelenleg nem dolgozik, pénze mégis van.” Amíg nem kerül elő dokumentum, amely a polgárok (kereskedők, értelmiségiek, tanárok) 1951-es deportálásának kiválasztási szempontjait adná vissza, addig az ok pontosan nem ismert. De a rosszindulatú pletykából ítélve az is elképzelhető, hogy a kitelepítések első hírére befutottak a feljelentések is: kiket és honnan

205 Király Pál (1899. július 5., Budapest – 1980. március 27., Budapest): újságíró, szerkesztő. Kereskedelmi érettségi után lépett az újságírói pályára. 1922-től a *Magyar Hírek*, 1925–1929-ben *Az Est*, 1929–1939-ben az *Esti Kurir* szerkesztőségében publicista. 1939-től 1941-ig az *Esti Kurir* párizsi tudósítója volt. 1942-ben munkaszolgálatra rendelték, 1944-től hadifogoly a Szovjetunióban. Hazatérése után, 1950-től 1956-ig az *Építőmunkás* című közlöny, majd a *Sztálinvárosi Hírlap* szerkesztője. 1957-től a Lapkiadó Vállalat munkatársa volt nyugdíjazásáig (1961). Újságírói munkásságát Aranytollal ismerték el (1979). Művei: *Egy ítélet és ami mögötte van*. A 161/31. és a 101/33. tábori munkásszázadok története (Budapest, 1947); *Az Országos Erdészeti Egyesület története*. 1866–1966 (Budapest, 1967). (*Magyar Életrajzi Lexikon*, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/>)

206 Budapesti Távbeszélőnévsor 1950. december, 229.

kellene deportálni. Volt erre már precedens a magyar történelemben. Ez még a zsidók által lakhelyül előszeretettel választott Újlipótvárosban sem lehetett másképp.

Az íróval együtt élt özvegy édesapja, Jenő (1873, Sárbogárd-Cece – 1956, Budapest), aki a korszakban magasnak számító, 800 forintos nyugdíjat kapott havonta. Az író anyja, Királyhegyi Jenőné, született Himmler²⁰⁷ Berta a háború alatt hunyt el (1871–1943).

A kijelölt kényszerlakhely Adács, Felszabadulás u. 3., Győri Balázs tanyája. A véghatározat kézhezvétele (1951. július 12.) utáni napon, 13-án Királyhegyiek kérték a hatálytalanítást, s ebben már felbukkantak olyan elemek, amelyek később a javukra dönthették el ügyüket. Bár az író saját érdemeivel kezdte a kedvezmény iránti kérelmét (a *Ludas Matyi* és a „kommunista”, amerikai *Magyar Hírnök* munkatársa), de nem mulasztotta el felsorolni, hogy 79 éves beteg apját 1919-ben „kommunista üzemek miatt” felfüggesztették, öccsét 1934-ben kommunista szervezkedés vádjával tartóztatták le, és a végén állt a legnyomósabb érv: „Sógornőm, Királyhegyi Róbertné²⁰⁸ az MDP Nagybudapesti Központjának a felszabadulás óta állandó dolgozója.”

Még ugyanezen napon, a Magyar Népköztársaság Irodalmi Alapja igazolta tagságát és állandó írói tevékenységét Demeter Andor főelőadó aláírásával. A kitelepítést ez nem odázta el, Királyhegyieknek menniük kellett. A visszatérést 1951. július 12-én kérvényezte Királyhegyi Jenő, de csak szeptember 7-én kapott engedélyt visszatérni Budapestre. De legalább visszatérhetett. Eközben fia, Pál sem adta fel: az első fellebbezését újrafogalmazta augusztus 12-én, azt Pécsi Sándor és Darvas Iván színművészek is aláírták. Erről a levélről megfélekezve viszont azt írta a regényében: „Egyre jobban untam Adácsot; szabadulásom érdekében

207 Csak névrokona Heinrich Himmlernek.

208 Királyhegyi Róbertné sz. Nussbaum Borbála az MDP KV (Központi Vezetőség) PTO (Párt- és Tömegszervezetek Osztálya) munkatársa volt.

írtam egy levelet a *Szabad Nép*nek, amelynek a főszerkesztőjét jól ismertem, de később kiderült, hogy mire a levél megérkezett, már régen más volt a főnök. (...) A levelet elküldtem a Blaha Lujza térre, a *Szabad Nép* főszerkesztőjének. Mint később kiderült – a szerkesztőség munkatársai kézzől kézre adták, és nevetve vitték be a főnöknek, aki úgy érezte, hogy igazam van. Kiadta egyik munkatársának a dolgot nyomozásra, és a vizsgálat megerősítette azt, amiket írtam. Később alkalmam volt olvasni Gábor Andor véleményét az ügyről. Ezt írta:

»Királyhegyi nem ellenség, hanem humorista...«

Azt hiszem, ez döntötte el a dolgot, vagyis azt, hogy tizenhét hét múlva hivatalos értesítést kaptam Cziráky elvtárs aláírásával, amelyből megtudtam, hogy elhagyhatom Adácsot és visszaköltözhetem Pestre, de régi lakásomat nem foglalhatom el.²⁰⁹

Az ÁBTL-beli Királyhegyi-akta nem tartalmazza a *Szabad Nép*nek írt levelet. Lehet, hogy volt ilyen, lehet, hogy nem: az írói fantázia korlátlan. Több kitelepített is írt a párt lapjának. Pontos a visszaemlékezésben a Cziráki név, y nélkül, de a határozat visszavonását elrendelő újabb döntés iratai között szerepelnie kellett volna a *Szabad Nép*hez írt levélnek – ha volt ilyen –, mint mások esetében megtalálható. Az a levél, ami – véleményem szerint – megnyitotta az utat Budapestre, más stílusban érkezett. Ez egy olyan levél volt, amely 1979-ben, a regény megjelenése idején már nem lett volna vállalható az író számára, vagy csak hosszadalmas magyarázkodás után. Arra pedig egy pikareszk műben vajmi kevés lehetőség adódik. De a levél legfőbb erősségei közé tartozott – a sógornő újabb felemlítése mellett – Darvas Iván és Pécsi Sándor aláírása is.

„...Mindenki, aki ismer, tudja, hogy se vagyonom, se pénzem sosem volt.

209 Királyhegyi 1979, 344–346

Öreg, beteg apámnál laktam egy piciny személyzeti fülkében. Nem tartoztam, osztályhelyzetemnél és meggyőződésemenél fogva nem is tartozhattam azok közé, akikről, mint kitelepítettekről, a *Szabad Nép* néhány nappal ezelőtt megemlékezett.

Elöttem és mindenki előtt, aki ismer, érthetetlen kitelepítésem oka.

Mindenkor és mindenütt a mai magyar élet lelkes helyeslője és hirdetője voltam és vagyok.

Ismételten kérem a Belügyminisztériumot, adja vissza mozgási és működési szabadságomat, mert továbbra is hasznos tagja szeretnék lenni a magyar népi demokráciának.

Biztos vagyok benne, hogy a felülvizsgálat ki fogja deríteni a tévedést, amelynek áldozata vagyok, és ha voltak is hibáim, azok mindig csak jóhiszeműek lehettek és politikai iskolázottságom hiányaiból fakadhattak.

Népi demokráciánk számtalanszor bebizonyította már nagylelkűségét, különösen a jóhiszemű tévedésekkel szemben.

Kérem a Belügyminisztériumot, tegye örökre emlékezetessé 1951. augusztus 20-át, Alkotmányunk ünnepét részemre azzal, hogy visszaadja budapesti tartózkodásom lehetőségét, lehetőségemet az alkotó munkához. Én a népi demokrácia ellen nem vétkeztem, nem lehet tehát oka annak, hogy a szocializmust építő társadalomból kiközösítve, kulákok, volt tábornokok és ezekhez hasonlók között éljek egy adácsi magtárban.

Dolgozni szeretnék, ebben a két szóban tudom összefoglalni kérésemet a Belügyminisztériumhoz. Használni szeretnék a magyar népi demokráciának mint magyar író és újságíró.”

A döntés megszületett, az író visszatérhetett Budapestre, elhagyhatta a jó levegőjű Adácsot. A Királyhegyi által augusztus 12-én írt levél hátlapján szerepelt ugyanis az alábbi pár szó:

„Rudas e! VIII. 15.”

Igen. Mentésíteni.

A kitelepítés és a nyilvánosság

„H atóságaink a legnagyobb gonddal vigyáztak arra, hogy még véletlenül se érje semmiféle bántódás az értelmiséget, a kisembereket.” *Szabad Nép*, 1951. augusztus 7.

Három közlemény, két politikai kirohanás, néhány nemzetközi odamondogatás – ennyi az 1951-es kitelepítések magyarországi média-mérlege.²¹⁰ A korabeli politika és a média sem használta ki erőfölényét, hogy ideológiai sikertörténetet vagy kampányt csiholjon a tömeges vagyonekmozgásokból. Nem jelent meg riport a sajtóban a kiebrudalt osztályellenségek lakásába beköltöző boldog sztahanovistákról vagy sorsverte mosónőkről, de nem láttuk a fiatal katonákat és rendőrtiszteket sem, akik ragyogóra suvickolt csizmában veszik át új lakásuk kulcsait. Ahogy elmaradtak a sokgyerekes munkáscsaládok képei Budapest „úri negyedébe”, a rózsadombi villába költözésekről is. De arról sem közöltek fotókat, hogy a budapesti viccekben csak Arisztidnak és Tasszilónak nevezett arisztokraták hogyan veszik ki részüket – kaszával a kezükben – a dolgozók országának felépítéséből a magyar Alföld tanyái

210 *Szabad Nép*: 1951. június 17.: A budapesti kitelepítésekről; Horthy miniszterei és nyugati barátai; 1951. június 26.: A brit birodalom és az emberi jogok; 1951. július 18.: A magyar zsidóság képviselőinek nyilatkozata; 1951. augusztus 1.: Söpörjön a maga portája előtt; 1951. augusztus 7.: A kitelepítések és az imperialisták; 1951. szeptember 23.: „Morrison úr, ha szólásszabadságot akar tapasztalni, hallgasson meg nálunk egy termelési értekezletet”; 1952. szeptember 20.: Kossuth Lajos emléke elevenen él népünk szívében; 1953. július 26.: A minisztertanács határozata az internálás intézményének megszüntetéséről és a kitiltások feloldásáról; 1953. július 27.: Állami és társadalmi rendszerünk szilárdságának újabb megnyilvánulása; 1953. november 10.: A Politikai Bizottság beszámolója a Központi Vezetőség 1953. június 28-i határozatainak végrehajtásáról.

között. A politika a sajtóban a kitelepítés hírével megvillantotta a terror karmait, de mintha nem is kívánt volna többet: reszkessenek azok, akiknek félnivalójuk van, akik a rendszer, a „nép ellenségei”.

Lehetséges egy másik, naiv értelmezés is: a szégyenlősség, a szégyen oldaláról való értelmezés. Az „osztályidegenek”, a „nép ellenségei”, az „arisztokraták”, a „gyártulajdonosok”, a „volt népnyzók” ugyan hatásvos jelzők, de még a hisztérikusan ellenséget kereső politikai klímában sem voltak büntetőjogi kategóriák. Ugyanis még a szigorú szovjet típusú rendszerben is nehéz egy vádiratban megfogalmazni, hogy az elitét bűncselekménye az, hogy például a volt államfő, a kormányzó Horthy Miklós sógora. A korabeli sajtó példái vagy arisztokraták (akik földjeinek túlnyomó részét már 1945-ben felosztották a parasztok között), vagy a volt államigazgatás tagjai, illetve rendőr- és csendőrpáncsnokok. A klasszikus polgárság képviselőit csak érintőlegesen említették a politikai vezércikkek. De a fellépés már mindenki ellen irányult, akiről úgy tudták, hogy a régi elit tagja, vagy feltételezték, hogy vagyonos ember. Itt az egykori elit, a néhai gazdagok ellen irányult a csapás, de jelentősen félrement: a nemesek már nem voltak nemesek, a gazdagok már nem voltak gazdagok. A jegyrendszer alatt, a háború sebeit még magánviselő Budapesten szinte mindenki szegény volt. Aki nem, az annak akart látszani saját, jól felfogott érdekében. Ezért sem voltak a kommunista párt által megszervezett munkásgyűlések, amelyek éltették volna a kitelepítés „eredményeit” – mert azok nem látszóttak; és erkölcsileg az eljárás nem volt könnyen igazolható, legfeljebb politikailag. Nem véletlen, hogy a kitelepített családok közül nagyon sokan beszámoltak a szomszédok, lakótársak, illetve a vidéki „társbérloők” szolidaritásáról, mellettük való kiállásáról. Mintha jóvátétel lett volna azért, hogy 1945 után az ország nem nézett szembe az üldözések, különösen a zsidóüldözések rémségeivel, amelyek a nagy többség számára ismertek voltak. A deportálás a helyi lakosság szeme előtt zajlott, s a zsidók javainak kiigénylésében, széthordásában tízezrek vettek részt. Elkötelezettség ide

vagy oda, a társadalom nagy többségének nem volt gyomra részt venni (újból) ilyen üldözésekben.

A budapesti kitelepítésekről	
A belügyminisztérium közli:	
1951. május 21-től június 15-ig Budapestről a következő nemkívánatos elemeket telepítettek ki:	ör- és rendőrtörzstisztet, 30 volt gyártulajdonost, 46 volt bankárt, 53 volt gyárigazgatót, 93 volt nagykereskedőt, 105 volt nagybirtokost, valamint hozzátartozóikat. A kitelepítettek lakásait dolgozók, első sorban szlahánovista vagy nagy-családos ipari munkások kapják meg.
111 volt herceget, 52 volt grófit, 41 volt bárót, valamint hozzátartozókat, 10 volt horthysta minisztert, 12 volt horthysta államtitkárt, 85 volt horthysta tábornokot, 324 volt horthysta törzstisztet, 67 volt csend-	

25. KÉP. A BELÜGYMINISZTERIUM KÖZLEMÉNYE A KITELEPÍTÉSEKRŐL
A NÉPSZAVA 1951. JÚNIUS 17-I SZÁMÁBAN

Az 1951-es, már megtörtént, lezárult kitelepítésről beszámolt a korabeli magyar sajtó két nagy vezető lapja, a *Szabad Nép* és a *Népszava* is. A vidéki Magyarország lakóit – akik elsősorban a *Szabad Föld* olvasói voltak –, lapjuk nem tájékoztatta. Az első hír a Belügyminisztérium közleménye volt a már lezajlott kitelepítésekről, amely a *Szabad Nép*ben vezető helyen, a *Népszavában* viszont nagyon elrejtve jelent meg 1951. június 17-én, vasárnap (25. kép).

Csak a *Szabad Nép* közölte azt a fulmináns szerkesztőségi cikket Horthy miniszterei és nyugati barátaik címmel (26. kép), amely a kitelepítések politikai indítékait foglalta össze, még ugyanaznap. Eszerint a kitelepítettek mégiscsak bűnösök, mert „eddig előkelő villáikban és luxuslakásaikban nyugodtan ültek és áskálódtak a népi demokrácia ellen (...) a munkásosztály megmozdulásainak véreskezü elnyomói, terrorcselekmények és provokációk szervezői (...) ellenséges hírverésnek és szervezkedésnek (...) a fő hordozói...” De a cikk olvasói megtudhatták azt is, hogy a kitelepítés komoly nemzetközi hullámokat vert. A külföldi tiltakozások a felső és a középosztály egészének deportálását, a demokrácia és a szabadság megsértését rótták fel a magyar kormányra. Külön sérelmezi a cikk politikai-újságírója, hogy az angol Munkáspárt

Horthy miniszterei és nyugati barátai

A belügyminisztérium a mai napon nyilvánosságra hozta, hogy az elmúlt hetekben hány arisztokratát, tőkést, volt horthysta tábornokot és politikusot távolítottak el Budapestről.

A nemkívánatos elemek között, akik eddig előkelő villákban és luxuslakásaikban nyugodtan ülték és áskálódtak a népi demokrácia ellen, ott vannak a böllérbicska lovagjai: a lehérterror hírhedt belügyminisztere, Rakoyzaky Iván, Gömbös kebelbarátja, Lázár Andor volt igazságügyminiszter, Horthy hóhéralnak, vészbiráinak, és vészeskező ügyészeinek főnöke. Ott vannak Horthy vészeskező tábornokai, csendőr- és rendőrtisztsíjei, hercegek, grólok, bárók, gyárosok, bankigazgatók.

Ha ennek a társaságnak a listáját végignézz az ember, csak csodálkozik a népi demokrácia türelmén, amely meglátta, hogy például Eliássy Sándor és Bezzegh Huszágh Miklós, Horthy hírhedt budapesti főkapitányai, a munkásosztály megmozdulásainak vészeskező elnyomói, terrorselekmények és provokációk szervezői eddig nyugodtan ültek Budapesten. Minden becsületet dolgozó örömmel fódváz, hogy a hatóság végre közbelépett és gondoskodik róla, hogy az ellenséges hírverésnek és szervezkedésnek ezek a fő hordozói ne rontsák tovább dolgozó fővárosunk levegőjét. Mindnyájunk érdeke, hogy fővárosunkat, országunk szívét az ilyen ellenséges mételey terjesztőtől megtisztítsuk és minden dolgozó csak helyeselheti, hogy lakásalkba azok a mérnökök, munkások, pedagógusok kerülhetnek, akik hazánk építésén és felvirágzásán dolgoznak.

Az csak magától értetődő, hogy a nyugati Imperialistáknak a reakciós ördöki hadoszlop kitélepitése fővárosunkból egyáltalán nem tetszik. Nagy zajt csapnak körülötte a tőkés sajtóban, rádióban, interpelláció hangzott el miatta az angol alsó- és felsőházban.

Megmozdult a diplomácia is. Először a budapesti Izraeli Követség

jelentkezett, melynek ügylátszik egyformán fáj báró Kornfeld, báró Kohner, vítez Rapaics Richárd tábornok, vagy Kárpáti Camillo vezérezredes kitélepitése. Az Izraeli diplomácia beavatkozását csakúgy, mint néhány egyéb hasonló kísérletet kormányzatunk a megfelelő határozottsággal elutasította. — Külön szóva kell tennünk az Angol ügyvezetett Munkáspárt magatartását, melynek vezetői a demokráciára és a szabadságra való hivatkozással tiltakoznak a magyar reakció maradványainak kitélepitése ellen. Kár, hogy Jowitt angol lordkancellár nem sorolta fel névszerint, hogy kikért szeretne közbelépni az Eszterházy gróftól, a Hunyadi gróftól, Keglevich gróftól, Purgly Emil nagybirtokosért, Horthy sógoráért, Budai Antal csendőrezredesért, Montenuovo hercegért, Hoyos Miksa gróftól és hogy kit tart ezek közül a népszabadság és demokrácia olyan képviselőinek, akiknek eltávolítása mély fájdalommal okoz demokrátiikus szívének.

Azok az urak, akik ma kirokódil-könyveket írnak a magyar feudalizmus és reakció képviselőinek eltávolítása miatt, nincsenek „lelkük mélyéig” megrendülve, amikor azt olvassák, hogy tábornokaik hogyan mézszárolják le Koreában az ártatlan nőket és gyermekeket. Nyugodtan helyeslik, hogy Malajzföldön félmillió „bennszülöttet” vetnek kényszerletelepítés alá és miközben a fasiszta Franciától a Gestapo-ügynök Titón keresztül, a görög monarchofasizisták lázasan szervezik a szocializmust építő, felszabadult népek ellen az új, harmadik világháborút, farizeus szemforgatással minket akarnak „emberiességre” oktatni.

Ordításuk és toporzékolásuk számunkra a legjobb bizonyítéka annak, hogy ezúttal is jó helyre ütöttünk. Népünk elkecseregett, aljas ellenségeinek magatartásából látjuk legjobban, hogy helyes és szükséges volt ez a lépés. Eppen ezért tettük meg.

26. KÉP. A SZABAD NÉP SZERKESZTŐSÉGI CIKKE A KITELEPÍTÉSEKRŐL
1951. JÚNIUS 17-ÉN

is tiltakozott, és „nagy zajt csapnak körülötte a tőkés sajtóban, rádióban, interpelláció hangzott el miatta az angol alsó- és felsőházban.” A cikk félmondataiból a korabeli olvasó megtudhatta: nagyon magas szintig csapott fel a kitelepítések, újabb deportálások lángja.

Valóban, a cikk megjelenése előtt alig pár nappal, 1951. június 13-án a brit Lordok Házában terítékre került a magyar kitelepítések ügye. A kérdés úgy hangzott, tud-e a brit kormány a Magyarországon megnövekedett üldöztetésről és nagyszabású letartóztatásokról, kilakoltatásokról és deportálásokról; és mi a helyzet a Magyarországgal fennálló brit kereskedelmi kapcsolatokkal. A lordkancellár, Viscount Jovitt²¹¹ válaszában elhangzott, hogy őfelsége kormányát felháborítja a magyar kormány embertelen intézkedése. Lord Vansittart²¹² szerint 35 ezer embert szállítottak el, s a cél akár 100 ezer deportálása is lehet, és a kitelepítettek éhen halnak.²¹³

A magyar ügy egész júniusban meghatározó kérdés volt a brit parlamentben.²¹⁴ Ennek konkrétumairól és Harry S. Truman amerikai elnök 1951. július 27-i tiltakozásáról a magyarországi lapolvasók nem értesülhettek.²¹⁵ De arról igen, hogy „megmozdult a diplomácia” is. Először a budapesti izraeli követség jelentkezett, „melynek, úgy látszik, egyformán fáj báró Kornfeld, báró Kohner, vitéz Rapaics Richárd tábornok vagy Kárpáti Camillo vezérezredes kitelepítése. Az izraeli diplomácia beavatkozását csakúgy, mint néhány egyéb hasonló kísérletet, kormányzatunk megfelelő határozottsággal elutasította.”

211 William Jowitt (1885–1957), az Egyesült Királyság lordkancellárja (1945–1951), második legmagasabb rangú főméltósága. Az uralkodó nevezi ki a miniszterelnök főtanácsadójának.

212 Robert Gilbert Vansittart (1881–1957) hivatásos diplomata, külügyminiszter-helyettes (1930–1938).

213 A beszéd szövegét lásd a Mellékletekben.

214 Magyarország tizenegy alkalommal került napirendre 1951 júniusában.

215 Szövegét lásd a Mellékletekben.

Az 1951. június 17-i *Szabad Nép* cikke részben nem a magyar olvasóknak, hanem a nemzetközi közvéleménynek szólt. Az aláírás nélküli, tehát a szerkesztőség egészének véleményét tükröző – nem tudni, hogy őszinte vagy szerepet játszó –, dühödött cikk leginkább válasz és üzenet a nemzetközi diplomáciai lépésekre. Emellett tájékoztatás is a hazai olvasóknak: nemzetközi felháborodást okozott a kitelepítések lefolytatása, és ennek hullámai érzékenyen érintették a magyar politikai vezetést. A sorok között olvasva egyértelmű a tájékoztatás: a kitelepítettek érdekében szót emelt a Nyugat és Izrael.

Valóban nagy volt a nemzetközi médiazaj, de csak visszafogottan háborgott a hivatalos Izrael. A fiatal zsidó állam alapvető érdeke volt a bevándorlók számának növelése. Magyarországon a kommunista hatalomátvétellel lezárultak a határok, a Magyar Cionista Szövetség – külső, politikai nyomásra – feloszlatta önmagát, és Izrael csak egy 3 ezer fős kivándorlási keretben tudott megállapodni a magyar kormánnyal 1949. október 20-án. De e létszám utolsó negyedének kiengedését a magyar kormány húzta-halasztotta, és e kontingens utolsó tagjainak kivándorlása még 1954 elején is a diplomáciai adok-kapok része volt. Akik kivándorolhattak, azok többnyire középkorúak-idősek voltak, főként olyan szakmával, amit a kommunista vezetés nem sokra értékel, és olyanok, akiknek rokonai éltek Izraelben.²¹⁶

216 Gerő Ernő 1954. február 5-én Rákosihoz és Nagy Imréhez írt levelében az alábbi módon fogalmazott: „Azt hiszem, hogy némileg változtathatnánk eddigi merev magatartásunkon olyan szempontból, hogy könnyebben adnánk ki kivándorlási útlevelet olyan zsidóknak, akiknek itthon maradása különösebb előnyt nem jelent számunkra (öreg és beteg emberek, különösen, ha foglalkozásuk sem érdekes, nem szakemberek stb.). Néhány esetben ehhez én az utóbbi időben hozzájárultam, de ezt lehetne rendszeresebbé tenni. Ez azt jelentené, hogy pl. 1954 folyamán néhány száz ilyen útlevelet kiadnánk, amennyiben volna kérelem rá. Ez esetben részben mi is fel tudnánk használni a dolgot saját céljainkra. Viszont az izraeli követségnek nyugodtan mondhatnánk, hogy semmiféle egyezményre nincsen szükség, mert valóban indokolt és méltányos esetekben adunk útlevelet.” (MNL OL M-KS 276 f. 65/227. ő. e. IV. g. 3. R/337. 1954. II. 5.)

Az izraeli nagykövetség lépései visszafogottak, diplomatikusak voltak. Egyrészt nem akartak rontani a kitelepített zsidók helyzetén, másrészt szerették volna, ha a kivándorlás tovább folytatódhat. Izrael tehát felajánlotta, hogy azonnal befogadja az összes kitelepített zsidót. Az erről szóló izraeli távirat 1951. június 8-án érkezett meg a budapesti követségre.²¹⁷ Shmuel Bentsur konzul, ügyvivő a kérést június 13-án tolmácsolta a magyar külügyben Kutas Imre osztályvezető-helyettesnek: Izrael válogatás nélkül minden zsidót befogad, akár idős, akár nem, és készek fogadni a kényszerlakhelyre költöztetetteket. A következő távirat e témában csak egy hónappal későbbi, július 9-i,²¹⁸ valószínűleg időközben megkapták a követség jelentését a kialakult helyzetről. Ebben tudakolják a kitelepítettek számát, a kitelepítés folytatásának lehetőségét, s azt, hogy érdemes-e különmegbízottat küldeni a kivándorlás végett Budapestre. A különmegbízott, Shai (Shay) államtitkár²¹⁹ szeptember 20-án érkezett Izraelből, és őt Berei Andor²²⁰ fogadta. A kitelepítettek ügye a megbeszélésen – az emlékeztető szerint – nem került elő, az izraeli államtitkár azt szerette volna, hogy a 3 ezres kivándorló csoport ügye befejeződjön, illetve a magyar kormány mozdítsa elő a családgyejesítést szolgáló további kivándorlást.

Kutas Imre, a külügy főosztályvezető-helyettese 1951. június 19-i feljegyzésében jelentette, hogy felkereste Bentsur izraeli ügyvivőt. A magyar külügynek és az izraeli követségnek két állandó témája volt:

217 A dokumentumot lásd a Mellékletekben.

218 A dokumentumot lásd a Mellékletekben.

219 A magyar iratokban Shyl néven, bevándorlási államtitkárként szerepel. MNL OL XIX-J-1-j. TÜK Iratok, Izrael, 29/e. 001993. Eredeti neve: Yeroshua Shai, 1948–1951 között az izraeli bevándorlási minisztérium főtitkára. Forrás: משרד ה עלייה והקליטה, URL: https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%9E%D7%A9%D7%A8%D7%93_%D7%94%D7%A2%D7%9C%D7%99%D7%99%D7%94_%D7%95%D7%94%D7%A7%D7%9C%D7%99%D7%98%D7%94

220 Berei Andor (1900–1979) kommunista politikus. 1948 és 1951 között a Külügyminisztérium politikai államtitkára, majd a külügyminiszter első helyettese volt.

a kivándorlás kérdése és az Izraelből visszakiváncozók ügye. A találkozók figyelemre méltóan gyakoriak voltak. A 19-i azért volt különleges, mert a követség nem emelt korábban panaszt semmiért, óhaját mindig kérdés vagy kérés formájában fogalmazta meg. Ezen a napon az ügyvivő erősebben lépett fel. Hivatkozott a *Szabad Nép* cikkére, amely a kitelepítésekkel kapcsolatban foglalkozott az izraeli követséggel. „Amint mondta, sérelmezi a *Szabad Nép* cikkét, mert az izraeli követség közbenjárását a tényeknek nem megfelelően tünteti fel, és ezt igazságtalannak tartja az izraeli követséggel szemben. Ezzel kapcsolatban nem kíván semmiféle orvoslást, csupán úgy érzi, hogy nem térhet addig napirendre az ügy felett, amíg sérelmét fel nem említi a Külügyminisztériumban. (...) Hogy kérelmét a magyar hatóságok sem tartották teljesen jogtalanoknak, az is bizonyítja, hogy négy személy esetében két esetben hatálytalanították a kitelepítést.”²²¹

A külügy elhárította Bentsur panaszát, a *Szabad Nép* a június 17-i szerkesztőségi cikkhez felülről kapta az információkat. A kitelepítettek természetes módon fordultak az izraeli követséghez igazolásért, hogy rajta vannak a kivándorló listán, mint azt Amszel Simon esetében már láthattuk.

A külügyi dokumentumokban nyoma van annak, hogy az izraeli követség nem csupán a zsidó kitelepítettek teljes köréért, hanem egyénekért is szót emelt. A kitelepített Teller Ilona, Kirtze Emma, Hoffmann Hugó és Viktor neve bukkan fel egy 1952-es iratban,²²² de emiatt feltételezhető, hogy korábban is voltak ilyen kísérleteik. Ezek eredménye a fenti külügyi iratban szereplő két eseten kívül – amikor is „hatálytalanították a kitelepítést” – nem ismert, de feltételezhetően nem volt túl magas a követség kérésére elengedettek száma.

221 MNL OL XIX-J-1-j. TÜK Iratok, Izrael 29/e. 001000.

222 MNL OL XIX-J-1-j. 1945–1964 Izrael 11. doboz 29/e 001423/1952.

Közrejátszhatott Izrael beavatkozással való vádjában Stöckler Lajos Vas Zoltán miniszterhez, az Országos Tervhivatal elnökéhez írt június 2-ai levele,²²³ majd június 8-i személyes találkozójuk, amelyről Vas részletes jelentést tett Rákosinak.

Stöckler levelében elpanaszolta, hogy a kitelepítéssel súlyos problémák vannak, és szeretné megnyugtani a pesti zsidókat. De ehhez neki is több információra lett volna szüksége, és közölte: „az idős, magukra hagyott és a kitelepítés alá vont személyeket szociális szervezetünk vidéki otthonokban elhelyezné”, ha ehhez engedélyt kapna az Egyházügyi Hivaltól. Szerinte ez jelentősen „megnyugtatóná az embereket”. Interveniált a 66 éves Fried Jenőért²²⁴ is, akit feleségével és anyósával együtt kitelepítettek, és megjegyezte, ha folytatódik a trend, akkor a pesti zsidóság elveszíti szervezete vezetőinek nagy részét. Levelét így zárta: „Arra kérjük a Miniszter Urat, szíveskedjék segítségünkre lenni, egyrészt, hogy kellő tájékozottsággal végezhessek a magunk munkáját, másrészt, hogy megtudjuk, mi az, amit a kitelepítésekkel kapcsolatban tehetünk.”²²⁵

Vas a levél után egy héttel fogadta Stöcklert, és erről feljegyezték készített Rákosi számára.²²⁶ Kézzel írt kommentárjában hozzátette: benyomása, hogy Stöckler az izraeli követség elleni fellépésre akarja a kormányt rávenni.

„Megjelent ma nálam Stöckler Lajos, a Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöke, és közölte velem, hogy a kitelepítések nyomán általános izgalom van a budapesti zsidók között. Szerinte 4–600 ember

223 MNL OL M-KS 276. f. 65/367. ő. e. 1297/1. VI/5.

224 A kitelepítettek között volt Fried Jenő műszaki vállalkozó, a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtársaság tagja, felesége, Fenyő Magdolna és anyósa, Gerschmann Szerén. (VII., Rákóczi út 16.)

225 MNL OL M-KS 276. f. 65/367. ő. e. 1297/1. VI/5.

226 MNL OL M-KS 276 f. 65/367. ő. e. 1330. VI/8.

jelenik meg jogvédő irodájuknál, és igazolást kérnek arról, hogy tagjai a hitfelekezetnek. Az így megkapott igazolással azonnal az izraelita követségre sietnek, ahonnan szerinte az egész akciót szervezik. Véleménye szerint a különböző cionista csoportok is bekapcsolódtak ebbe az akcióba, és innen ered a tömeges jelentkezés. Közölte, hogy különböző egyházi elöljárók ismételtén felvetették előtte, hogy hivatalosan kérjék nagyobb számú kivándorlás engedélyezését. Szerinte ugyanolyan hátsó erők befolyásolásának tulajdonítható ez is. (...) Stöckler kéri, hogy valamilyen intézkedés történjen egyrészt az izraelita követség felé, másrészt a még kétségtelenül meglévő cionista csoportok felé.”

A kormány lépett: a *Szabad Nép* figyelmeztette a követséget, s ez vezetett Bentsur külügyminisztériumi panaszához. Stöckler Lajos cionistaellenessége a hitközségben ismert volt, s ezért is bukott meg az ÁVH azon kezdeményezése, hogy később a cionistákkal közös perben ítéljék el. Mindenesetre a követség feljelentése kétségeesett és szélsőséges lépés volt a részéről, még akkor is, ha tevékenységét úgy fogjuk fel, hogy az ő feladata a magyarországi zsidók megvédése, és nem a kivándorlók, a leendő izraeli állampolgárok gondjának megoldása volt. Stöckler ekkor még talán hitt abban, hogy megbízhat a kormányzatban, de pár hónap múltán minden illúziója elillant. Két év múlva pedig ő került az ÁVH kihallgatói elé – áldozatként. Vas Zoltán feljegyzésében szerepelt, hogy Stöckler megemlítette nála „dr. Gró”-t,²²⁷ aki az evangélikus egyház főtítkáráként az egyházak közös fellépését próbálta megszervezni a kitelepítések ellen. Stöckler visszautasította a közös fellépést, „általában a kitelepítések elleni tiltakozásnak a gondolatát is”.

227 Groó Gyula (1913. április 18., Győr – 1989. ápr. 23., Budapest): evangélikus teológiai tanár (*Magyar Életrajzi Lexikon*, <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/g-gy-757D7/groo-gyula-75A5A/>) Bár a szócikk megfogalmazója a politikai hatalom kiszolgálójának nevezi, az 1951-es tevékenysége ellentmond ennek a sarkos megállapításnak.

Felvethető, hogy a magyar kormány gyakorolt nyomást a hitközségre, hogy nyilatkozatban²²⁸ határolódjanak el Izrael – a kitelepített zsidók többezres száma miatt egyébként érthető – „beavatkozásától”. Erre a kérésre – az események egyik olvasata szerint – Stöckler Lajos és a MIOI vezetése nem mondhatott nemet. Ugyanis nekik is érdekükben állt a párbeszéd folyamatossága a hatalommal, a kivándorlás lehetőségének fenntartása és a kitelepített zsidók életének megmentése. Ám az is lehetséges, hogy e nyilatkozat esetleg „öntevékeny” kezdeményezés volt: a lojalitás bizonyítása. 1951. július 14-én Jámbor Árpád, az ÁVH őrnagya jelentette besúgója, „18/32” értesülését. Eszerint Stöckler táviratilag hívta össze az ország vezető neológ és orthodox rabbijait. Nekik kellett elfogadniuk „egy határozatot, amely elítéli az imperialista mesterkedéseket, és hűséget fogad a népi demokráciának. Ez a határozat erősen anticionista tendenciájú is lesz. A rabbik egy része »morgott«, de nem merte megtagadni a nyilatkozat aláírását. F. hó 15-én aláírják a deklarációt a magyarországi izraeliták országos irodájának intéző bizottsági tagjai is, akiket ugyancsak táviratilag a fővárosba rendelték. A deklaráció f. hó 18-án jelenik meg a hitközség hetilapjában, az Új Élet első oldalán. (...) Stöckler elmondotta, hogy az a célja, hogy mindenféle »csapások alól« meg kell menteni a zsidók nagy többségét, és ezért véget kell vetni annak a látszatnak, mintha a zsidók többsége cionista lenne. Egyébként az a véleménye Stöcklernek, hogy a cionisták ma nincsenek sokan, és azok, akik az izraeli követség előtt felsorakoznak, nem cionisták, hanem egyszerűen »begyulladt« emberek. (...) Szerinte a rabbikart csakugyan erősen megfertőzte a cionizmus, de most »erősebb« kézzel fogja őket.”

228 A teljes szöveg a Mellékletekben olvasható. Az eredeti hitközségi nyilatkozat szövegezése július 13-án zárult. A nyilatkozat 1951. július 18-án jelent meg.

De nemcsak a pesti zsidók, hanem az államvédelmi őrnagy és be-
súgója szerint Stöckler is be volt gyulladva. „Stöckler Lajost erre a ha-
tározottabb kiállítás politikára titkára rokonának, dr. Szücs Gézának²²⁹
majdnem megtörtént kitelepítése készítette leginkább. Egyébként ez a
deklaráció lesz az első eset, amikor a rabbikkal kiáll majd Magyaror-
szágon is a cionizmus ellen.”²³⁰ A sajtóban megjelent, a *Magyar Távirati*
Iroda által közölt szöveg erősen rövidített kiadása a zsidó vezetés nyi-
latkozatának.

Eközben a tel-avivi magyar követség is küldte a vészjeleket Buda-
pestre. 1951. június 23-án Romhányi István ügyvivő jelentette, hogy
„mintegy gombnyomásra megindult Magyarország ellen az izraeli sajtó
legnagyobb részének támadása. A támadás kiinduló pontját a budapes-
ti kitelepítések képezték, amelyeket a »magyarországi zsidóság depor-
tálás«-ának neveztek, ezt követte a kitelepítettek közé került, deportált
zsidók Izraelbe való kivándorlásának engedélyezéséért folytatott szóla-
mok özöne, majd nem sokkal ezután a »szabad és korlátlan kivándorlás
engedélyezésé«-nek követelése. Mind a 3 fázis során a közvélemény fel-
tűzése céljából a magyar népi demokráciát gyalázó és jellegét a Hor-
thy-rendszer jellegével azonosító cikkek jelentek meg.”²³¹

Romhányi leírta azt is, hogy az izraeli magyarok – akik akkor nagy-
számúak és jól szervezettek voltak – nagygyűléseket tartanak. Az Iz-
raeli Kommunista Pártot az ügy nem érdekli, de Ben Gurion minisz-
terelnök baloldali szociáldemokrata pártjában nagy zűrzavart okozott.

229 Dr. Szücs Géza a Joint igazgatási szervének, a Joint Comité elnöke volt 1948 február-
jától 1951 őszéig. Hivatkozik rá Novák Attila: Cionizmus érett korban. A magyarországi
cionista mozgalom a második világháború után. *Múlt és Jövő*, 1998/2–3. (http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/2098/)

230 ÁBTL 2.1. IV/44-1 A-512/1 Zsidó Hitközség.

231 MNL OL XIX-J-1-K Izrael 6 15/b 01165. 1951.

Walter Moshe,²³² az izraeli külügyminisztérium Kelet-Európával foglalkozó vezetője maga tájékoztatta a helyzetről Marton Ernőt, az *Új Kelet* főszerkesztőjét – ezt az információt az *Új Kelet* egyik „progresszív” munkatársa súgta be Romhányinak. A kormánypárt befolyásos tagja, Kasztner Rezső – az ún. Kasztner-vonat zsidómentő szervezője – Magyarországot elítélő határozati javaslatot terjesztett elő a Magyarországról Bevándorlók Egyesületének (HOH)²³³ második konferenciáján. Megállapította: „A magyar kivándorlás leállításáért és a magyar zsidóság jelenlegi helyzetéért kizárólag a magyar kormányt terheli a felelősség, és a konferencia kérje fel a kormányt, folytasson továbbra is erélyes harcot a magyar kivándorlás engedélyezése érdekében.”²³⁴ Az izraeli magyar követség harangokat félreverő jelentése némiképp túlzó: az izraeli magyar közvélemény valóban értetlenül fogadta a kivándorlás akadályozását, de azon túlmenően, hogy a hivatalos állami szervekhez fordultak, gyűléseket rendeztek és panaszos leveleket fogalmaztak meg, valójában nem tettek semmit – csak a hivatalos állami szervezeteken keresztül.

Nem véletlen, hogy a budapesti izraeli követség elsőrendű feladatának tekintette a 3 ezer fős alijacsoport ügyének rendezését, illetve a kivándorlás engedélyezése kérdésének folyamatos napirenden tartását. Az izraeli magyarok egyesülete, a HOH komoly belpolitikai nyomás alatt tartotta az izraeli illetékeseket, hirdetve, hogy „úgy érzik, hogy az izraeli kormány és a Szochnut sem tesznek meg minden erőfeszítést, amelyet a magyarországi alija meggyorsítása érdekében meg kellene és

232 Avidan (Walter) Moshe, az izraeli külügyminisztérium kelet-európai osztályának főigazgató-helyettese 1949–50-ben. 1950-ben izraeli nagykövet Romániában. 1950-től a fegyverszüneti tárgyalások vezetője Izrael és Egyiptom, Jordánia, Libanon, Szíria között.

233 התאחדות עולי הונגריה – Hitachdut Olej Hungaria (HOH).

234 MNL OL XIX-J-1-K Izrael 6 15/b 01165. 1951.

meg is lehetne tenni.²³⁵ A HOH közleményében így nyilatkozott: „Magyarország az egyetlen állam a Szovjetunió kivételével, amely következetesen megakadályozza, hogy Izraelbe repatriálhassanak azon zsidó polgárai, akik ezt az országot tekintik hazájuknak. Az izraeli közvélemény nem képes megérteni, hogy miért kezeli Magyarország ezt a kérdést mostohábban, mint például Lengyelország, Románia, Csehszlovákia és Bulgária.”²³⁶ Az izraeli külügyminisztériumnak belső, politikai okokból is eredményt kellett volna elérnie, de nem sikerült a magyar fél macacsságát leküzdeniük, még azzal sem, hogy a legmagasabb szintű izraeli kormányhivatalnok 1951 szeptemberében Budapestre érkezett a kivándorlások ügyének előmozdítására. Egyszerűen nem volt eszköze az izraeli diplomáciának arra, hogy a magyar felet emberiességre bírja, és megmeneküljön az otthon, Izraelben az eredménytelenség miatt bekövetkező botrányoktól.

A magyar jisuv követeli a magyarországi alijja megindulását

A H. O. H. országos vezetőségének tárgyalásai a Szachnuttal és a külügyminisztériummal

27. KÉP. FŐCÍM AZ ÚJ KELET 1951. ÁPRILIS 11-I SZÁMÁBAN

Allitólág már 2000 zsidót telepítettek ki Budapestről

Az idősebbeket az erdélyi határ közelében helyezik el,
a fiatalokat erődítési munkálatokhoz viszik

27. KÉP. FŐCÍM AZ ÚJ KELET 1951. ÁPRILIS 11-I SZÁMÁBAN

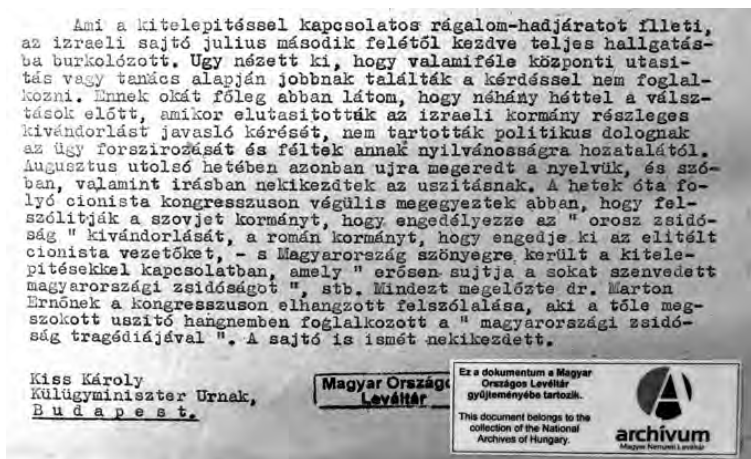
235 *Új Kelet*, 1951. április 11., 1.

236 Uo.

A kivándorlás megakadályozása után az izraeli magyarok számára a következő csapást a kitelepítés jelentette.

Az *Új Kelet* angol forrásra hivatkozva közölt (rém)hírt a kitelepítésről,²³⁷ hiszen hiteles információval nem rendelkezett.

De helytálló a magyar követség 1951. augusztus 29-i jelentése:²³⁸ az újság hangja június után elcsendesült. Az *Új Kelet* valójában 1952 végéig nem tárgyalta sem a kivándorlás, sem a kitelepítés kérdését. Csak feltételezhető, hogy ennek hátterében az állt, ha használni nem tudnak, legalább ne ártsanak a magyarországi zsidóknak. Még az a hír is a *Davar* 1952. május 2-i számában jelent meg, hogy az izraeli magyarok élel-miszer- és ruhacsomagokat küldenének a kitelepítettek számára.

29. KÉP. KÖVETSÉGI JELENTÉS A KITELEPÍTÉSEK IZRAELI
SAJTÓVISSZHANGJÁRÓL

237 *Új Kelet*, 1951. június 21., 3.

238 MNL OL XIX-J-1-K Izrael 6 15/b 001787. 1951. Zádor Tibor ügyvivő jelentése.

A Magyarország-ellenes izraeli sajtóközlemények a magyar külügyet is aktivizálták. Július 3-án Kutas Imre behívatta magához Shmuel Bentsur konzult. Szemrehányást tett neki, hogy a hazatérni kívánó magyarok (70 fő) ügye nem rendeződött. Emellett figyelmeztette, hogy az ellenkező hatást érik el az izraeli Magyarország-ellenes propaganda-hadjárral a magyarországi zsidók „állítólagos” deportálása miatt, és ezzel nem lehet kikényszeríteni a kivándorlási létszám emelését. Bentsur arra hivatkozott, hogy a propagandát a bevándorlók egyesülete irányítja, és tisztában van azzal, hogy a kivándorlók ügyében többet jelent az, ha Izrael hivatalos képviselője jár el. Megemlítette, hogy az éppen futó izraeli választási kampány idején a magyarországi deportáltak és a kivándorlás kérdését a pártok zöme zászlajára tűzte. Kutas Imre szerint az izraeli ügyvivő elismerte, hogy Magyarországon nincsenek deportálások, de tény az, hogy a főváros területéről kiutasítanak embereket. Az ügyvivő azt is állította Kutas szerint, hogy Magyarországon a legkisebb mértékben sem lehet felfedezni olyan jeleket, mintha faji vagy felekezeti szempontok érvényesülnének.

אלפיים לשבוע מגורשים מבודפשט פרטים על הגירושים מפי שני דיפלומטים אמריקניים שגורשו מהונגריה

30. KÉP. TILTAKOZÁSOK A VILÁGBAN A MAGYAR KITELEPÍTÉSEK ELLEN.
FŐCÍM A MAARIV 1951. JÚLIUS 8-I SZÁMÁBAN

A legkorábbi, a magyarországi kitelepítésekről közzétett izraeli írás a *Maariv* 1951. július 8-i, vasárnapi számában²³⁹ jelent meg, azonnal kettő is, az első és a második oldalon. Az egyik arról számolt be, hogy

239 *Maariv*, 1951. július 8., 1–2. אלפיים לשבוע מגורשים מבודפשט · Tiltakozások a világban a magyar kitelepítések ellen és Hetente kétezer embert telepítenek ki Budapestről – Részletek a kitelepítésekről két amerikai diplomatától, akiket kitiltottak Magyarországról.

amerikai magyar egyesületek kezdeményezésére tiltakozó nagygyűlést tartottak az USA-ban a magyarországi kitelepítések ellen, ahol Connecticut állam frissen megválasztott kormányzója – John Lodge²⁴⁰ – megállapította, hogy Magyarország kormánya ezeket az akciókat jogilag a náci megszállók a zsidók deportálásáról szóló törvényeire alapozta, amelyek gonosztetteik csúcsát jelentette. Egy New York-i antikommunista tüntetésen is felszólaltak a kitelepítés ellen, és ennek híre az argentin zsidóság révén eljutott Argentína kormányához is.

A másik cikkben arról írtak, hogy két amerikai diplomatát utasítottak ki Magyarországról, akik részesei voltak „Grösz érsek kapcsolati rendszerének”. Ők úgy tudták, hogy hetente kétezer embert telepítenek ki Budapesten. A színes elemekkel is tarkított hír megnevezte „a csepeli munkásokat”, akik elszállították a deportáltak értékeit, de a kissé színes részletek ellenére elég pontos leírását adták a kitelepítés menetének.

אשרה היריעה
על גירוש יהודי הונגריה
לונדון, 28 (ס"א) – מקור קרוב ל'
ממשלת בריטניה אישר, את ידיעתנו מלפני
שבוע, על חידוש גירושם של יהודי הונג'
גריה לאזורים חקלאיים. השלב החדש
בתהליך זה התחיל במחצית דצמבר, ומני'
חיס שהיקף הפעולה יורחב בשבועות ה-
קרובים.
כן גודע על סימנים להכנת משפט ראה
בהונגריה, בין היתר נגד יהודים, שהיו'
קשור במשפט דומה ברומניה.

31. KÉP. A CHERUT 1952. FEBRUÁR 29-I CIKKE A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG HELYZETÉRŐL

Nemzetközi reflektorfénybe került a kitelepítések borzalma az Egyesült Államoktól Ausztráliáig. Erről pontosan tájékoztatta a nemzetközi és izraeli sajtót a New York-i székhelyű *Jewish Telegraphic*

240 John Davis Lodge (1903–1985) amerikai jogász, színész, politikus, diplomata. Ő volt Connecticut állam 79. kormányzója 1951 és 1955 között. Később amerikai követ Spanyolországban, Argentínában és Svájcban.

Agency, amely beszámolt az izraeli és a nemzetközi kormányok akcióiról a magyar kitelepítettek érdekében.

Az izraeli sajtó is folyamatosan követte az eseményeket, leginkább nemzetközi forrásokból. A *Cherut* 1952. február 29-i számában közölte az *Erec Izraeli Távirati Iroda* jelentése alapján: „Az Egyesült Királyság kormányához közel álló forrás megerősítette hírünket egy héttel ezelőtt a magyar zsidók újabb kitelepítésével kapcsolatban, akiket mezőgazdasági településekre küldenek. Ennek a folyamatnak az újabb szakasza december közepén kezdődött, és feltételezik, hogy az akció mértéke kiterjed majd az elkövetkezendő hetekben. Valamint több jelét látni annak, hogy egy kirakatper készül, többek között zsidók ellen, amely kapcsolódik majd az ehhez hasonló romániai perhez.”

Ez az információ minden bizonnyal nem jutott el Budapestre, a készülő per tervezett fővádlottjaihoz.

A *Davar* 1952. május 11-i híre már jelentéstételre indította a tel-avi-i magyar követséget is, noha elsődlegesen nem is Magyarországról szólt. A szerkesztőségi közlés szerint a romániai zsidó szervezetek az Egyesült Államoktól kértek segítséget, mert megindult „a nem produktív személyek kiutasítása” a román fővárosból, és ennek a vallásos zsidók is áldozataivá váltak. A szöveg szerint „az Egyesült Államokba eljutó információk szerint a deportálást Romániában ugyanazzal a módszerrel és ugyanazokkal a rendeletekkel végzik el, mint amelyeket Magyarországon fogadtak el. És az eredmények természetesen nem különböznek. Egy nap leforgása alatt teljes családok mennek tönkre. Azok a személyek, akik csodával²⁴¹ határos módon túléltek a nagy holokausztot, most ismét alacsonyabb rendű állampolgárok.”

A cikk megjelenése után a magyar ügyvivőt, Romhányi Istvánt fel szólította a Külügyminisztérium osztályvezetője, Herendi József, hogy

241 *Davar*, 1952. május 11., 1. A teljes szöveget lásd a Mellékletekben.

Tragedy Of Hungary's Mass Deportations

From A SPECIAL
CORRESPONDENT
IN VIENNA

IN recent months many versions of the widespread deportations of residents of Budapest to unknown destinations have been flowing into Vienna. The time has come when it is possible to present a rough, if not yet a detailed picture, of what is going on.

As far back as the Communist Party Congress last March, the new lords over life and death began to prepare public opinion for what is now in progress. The preliminaries were announced by Minister of State Erno Gero, who invoked the Marxist principle that "he who will not work, neither shall he eat."

Gero naturally did not add that those he was pointing at were anyway not allowed to work, because of their suspect "social origin." But he said that such persons would not much longer be allowed to lumber the cafes of the capital.

In the middle of May, the meaning of these cryptic remarks began to be realized. Some 500-600 middle class residents of Budapest were woken up in the early hours by the A.V.H. (secret police, equivalent of the Russian N.K.V.D.) and ordered to abandon their homes and be ready for transportation "elsewhere" with only hand luggage, within 24 hours.

Nobody knows the basis for the new orders. First, remnants of feudal families were expelled, then penniless middle-class pensioners, ex-officers, and State officials. But social-democratic factory hands were also taken.

Amid all the horrors going on behind the Iron Curtain, this did not at first attract much attention, although Communists began to boast among themselves that by August 15, 75,000 "class enemies" would have been expelled from the capital.

Recently, panic spread among small shopkeepers, doctors, law-

yers, and Civil servants. Rarely was any word heard again by the relatives of those who had so suddenly vanished and it was quickly reported that all had been deported to Siberia.

This was—for a large number of the victims—untrue. But their ultimate fate, if it is now clear enough, will be no better than that of Stalin's Siberian or Hitler's gas chamber deportees.

Many of these first deportees were frail and elderly civil servants living on minute pensions. One case for which I can vouch is that of an old lady of 75, with two small grandchildren, one suffering from lung trouble, who were turned out of their flat and bundled into one room in the house of a starving peasant in Northern Hungary. They sleep on the floor. There is little hope for any of being able to earn enough to pay for the simplest food.

The Communists are stealing flats and homes to offer their trusted members to cover up the utter failure of their housing plan, they are sending non-Communists to starve to death in the country, and they are punishing "class enemies" in the provinces by forcing fantastic numbers of deportees on them.

A sub-tenant who complained of the sealing up of the Budapest flat of the deportee family in which he had one room was told, "That's easily settled," and was handed an order to deport himself within two hours. Many elderly people have died on the trains. There have been a good many suicides.

Work On Canals

By the end of May, between 4,000 and 6,000 persons had been deported from Budapest, the majority to Szolnok, Kottlai and the province of Hajdu. Even in Budapest they had been the objects of years of persecution, were forbidden to work, and kept themselves alive only by the sale of personal property or with parcels received from relations abroad.

The current belief in Budapest is that Stalin has called for 90,000 political "undesirables" to work on two big canal projects. But the earliest, decrepit deportees cannot be destined for this. Some of the later ones may well be.

32. KÉP. A SYDNEY MORNING HERALD 1951. JÚLIUS 23-I CIKKE A BUDAPESTI KITELEPÍTÉSEKRŐL

terjessze elő javaslatait, milyen válasz cikket írasson a minisztérium – az izraeli lapokban.²⁴²

A *Jewish Telegraphic Agency* hírei²⁴³ jóvoltából a nemzetközi sajtó figyelmét is felkeltette a holokauszt utáni új deportálás Magyarországon. Még az ausztrál lapok is meglepő terjedelemben és részletességgel számoltak be a kitelepítésekről. A *Sydney Morning Herald* július 23-án bécsi tudósítója jelentését közölte *Tragedy Of Hungary's Mass Deportations* címmel. (32. kép.)

A nemzetközi lépésekre vállrándítás volt a magyar politika válasza, és az augusztus 1-én a *Szabad Népben*

242 MNL OL XIX-J-1-K Izrael 6 06937/440-441/1952.

243 A listát lásd a Mellékletekben.

megjelent cikk címe is jelezte az érdektelenséget: „Söpörjön mindenki a maga portája előtt”. A szerkesztőségi álláspontot tükröző cikk szerzőjét felháborította, hogy Truman elnök az emberi jogokra hivatkozva lépett fel a kitelepítettek érdekében, noha az amerikai elnök „titkosrendőrsége 118 millió ujjlenyomatot őriz”. A kémhisztériában élő politikai vezetés is azzal érvelt, hogy a nyugati országoknak a kitelepítettek híján nem lesznek kémeik. „A magyar nép maroknyi belső ellenségének kitelepítése Budapestről érzékeny csapást mért a magyar nép legfőbb külső ellenségére. Most, hogy az imperialisták ötödik hadoszlopának gócai nincsenek már a fővárosban, az amerikai diplomata-ügynököknek valamivel nehezebben fog menni a kémkedés...”

A kitelepítések és az imperialisták

[illegible][illegible]

33. KÉP. A KITELEPÍTÉSEK ÉS AZ IMPERIALISTÁK. CIKK A SZABAD NÉP 1951.
AUGUSZTUS 7-I SZÁMÁBAN

De ennél sokkal fontosabb cikk az augusztus 7-i *Szabad Nép*ben megjelent állásfoglalás²⁴⁴ A kitelepítések és imperialisták címmel. En-

nek apropóját a magyar kérdés ENSZ-beli megjelenése adta. A zsidó kitelepítettek kérelmeiben ez az írás újra és újra visszaköszön, ezzel a cikkel látták igazolva, hogy tévedésből telepítették ki őket. A cikk számokat közölt a vidékre költöztetett hajdani elit társadalmi összetételéről, és az ide nem sorolt rétegek tagjainak reményt nyújtott a szabadulásra. „Egyetlenegy dolgozó kisembert sem telepítettünk ki. Hatóságaink a legnagyobb gonddal vigyáztak arra, hogy még véletlenül se érje semmiféle bántódás az értelmiséget, a kisembereket. Ez természetes, Pártunk és kormányunk egész politikájából, a nemzeti egység politikájából szervesen következik.”

A cikk kitelepített olvasói immár azt is megtudhatták, hogy milyen háttérű jogszabályra hivatkozva történt a kitelepítés, és őket azért is ki lehetett telepíteni, értékeiktől megfosztani, mert Koreában az amerikaiak gyerekeket gyilkolnak. „Az imperialisták dühöngése és uszítása újra csak azt bizonyítja, hogy szövetségeseiket, népünk ellenségeit, komoly csapás érte, hogy jó helyre ütöttünk” – zárta a cikket a szerző.

A kitelepítés témája egyelőre a belpolitikában lekerült a napirendről. Egy-egy cikk szerzője tért ki félmondatokban arra, hogy a kitelepítéssel milyen nagyot sikerült ütni az ország ellenségeire. A kommunista párt lapja, a *Szabad Nép* 1952-ben összesen egyszer említette a kitelepítés szót, de akkor meghökkentő környezetben. Révai József, a kommunista párt kulturális ideológusa Kossuth Lajosról, az 1848–1849-es magyar szabadságharc vezetőjéről szólva fejtegette:²⁴⁵

„Tiszteljük Kossuth Lajosban az idegen elnyomók belső szövetségeseinek kérlelhetetlen üldözőjét, aki kész volt arra, hogy a hazaárulókat törvényen kívül helyezze, aki elrendelte birtokaik elkobzását, aki parancsot adott a Habsburgokkal egy húron pendülő tisztek és mágnások kitelepítésére az ország fővárosából.”

245 *Szabad Nép*, 1952. szeptember 20., 1.

A kitelepítés ügye csak 1953-ban jelent meg ismét a magyar sajtóban, amikor Nagy Imre miniszterelnök új stílust, új politikát próbált meghonosítani a magyar közéletben. Az erőszak helyett meggyőzést, oktatást javasolt, s felszabadította az internáltakat, kitelepítetteket is rabságukból. A terror korszakának átmeneti végével azonban nem történt meg a politikai bűn beismerése, az ügyek végső lezárása.

A kitelepítettek amnesztiát nyertek, és elhagyhatták kényszerlakhelyeiket. De Budapestre még csak engedéllyel költözhettek vissza. A kormány rendelkezése szerint:

„2. A minisztertanács utasítja a belügyminisztert, hogy a rendőrhatalósági őrizet alá helyezéseket (internálásokat) legkésőbb az 1953. évi október hó 31. napjáig oldja fel és az internálótáborokat szüntesse meg.

3. A minisztertanács utasítja a belügyminisztert, hogy a jelen minisztertanácsi határozat kihirdetéséig elrendelt kitiltásokat (kitelepítéseket) ugyancsak október hó 31. napjáig oldja fel.”²⁴⁶

Másnap megjelent a hosszú indoklás. Ebből egy részlet:

„A közkegyelem, amelyet államunk a megbocsátás szellemében gyakorol, társadalmi rendszerünk szilárdságáról tanúskodik. Ugyanakkor azt is jelenti, hogy tovább erősítjük államapparátusunk munkáját. Tovább fejlesztjük államunknak azt a feladatát, amelyet a gazdaság megszervezése és a kulturális nevelőmunka terén tölt be. Pártszervezeteink, szakszervezeteink, más társadalmi szervezeteink azzal segítik államunk funkcióinak betöltését, hogy szüntelenül erősítik a dolgozó tömegek között végzett nevelőmunkát. Sokkal inkább, mint eddig, sokoldalú és szívós harcot kell folytatnunk a régi kapitalista rend káros ideológiai öröksége ellen, az emberek öntudatába fészkelődött előítéletek, káros csökevények ellen.

246 *Szabad Nép*, 1953. július 26., 1.

Pártszervezeteink kötelessége, hogy még magasabbra fejlesszék a dolgozóknak a társadalmi kötelességteljesítésnek tudatát, a törvény tisztetét. Minden becsületes dolgozó hazafias kötelessége, hogy a maga munkahelyén erősítse és ápolja az állami és munkafegyelmet, példát mutasson a törvények megtartásában, legyen éber őre népköztársaságunk alkotmánya alapelveinek.”²⁴⁷

247 *Szabad Nép*, 1953. július 27., 2. „Állami és társadalmi rendszerünk szilárdságának újabb megnyilvánulása”.

Szubjektív utóhang

Dombi Sándor és családja

Egy kutatás elképzelhetetlen megfelelő motiváció, hajtóerő nélkül. Ahhoz is kell erőteljes indíttatás, ha valaki az atomok vagy a molekulák titkait vizsgálja, ám különösen fontos, ha a társadalomtudományok ingoványos talajára merészkedik. Itt a kísérletek nem igazolják azonnal vissza, hogy az eredmény sikeres-e, a hideg és meleg reakciók egyaránt jelenthetnek jót és rosszat is a kutató számára. Egy-egy heurékával fogadott eredmény évek múltán esetleg megcáfoltatik, vagy éppen egy meggondolatlanul odavetett félmondatot emel ki és fel a hálás, de leginkább hálátlan utókor.

Engem személyes motiváció vezetett az erzsébetvárosi zsidóság fel nem tárt kérdéseinek kutatásához, lévén családom immár hat generáció óta kötődik valamilyen formában e kerülethez. Nem az asszimiláció költői és politikai kérdései foglalkoztattak, hanem a mindennapi élet, a túlélés, a megélhetés, a lakás, munka, szorgalom, előrejutás kérdései, először csak a családomban, majd a környezetünkben (mostanában először a zsidónegyednek, majd bulinegyednek hívott területen), végül egész Budapesten.

Személyes motiváció indított a kitelepítések kutatására is. A 20. században családom férfi tagjainak zöme erőszakos halált halt (kivégezték őket), és az asszonyok, gyerekek sem jártak sokkal jobban. A túlélők idegrendszerükbe vésve emlékezhetek nap mint nap a század hozadékára, az elvesztett apára és férjre, a csillagos házra, a gettóra; és betegségeik, korai haláluk is mind a történelem, a vad ideológiák és az ember-

telen kegyetlenség számlájára írhatók. A történelem az 50-es években is látogatást tett családukban, mint másokéban is. Abban az évtizedben mintegy másfél milliónyian szenvedtek el valamilyen hatósági eljárást: a munkahely, a vagyon elvesztésétől a Hortobágyra való kitelepítésig; akár a kivégzésig terjedt a büntetés széles skálája. Ezt élte meg családom is, a csapásokat – idős koruk miatt – mind nehezebben állva.

★ ★ ★

34. KÉP. DEUTSCH SÁNDOR

Deutsch Sándor 1891. október 23-án született Györkönyben, Tolna megyében. Szülei Deutsch Bernát és Heszký Berta (elhunyt 1940) falusi kocsmárosok, „vendéglősök”. Nyomuk nem sok maradt, de a *Tolnamegyei Közlöny*²⁴⁸ így emlékszik Bertára: „Mulató kompánia. Tizenkét tagból álló férfi kompánia mulatott folyó hó 9-én éjjel Deutsch Bernátné györkönyi vendéglőjében, s midőn a záróra elérkezett, a vendéglősné távozásra szólította fel őket és kijelentette, hogy egy csepp bort sem hoz többé az asztalra. A bortól felhevült mulatók mibe sem vették a vendéglősné kijelentését, hanem erélyesen követelték, hogy hozzon bort nekik. Deutsch Bernátné azonban hajthatatlan maradt, ami oly dühbe hozta a szomjazó kompániát, hogy leütötték a vendéglő égő lámpáját, melynek üvegdarabjai a vendéglősné arcát úgy összevagdalták, hogy napokig feküdt bele, s a vágások nyomai mindig meg fognak maradni.

248 *Tolnamegyei Közlöny*, 1898. január 23.

A csendőrség a mulatókat kikérdezte, de egyik sem akarja bevallani, hogy melyikük ütötte le az éő lámpát.”

Deutsch Bernátra máig emlékeztet a paksi zsinagóga, amelynek építését finanszírozta. Az *Egyenlőség* 1887. szeptember 18-i száma így írt a zsinagóga avatásáról:

„Pakson f. hó 14-én avattak fel a fiatal Deutsch Bernát áldozatkészségéből felépült csinos besz hamidrast (tan és imaház). A felavatás ünnepélyes aktussal járt. A régi besz hamidrasból a 3 thórát baldachin alatt átvitték az újba, melyben ezután Szófer Süssmann, a pesti volt orth. zsidó pap testvére szép felavató beszédet tartott s imát mondott a királyért, hazáért, megyéért, városért és hitközségért. A szép ünnepélyen igen sokan voltak jelen. Este bankettet tartottak számos felköszöntővel.”

Bernát (zsidó nevén Beer) vagyonának jelentékeny részét költötte el adományokra. Százezer koronát küldött a Jeruzsálemben a Meá Searim negyedben lévő magyar házak, az ún. „Batei Ungarin” létrehozására, és amikor a halál elérte, akkor 56 ezer koronát hagyott a szegényekre és a paksi hitközségre.²⁴⁹

Fia, Deutsch Sándor pályafutásának első nyoma egy fényképen fedezhető fel. Az 1934 körül készült fotó a Károly király út (ma: Károly körút) és a Király utca sarkán álló Orczy-házat (és talán az üzlete előtt álló Sándort) ábrázolta (35. kép). Az egyik üzlethelyiség portálja fölött tisztán olvasható: Deutsch Sándor Posztó és Béléskereskedése. Nincs arról irat, hogy a györkönyi születésű fiatalember hogyan, milyen iskolákon és munkahelyeken keresztül jutott el a főváros egyik frekventált üzletéhez. Tény viszont, hogy a ház 1936-os lebontását követően tevékenységét is a környéken folytatta, először a kereskedők számára ideiglenesen emelt Károly körúti áruházban, később a Király utca elején birtokolt két, egymással szemben lévő üzlethelyiséget. Ezekkel szem-

249 *Tolnamegyei Közlöny*, 1911. március 5. 3. oldal.

35. KÉP. DEUTSCH SÁNDOR TEXTILÜZLETE AZ ORCZY-HÁZBAN

ben lakott maga is az Éva (ma Asbóth) utca 19.-ben (ahonnan végül is kitelepítették volna). A vállalkozásai sikerességét mutatja, hogy rövidesen gyermekáruházat nyitott a Király utcában, illetve a Kis Diófa utca 16-os számú ház és 1945 után a VIII. kerületi Bezerédj u. 9. alatti bérház tulajdonosa lett borkereskedő testvérével, Jánossal együtt. Birto-kában voltak a II. kerületi Ürömi utca 25., 27., 29. számú ingatlanok is.

Csak utalást találtam arra, hogy a holokausz idején deportálták, de erről a korszakról egyelőre nincs sem adat, sem visszaemlékezés.

Két házasságáról van biztos tudomásom: első (elvált) feleségétől, Weisz Sárítól származik Tibor (1936–2016) fia. Második feleségével, özvegy Weisz Adolfné Winter (Grosz) Ibolyával 1946-ban, annak elhunyt (a hidegségi munkaszolgálatosok között kivégzett) férje holtá nyilvánítása után kötött házasságot. Kapcsolatuk minden bizonnyal szakmai viszonyként indult. A fiatal, 30 éves özvegy Weiszné egy alig egyéves gyermek, Weisz Gyuri édesanyja 1945. június 27-én kiskereskedelmi iparigazolványért folyamodott (36. kép) a VII. kerületi elöljárósághoz (ügyszám: 25628/1945). Kereskedését a Garai utca 46. szám alatt kíván-

Tekintetes Előjáróság !

1913/1945. számú határozatból tudomásul mőltóztatott venni, hogy VII. Rumbach Sebestyén u. 3. szám alatt textil, kőbőttárú, háztartási cikkek és rövidáru kiskereskedési ipart kívánok folytatni. Tisztelettel kérom, hogy ezen ipar folytatására részemre végleges iparigazolványt adni mőltóztatassék. Ebből a célból idemellékelem A/. alatt születési, B/. alatt házassági anyakönyvi kivonatokat, C/. alatt közjegyzőileg hitelesített másolatban férjem állampolgársági, D/. a házasságban kötött nyilatkozatát arról, hogy polgári magatartásom kifogástalan, E/. alatt saját büntetőjogi felelősségem mellett tett nyilatkozatamat arról, hogy büntetlen előéletű vagyok.

Egyben bejelentem, hogy a végleges ipart Budapestben, VII. Barai u. 46. szám alatt kívánom folytatni.

Ezen körölmény, illetve bejelentésem elintézéséről F/. alatt igazolt ügyvédem útján kérem értesítést.

Teljes tisztelettel :

Weisz Adolfné ss. Winter Ibolya.

36. KÉP. WEISZ ADOLFNÉ FOLYAMODVÁNYA KISKERESKEDELMI
IPARIGAZOLVÁNYÉRT (1945)

ta folytatni, tehát jócskán messze a Király utcai Deutsch-érdekeltségektől. De a nagykereskedő és a textiles kiskereskedő találkozása szinte elkerülhetetlen volt, ugyanis alig három sarokra laktak egymástól. Winter Ibolya és fia a nagyszülőknél, Winter Nándornál és Schwarcz Margitnál laktak a Rumbach Sebestyén utca 3. alatt. A Winter/Weisz családhoz házhoz jött a történelem: a Rumbach utcában laktak 1911, a ház építése óta, ott született Ibolya (1915), és a később a nyilasok által gyalogmenetben nyugatra hajtott és Mauthausenban meghalt húga, Éva (1923–1945) is. Ott vészelték át a csillagos ház és a gettó időszakát. A nagykereskedő Deutsch és a kiskereskedő özvegy Weiszné 1946. október 2-án kötöttek házasságot. Tanúik Salgó József (Pannónia utca 52/a) és Hausmann Jenőné Deutsch Etel (Kis Diófa u. 16.) voltak. Gyermkeik, Tibor és György (1944) tehát mostohatestvérek voltak. Apám, Weisz György Mihály örökbefogadására csak 1948 márciusában került sor.

A budapesti törvényszék 5799/1950-es végzése alapján kényszer-felszámolás címen a Deutsch Sándor birtokában levő üzlethelyiségeket (Király utca 1/d és Király utca 2.), valamint a benne lévő árukészletet államosították. Előtte leltárt vettek fel 1949. október 14-én. A Király utca 1/d alatti üzlet leltárának nincs pénzügyi összesítése, de az 1949. december 14-i leltár szerint a Király utca 2. alatt lévő raktár árukészletének értéke 224 466,45 forint.²⁵⁰ Annak nincs nyoma, hogy ezt az összeget Deutsch Sándor valaha is megkapta volna.

1950-ben a Deutsch nevet Dombira változtatták: mindkét testvér, Sándor és János is.²⁵¹

Az 1951-es kitelepítési akció Dombi Sándort nem érte váratlanul. Utólag rekonstruálható, hogy mint folyamatosan tájékozódó, széles kapcsolati hálójával rendelkező kereskedő tudomást szerzett a készülő csapásról, és már a rendőrség adatfelvétele idején – amelyhez az információkat Kurucz Imre házfelügyelő szolgáltatta – lépéseket tett a kivédésére.²⁵² A rendőrség által felvett adatlapból tudható, hogy a nagykereskedő lakása mindössze kétszobás, és ebben lakott feleségével, két fiával és egy albérlővel: Juhász Ferenc (1919, Gyöngyös, anyja: Tassy Erzsébet), aki a Vasbeton Ipari MV igazgatója. A felmérésből nem derül ki, hogy az exnagykereskedőnek milyen iskolai végzettsége volt (az adatgyűjtésben részt vevők jelentős részének sem ismert), az viszont igen, hogy az aktuális foglalkozása *kifutó*.

Az 1951. július 3-án kelt kitiltási és kitelepítési BM rendelet (37. kép) a Dombi családot nem találta az Éva utca 19. szám alatt. Kurucz

250 MNL OL (korábban UMKL) XXIX-L-2-m-526.

251 Ennek okát kérdezve apám úgy emlékezett, hogy az volt a szabály, hogy D betűvel kellett kezdődnie a magyarosított névnek. Deutsch Sándor testvére, János (1894–1962) is Dombira magyarosított, de Sándor sokáig „Dombi (Deutsch)” formában használta a nevét.

252 Az ezzel kapcsolatos dokumentumok az ÁBTL 2.5.6. 02617/1951. számon találhatók.

Belügyminisztérium.

..... szám.

V é g h a t á r o z a t.

I.

Dombi/Domsch/Sándor eredeti foglalkozása textilgyárvezető.
Budapest VII. ker. ut, utca. 19.
az alatti lakost és vele egy háztartásban élő
..... feladta D. Sándornak, vállalatigéző és ügyvezetői.

a 8130/1939.M.E.számú rendelet és a 760/1939.B.M.számú rendelet
alapján Budapest területéről azonnali hatállyal kitiltom és lak-
helyfűl Komárom megye. helyb. Pó u. 55. város, közp.
jóléti k. Amennyiben más községben/rokonainál is megélni/ke-
zelhelyezkedni, jelen véghatározatban jelölt lak- nek előfű-
lása után, csirányu kérelmét terjeszthet az új lakhely szerint a
..... megyei Tanács elő.ához mellékelni kell annak a személyne-
vel annak szerint illetékes helyi Tanács által láttamozott/ny-
lakosait, aki elmondja lakosát vállalja.
Kérem, hogy a Budapesti rendőrkapitányságnál benyújtat-
dó panasznak van helye. E panasz a végrehajtás szempontjából, ha-
lasztó hatállyal nem bír.

II.

A kitiltás következtében megüresedő lakást/lakrészét/a 6.000/-
sz. form. rendeltet. éremében igénybe vessem, lakást 24 órán belül
átadni köteles.

Budapest, 1951. Jul. 3.

P.H.

..... aláírás.

Tudnivalók a tulajdonosi

..... szám.

(12. sz.)

E r t e s í t é s
a házfelügyelő részére.

Dombi/Domsch/Sándor Budapest VII. ker. utca
..... 19. szám alatti lakást/lakrészét/igénybe vettem. A lakás-
/lakrész/ további ügyelődésig zárolom. Az új lakó kijelölése
a kerületi Tanács gondoskodik.

Budapest, 1951. Jul. 3.

..... aláírás.

..... számú belügyminiszteri vég-
határozatot és a határozat megyei Tan-
ácsnak lakástentetési végzetést
tem.
Budapest, 1951.

..... számú
értesítést átvettém.
Budapest, 1951.

..... házfelügyelő

..... aláírás.

ARH. 256. 024/1951 I.

Kálmán tömbházfelügyelő a kitelepítési kézbesítési dokumentumra kézzel vezette rá: „A 02617 sz. véghatározatot kézbesíteni nem tudtam, 1951. VII. 3-án Györköny községben, Tolna megyében közelebbi címet nem tudnak. Kulcsok a házfelügyelőnél vannak, és 1 albérlő lakik ott. Ezt a lakásnyilvántartó könyvből állapítottam meg.”

Az újabb, 1951. július 5-én kelt végzés a Borsod megyei Selyeb, Fő utca 55. szám alá, Madarassi Ferenc házába szőlitotta volna a családot, de nem Györkönyben, hanem éppen Pakson voltak.

A történet Dombi Sándor már Mezőberényből kelt leveléből bon-
takozik ki. Július 15-én kapta kézhez a BM véghatározatát, hogy köl-
tözzön Mezőberénybe.²⁵³ (Hogy Selyeb²⁵⁴ miképpen került ki a célállo-
mások közül, azt a dokumentumok nem tartalmazzák.) Dombi Sándor
mindenképp meg akarta előzni a kitelepítést azzal, hogy maga mene-
kült vidékre, a paksi orthodox zsidóság védőernyője alá, de ezzel elké-
sett. A véghatározat ellen panasszal élt, azonban mint olyan sokaknak,
neki is elutasítás jutott válaszul.

„Ezt a véghatározatot nékem július 15-én Pakson kézbesítették,
ahova én családommal együtt már július első napjaiban leköltöztem,
budapesti lakásomból magamat és családomat kijelentettem, lakásomat
a tanácsi Lakásgazdálkodási Osztálynak felajánlottam,²⁵⁵ mely a lakást
azonnal ki is utalta két honvédtisztnek.

253 A mezőberényi kitelepítettekről tartott fontos előadást Erdész Ádám az ÁBTL 2016-
os Honukban otthontalanok című konferenciáján, *Kitelepítettek és befogadók. Az együtt-
élés színterei, formái és konfliktusai Mezőberényben 1951 és 1953 között* címmel. Ennek
szöveges változatát is felhasználtam. (Azóta megjelent ugyanezzel a címmel: Gyarmati-
Palasik 2018, 87–115.)

254 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Selyeb>

255 Az idézett összesítés szerint a Fővárosi Ingatlanközvetítő Vállalat (FIK, Wekerle
Sándor u. 22.) jelentése alapján a lakásfelajánlások száma az áprilisi 299-ről júliusra 825-
re emelkedett.

Paksra való állandó lakás céljából költöztem le, az 1. alatt idecsatolt községi tanácsi engedély alapján. Megvan tehát a községi tanács befo-
gadó engedélye, lakásom Löwi Ernőnél²⁵⁶ van, aki ezt a lakásomat a 2.
alatt csatolt igazolás szerint részemre fenntartja.

Úgy én, mint 15 éves Tibor fiam Paksra való leköltözésünk után
azonnal munkát vállaltunk, és a 3. és 4. alatt csatolt munkavállalási
szerződésünk szerint a Paksi Konzervgyárhoz szegődtünk el. Az 5. al-
ti szerint fiam már munkába is állt azonnal, és dolgozott mindaddig, a
véghatározat kézbesítése folytán ide, Mezőberénybe kellett költöznünk.
Én 16-án hétfőn álltam volna munkába.

Mindezek alapján azt a kérelmet terjeszttem elő: Szíveskedjék a vég-
határozat megváltoztatása mellett lakóhelyemül Paks községet kijelölni,
és engedélyezni, hogy Mezőberényből Paksra költözzek át családom-
mal együtt. Pakson munkaerőhiány van, az ottani konzervgyárnak
szüksége van a munkáskezekre.”

Munkáskéz ide vagy oda, a munkásállamnak nem volt szüksége el-
lenséges elemek kezére még egy konzervgyárban sem. A Paksra (visz-
sza)költözést a BM nem engedélyezte. Dombi Sándor nem kötötte a
hatóság orrára, hogy már egy hónapja elmenekült, de a kitelepítés azon
oka, hogy a lakását megszerezzék, immár tárgyfogyottá vált. A családi
legendák katonatisztekéről nem tudnak, arról szólnak inkább, hogy a
visszatérés (1953) után a lakásban egy munkáscsalád lakott.

Palasik Mária idézett cikkében közli a május 21. és június 10. között
a családok kitelepítésének 1951. június 14-én készült első statisztiká-
ját. A véghatározat kézbesítése 82 család (311 fő) esetében azért maradt
el, mert többségük – 60 család 207 fővel – „vidékre költözött”. A végső
BM-összeállítás alapján²⁵⁷ elmondható, hogy nem csupán a Dombi csa-

256 Löwi (helyesen: Löwy) Ernő a paksi zsinagóga templomszolgája, samesza volt.

257 Zárójelentés a nemkívánatos elemek Budapestről történt kitelepítéséről (1951. V.
21. – 1951. VII. 18.), 1951. augusztus 11. Palasik 2015, 1391.

lád próbált elrejtőzni a pesti kitelepítési hullám elől, ugyanígy 583 család döntött összesen 1893 fővel. Mint látható, ez sem nyitott mindenkinek utat a kelet-magyarországi kényszerlakhelyekre száműzetés elől. A család a határozat kézhezvétele után azonnal Mezőberénybe²⁵⁸ ment, de arra nézve nem áll rendelkezésre információ, hogy saját költségen tették, vagy a BM szervezte meg az útjukat.

38. KÉP. A MEZŐBERÉNYI ZSINAGÓGA

Édesapám, Dombi György visszaemlékezése nem terjedt ki túl sok mindenre. Arra viszont igen, hogy az első (hó)napokat a zsidó hitközség egyik épületében – szerinte a zsinagógában – töltötték, amelyet 1985-ben lebontottak.²⁵⁹ Ezt megerősíti Dombi Sándor 1951. október 22-én kelt, a belügyminiszternek címzett levele.

258 A kitelepítési véghatározat Lehoczki Mihály Malinovszkij utca 9. számú portájára szolt. (A név és cím kézzel lett beírva, valószínűleg utólag, esetleg Pakson vagy már helyben. Ezért nem érthető, hogy ezen a címen miért nem tudtak lakni, és miért mentek a zsinagógába. (A dokumentumot lásd a Mellékletekben.)

259 Gerő 1989, 97.

„Engedje meg, Belügyminiszter úr, hogy tisztelettel hivatkozzam arra is, hogy minden igyekezetünk ellenére sem sikerült eddigél oly fedél alá jutnunk, mely különösen a tél közeledtére való tekintettel legalább valamelyes védelmet nyújthatna, mert kénytelenek vagyunk a zsidó hitközség által használt 8×8 méteres, ablakokkal sem bíró, egyáltalában nem fűthető helyiségben meghúzódzkodnunk, amely a hideg idő beálltával – mivel semmilyen tüzelővel nem rendelkezünk – még a szükségképpen való bentlakásra is teljesen alkalmatlan, és még az egészséges ember egészségét, jólétét is veszélyezteti.”

A levélben eredetileg azt kérvényezte, hogy Mezőberény helyett egy zsidó szeretetotthonban helyezték el őket. Dombi Sándor ekkor 60 éves volt. S tény az is, hogy felesége, Winter Ibolya már a gettóból való felszabadulás óta betegeskedett, és felettébb korán, 1971-ben el is hunyt. Mint férje írta: „A mellékelt tisztiorvosi bizonyítvány tanúsága szerint súlyos szívbajban szenved, oly nagyfokú, hogy a legcsekélyebb házimunka ellátására is képtelen. Súlyosbítja ezt a helyzetet az, hogy »Joint«-ellátottak vagyunk, s így nem fordulhatunk idegen személyekhez idevágó segítségért.”

Hogy 1951-ben ez a Joint-ellátás (gyógyszer, kóser élelmiszer?) mit jelentett, az még feltárássra vár. De a levélből úgy tűnik, hogy Dombi Sándor tartotta a vallását annyiban, hogy kóser étkezést és a kasrusz szabályainak betartását igényelte. Erre enged következtetni levelének fordulata: „nem fordulhatunk idegen személyekhez”, tehát nem zsidókhoz. Ezt a feltételezést erősíti, hogy a családfő a paksi, szigorúan orthodox hitközségtől kapott befogadó nyilatkozatot, ahol ekkor (1956-ig) az országban egyedülálló módon még jesiva is működött. Figyelembe veendő az is, hogy Györkönytől Paks nem esik messze, és Dombi Sándornak maradhattak ott személyes kapcsolatai is. A Paksi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség befogadta volna őket, és a fenti levélben hivatkozott Löwy Ernőtől kaphattak volna bútorozott szobát a Kereszt utca 9. számú házában. A felesége családja korábban (Winter Ibolya

édesanyjának hátrahagyott szakácskönyve²⁶⁰ szerint) nem vitt kóser konyhát, de nem tudni, hogy ez a helyzet miképpen változott meg Dombi Sándorral kötött házassága nyomán.

A balsors nem jár egyedül, így két kerületi tanács végrehajtó bizottságának pénzügyi osztálya is könnyedén megtalálta a szökött, illetve kitelepített volt nagykereskedő-háztulajdonost. Az ok: Dombi Sándornak még jócskán maradtak Budapesten jelentős ingatlanai. A II. kerület adócsoportjának levele még Pakson érte utol: „152 922 sz. főkönyvi számlán 1066 forint adóhátralékot tartunk nyilván... 8 nap alatt egyenlítsse ki, mert ellenkező esetben a végrehajtási eljárást megindítjuk, és ezért a hátralékos összeg 3 százalékát számítjuk fel.” A képeslapnyi levélke főcíme: Intés, s ebből az derül ki, hogy az „adóügy” 1950. február 1-én indult, és 1951-ben 714 forint és kamataiból állt a tartozás. A VIII. kerület intése sem váratott magára sokáig, a 228. számlán jegyzett adóhátralék 252 forint. „Behajtás indul” – állt a dokumentumban. Hogy miképp zárult a két adóügy, arról nincs adatunk, de a lehető legrosszabbkor érkezett (van ilyen véletlen?), és eléggé feszítő lehetett a család számára. 1951. november 17-én az ingatlantulajdonos kérelmet terjesztett elő, hogy Budapesten rendezhesse az adósságait. Egy nap múlva, november 18-án a Békés járási kapitányság már iktatta a levelet, és az november 21-én a megyei rendőrkapitányság előtt volt, amelyet november 24-én terjesztettek fel a Belügyminisztériumnak. Ezt a tempót napjaink e-mail-forgatagában is megirigyelheti a közigazgatás. December 7-én kelt levelében Cziráki Ferenc százados közölte sablonválaszatát: „kérelmét elbíráltam és nem találtam teljesíthetőnek”.

260 Vö. Körner András (2017): *A magyar zsidó könyha*. Budapest, Corvina. 77., 78., 364., 386. Grósz Mihályné Schwarcz Margit.

A család minden eszközt megragadott, hogy kikerüljön ebből a helyzetéből, vagy legalább a gyerekek szabadulhassanak. Ez a kétségbeesés diktálhatta azt a levelet, amelyet Dombi Tibor 1951. október 23-án írt a megyei rendőrkapitányságnak. A levél stílusa, szóhasználata alapján erősen gyanítható, hogy a szöveg nem egy 15 éves, bár háborút átélt fiú levele, inkább a nagykereskedő fogalmazványa (39. kép).

„Most 15 éves vagyok. Az idén elvégeztem »jó« eredménnyel a 8. általánost a Kazinczy utcai fiúiskolában.²⁶¹ Úttörőmozgalomba mint jó tanulás felelőse részt vettem. Év végén felvettek a DISZ-be amelyet iskolám tud igazolni. Miután meggyőződtem arról, hogy az emberiség boldogsága csakis egy szocialista államban érhető el, elhatároztam, hogy teljes szívvel és lélekkel részt veszek a szocialista állam felépítésében. Éppen ezért elhatároztam, hogy ipari pályára lépek és munkával építem a szocializmust. Ebben az ügyben az illetékes hatóságoknál eljártam, akik kilátásba helyezték az elhelyezésemet. Közben apámat, aki textil-nagykereskedő volt, kitelepítették Mezőberénybe, és vele együtt engem is. Itt, Mezőberényben azonnal munkába léptem az állami gazdaságban, hol mind a mai napig dolgozom, és miután a munka rövidesen megszűnik egyrészt, másrészt pedig a gyáripárban szeretném magam tovább képezni, kérem önöket gyáripári elhelyezésemet elősegíteni. Az itteni tanács azért nem intézte el:

1. Mert nem illetékes.
2. Mert kitelepített vagyok.

Én kérdem az elvtársakat, hogy tehetek arról, hogy az apám nagykereskedő volt. Én ma 15 éves fejjel tisztán látom azt az óriási szakadékot, ami a régi és új világ között van, és ha kell, hajlandó vagyok elhagy-

261 Budapest, Kazinczy utca 23–27. Az épület a hetvenes évek közepéig általános iskolaként szolgált, a kilencvenes években a tanárképző kar épülete volt, napjainkban az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar épülete.

egy Rendőrkapitányságnak

Békéscsaba

Kérem a Hegyi Rendőrkapitányságot hogy
hallgassa meg kérésemet és a lehető legkorábbi
válaszra.

Korát 15 éves vagyok. Az idén elvégzettem
a 8. általános és a Károlyi utcai
"fiúiskolában". Utolsó évfolyamra mint jó tanuló
felelős részt vettem. Én végén felvettek a Dózsa utcáján
iskolám tud igazolni. Mivel meggyőződtem az-
ról, hogy az emberiség boldogabbá csak is egy
szocialista államban érhető el elhatároztam, hogy
feljebb tanul és lelkiileg részt veszek a szocialista
állam felépítésében. Eppen ezért elhatároztam, hogy
ipari pályára lépök és munkával építem a szocializ-
must. Ebben az ügyben az illetékes hatóságoknál
elfoglaltam akik kitalálják helyeslik az elhelyezésemet.
Korábban apámat aki "kitalál nagyheroldó" volt kité-
lepelték Heróberénybe és vele együtt engem is. Itt
Heróberényben azonban munkába léptem az állami
gazdaságban hol mind a mai napig dolgozom,
és mivel a munka töredékes megmaradt egyrészt
másrészt pedig a gyárban szocializmusom megmarad-
tathatóságára kérem önöket gyáripari elhelyezésemet elő-
segíteni. Az illetékes Jancsics úrrel néztek már el.

1. Mert nem illeték.
2. Mert kitaláltam vagyok.

Ártyl. 25.6. / 1961/1051 10.

ni szüleimet, hogy munkámmal én is részt vehessek a szocialista állam felépítésében.

Kérem erre vonatkozólag szíves válaszukat, hogy mint tanonc megkezdhessem működésemet.

Tisztelettel

Dombi Tibor

Mezőberény, Kismester u. 2.”

40. KÉP. MEZŐBERÉNY, KISMESTER UTCA 2. (2011)

A levél kényszer szülte próbálkozás; a szabadulás, a túlélési vágy hajtotta kísérlet. A mezőberényi cím és a ház mai képe árulkodó, ekkorra már elfogadható fedél kerülhetett a család fölé, még ha az erzsébetvárosi miliő után szokatlan és nehezen elviselhető is. Pár nappal később kelt az levél, amelyben Dombi János, Sándor testvére vállalta, hogy Tibort magához veszi. Hogy ez megvalósult-e, arra a rendelkezésre álló dokumentumok nem adnak választ, de a BM eljárásaiban volt erre jó és rossz példa is.

A kitelepítés idejére, 1952-re esett Dombi Sándor ingatlanjainak államosítása is. A kitelepítés után a teljesen vagyontalanná vált család először Dombi János V. kerületi lakásába tért vissza, majd Winter

Ibolya egyedül élő, megözvegyült nevelőapjához,²⁶² Winter Nándorhoz költöztek át az erzsébetvárosi Rumbach Sebestyén utcába. Dombi Tibor 1956-ban elhagyta Magyarországot, és Ausztráliában telepedett le. Melbourne-ben élt 2016-ban bekövetkezett haláláig. Dombi Sándor 1966-ban, Winter Nándorral egyazon évben hunyt el. A család még ma is a Rumbach utcai lakás tulajdonosa.

262 Winter Ibolya is örökbe fogadott gyermek volt. Édesapját, a marhavásárlásra vidékre utazó Grósz Mihály mészáros mestert 1919 végén Komáromban a Nemzeti Hadsereg tisztjei kirabolták és megölték.

Mellékletek

Kutatásmódszertan a gyakorlatban

A kutatás módszertanához fontos bemutatni a zsidók – általam történt – kiválasztása folyamatát, ugyanis a névlisták nem tartalmaznak vallási, származási adatokat.

Az ÁBTL-ben arra kaptam lehetőséget, hogy a kinyomtatott névlistából választhassak olyan nevet, amit a kutatás szempontjából értékesnek vélek, és az ÁBTL munkatársai kétszintű ellenőrzés után adták át a kért dokumentumokat. Történeti szociológiai kutatást úgy lehet végezni, hogy a statisztikai adatok kigyűjtése megelőzi a mélyebb dokumentumfeldolgozást, ehhez a releváns személyi kartonok összességének feldolgozására lett volna szükség az egyedi feldolgozás előtt. Erre nem nyílt lehetőség, így az egyéni történetek felől kellett az általános összefoglalások irányába haladnunk. Ez a módszer nagyon hosszúra nyújthatja a kutatást, hiszen a személyi kartonok feldolgozása függ azok fellelési és ÁBTL-ellenőrzési idejétől, a karton által tartalmazott dokumentumok mennyiségétől, az elemző alaposágától és gépírási sebességétől is.

Az ÁBTL nyomtatott listája nem tartalmaz felekezeti adatokat, de a nevet, születési időt és helyet, valamint a kitelepített anyja nevét igen. A magyar zsidó múlt ismeretében²⁶³ vannak olyan családnevek, amelyek árulkodók, lévén a család szerepel valamely történeti és/vagy helytör-

263 A szerző zsidó kultúrtörténész, diplomáját az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen szerezte. 2018-ban az egyetem doktori iskolájának (PhD) hallgatója volt.

téneti munkában. Másrészt a családnév II. József németesítési névváltoztatásai, majd a névmagyarosítás közepette gyakran választott, kapott zsidó névként bukkan fel.²⁶⁴ A név ellenőrzése lehetséges a budapesti (zsidó) temetői listákban, illetve korábbi gazdasági és társadalmi évkönyvekben is. Megállapítható, hogy sok kitelepített neve felbukkant az 1951–1970 között elhunyt személyek listáján, így a hitközségi dokumentumokban is. A másik árulkodó szempont a születési hely. Így például Sátoraljaújhely és Munkács azonnal figyelemre ad okot. Az anya neve is fontos kapaszkodó, különösen az utónevek beszédesek a budapesti temetői listával történő összevetés nyomán (abban az esetben, ha a kitelepített személy édesanyja Budapesten hunyt el). Fontos forrás volt még a JewishGen – The Home of Jewish Genealogy (jewishgen.org) és a geni.com családfakutató adatbázisa. Iránymutató, de nem ad biztos támpontot a lakóhely ismerete, azonban árulkodó, ha valaki egy hitközség bérházában lakik (például Laudon u. 3.). Felbukkannak továbbá nevek egyéb levéltári, gazdasági listákon, telefonkönyvekben, így esetenként a valódi társadalmi státusz is jól körvonalazható.

A „zsidónegyed”, a VII. kerület, Belső-Erzsébetváros lakói között nagy arányban voltak még 1956-ig is zsidók, de a kitelepítés szempontja a lakások megszerzése volt, így például a VII. kerület lerobbant és rossz minőségű lakásaiból arányaiban kevesebb embert telepítettek ki.²⁶⁵ Hantó Zsuzsa hangsúlyozza,²⁶⁶ hogy a legtöbb személyt a II., XI., XII., V. és I. kerületből telepítették ki, amelyek zsidó lakossága arányaiban kisebb volt, mint az inkább releváns VI., VII., VIII., XIII. kerületben.

264 Irányadó irodalom: *a Magyar Zsidó Lexikon* családnevek szócikke; II. József rendelete a zsidók nevééről; Scheiberné 1981; Forgács 1987; Farkas–Kozma 2009; Karády–Kozma 2002; Tamás 2012; stb.

265 Jelentős különbség van az elkobzott lakások kerületen belüli elhelyezkedései között. Erről később ejtek szót.

266 Hantó 2009, 186.

Minden egyes kitelepített nyomát legalább két online kereséssel (esetenként többel is) és könyvtári, levéltári források áttekintésével kell felkutatni, de egyéb források mellett a zsidó történeti szakirodalom ismerete is szükséges a csak névalapú azonosítások elvégzéséhez, hogy ezt az egyes kartonok kikérése kövesse az ÁBTL állományából. Ezzel a módszerrel – bár a találati arányom közel 100 százalékos volt – nem optimális e kutatási téma feldolgozása. A teljes és pontos adatfeldolgozáshoz alapvető lenne a polgári foglalkozást űzők összes kartonjának áttanulmányozása (mellesleg: a katonatisztek nejei között is voltak zsidók). Mégis, az ÁBTL névlistája 50 százalékanak átszűrése alapján elmondható, hogy Gyarmati György becslése pontosnak látszik a kitelepített zsidók számarányait illetően – Erzsébetváros kivételével.

Királyhegyi Pál: Első kétszáz évem (részlet)²⁶⁷

HARMINCHARMADIK FEJEZET

*„Az élet egyre szebb lesz.
Megint félünk, de lelkesen.
Adácson minden tehén egyforma.
Epstein csirkéi örökké élnek.
Alkudni felfelé is lehet.”*

(...) 1950 nyarán, hajnali három órakor megint csengettek. Uniformisos rendőr hozta a cédulát, amely szerint kényszerlakhelyemül Adács községe, Heves megye, Felszabadulás utca 1. szám jelölik meg.

Mint később – sajnos csak hónapokkal később – kiderült, ez a csengetés is rossz helyre szólt. Engem ugyanis tévedésből telepítettek ki, Király Pál újságíró helyett, aki viszont legalább olyan ártatlan volt, mint én. Ő, azt hiszem, ma sem tudja, hogy én helyettesítettem Adácson, ahol talán életében sosem járt.

Délelőttre megtelt a lakás barátokkal. Eljött a felejtethetetlen Gáspár Endre, aki minden nyelven írt, beszélt és fordított, és akivel együtt látogattuk a velünk egy utcában lakó Heltai Jenőt. Emlékeztem arra, hogy nem is olyan régen, éppen fenn voltam nála, ő villanyborotvával borotválkozott, és közben odaszólt nekem:

- Nyisd ki a rádiót!
- Milyen nyelven? – kérdeztem.

267 Királyhegyi 1979.

– Nekem teljesen mindegy – mondta, mert tudta, hogy a rádió olyan nyelven nem tud, amelyen ő ne értene.

Ott volt az elszíratásomnál Dayka Margit, Gombaszögi Frida, mert Elluska betegen feküdt. Tolnay Klári, Pécsi Sanyi szintén eljöttek, s velük volt Rátkay Márton is. Sógorom, Gyula csomagolt, mialatt Tusi húgom sírt és a papát vigasztalta, aki szótlánul meredt maga elé. Ő különben is nagy bajok esetén mindig nyugodt volt és megfontolt.

Mindenki vigasztalt jó szóval és készpénzzel, amire szükség lehet abban a faluban, bár abban az időben nem nagyon lehetett élelmiszert kapni, mert jegyre ment a kenyér is, a hús is, és hiánycikk volt mind a kettő.

Pécsi Sándor és Tolnay Klári még aznap este, vagy inkább éjjel elmentek a rendőrségre, hogy kegyelmet szerezzenek nekem, de Pécsit be sem engedték az intézkedő tiszthez, Tolnaytól pedig megkérdezték, miért foglalkozik olyan dolgokkal, amelyek nem tartoznak rá.

Így hát nem is csodálkoztam, amikor hajnalban megérkezett a rendőrség. Fogtam kis cókómókomat és beszálltam a csukott teherautóba, ami már tele volt kétségbeesett emberekkel, akiknek szintén semmi dolguk nem volt a kényszerlakhelyükön.

Az autó elindult, kivittek a pályaudvarra, beszálltunk a vonatba, ami sehogy sem akart elindulni. Múltak az órák: semmi. Abban a kocsiban, amelyben én utaztam, csupa Adácsra kitelepített ember utazott, illetve utazott volna, de a kocsi, vagyis a vonat csak állt.

Ismerkedni kezdtem. Elsőnek a Krausz testvéreket szólítottam meg, akik bélkereskedők voltak eredetileg, de a felszabadulás után önként adták át üzemüket az államnak. A fiatalabb Krausz nyolcvanegy éves volt, az öregebb, a volt cégtulajdonos nyolcvanhárom. Nem értették, mi történt velük, és főleg azért panaszkodtak, mert nem volt víz:

– Az ilyen idősebb embereknek már szükségük van vízre – magyarázta az egyik Krausz, mintha a fiatalabbak nem is tudnák, mire jó a vízívás.

Megsajnáltam őket, és auschwitzi gyakorlattal odamentem a szuronyos rendőrhöz:

– Parancs jött! Mindenki köteles azonnal vizet felvenni! Meg kell tölteni a kulacsokat.

A rendőr nem kérdezte, honnan jött a parancs, azokban az időkben nem volt tanácsos sokat kérdezősködni, azonnal üvöltöni kezdett:

– Vizet felvenni! Megtölteni a kulacsokat!

A kitelepítettek rohantak le a lépcsőkhöz, és boldogan itták a vizet, töltötték meg kulacsukat vagy üvegeiket.

Ismerkedtem tovább. Elmentem az egyik ülés előtt, ahol egy nagyon öreg férfi egy még öregebb nővel várta sorsa jobbra fordulását, de valahányszor elmentem előttük, az öreg hölgy iszonyú grimaszokat vágott felém:

– Nyugtalanak látszik a kedves felesége – mondtam a férfinak.

– Nem a feleségem, hanem a lányom. Elmebeteg, de nagyon intelligens. Vigyázni kell rá, mert minden orvosságot megeszik. Különbözik Epstein vagyok, itt vannak a lányom flepnije, tessék, kérem.

– Tegye el, hiszek magának, Epstein úr, különben sem vagyok hatóság, csak ismerkedni akarok jövődöbéli sorstársaimmal. Mi itt mind Adácsra megyünk, és ott fogunk kényszerlakni. De ha már szóba került, miben nyilvánul meg a kedves lánya intelligenciája? Mert így első látásra az ember ugyebár...

Epstein felragyogott:

– Igaz, hogy írni, olvasni nem tud, de nagyszerűen takarít.

Megnyugodtam. Igyekeztem megnyugtatóan rámosolyogni az elmebeteg lányra, aki nem látszott többnek hetven-nyolcvan évesnél, mire ő még ijesztebb grimaszokat vágott és valami ismeretlen orvosságot majsolt.

Tovább ismerkedtem. Így kerültem az ezredeshez és családjához. Az ezredes Horthy-százados volt, de átvettük, és a mi hadseregünkben lett ezredes. Nógrádi, az akkori hadügyminiszter példának állította a

többiek elé, hogy ilyennek kell lennie egy magyar szocialista főtisztnek. A fia a mi hadseregünkben volt főhadnagy.

Háromnapos veszteglés után elindult a vonat, és pillanatok alatt megérkezett Adácsra.

Amikor megérkeztünk, katonai rendbe állítottak bennünket, mindenkinék felolvasták a nevét és a bűnét is, amiért idekerült.

Volt köztünk egy kilencvenéves nyugalmazott államtitkár, akiről kiderült, hogy már Ferenc József alatt egészen alacsony rangban dolgozott a pénzügyminisztériumban. Horthy alatt sem ment előbbre, de 1945 után éppen ezért kinevezték államtitkárnak. Sok dolga nem volt, hiszen mindig öreg volt, nyugdíjazták és a nyugdíját Adácsra is folyósították.

Kiderült, hogy a Felszabadulás útja 1. számú házát már lefoglalták élmesebb kitelepítettek, így hát engem egy Győri Balázs nevű kulák tanyájára vittek. Vagyis ő maga vitt egylovas kis kocsián, és csak amikor megérkeztünk, akkor tudtuk meg, hogy lakásunk azelőtt magtár volt, és csak a mi tiszteletünkre söpörte ki úgy-ahogy Balázs bácsi, aki mindjárt azzal kezdte, hogy istenigazában megvendégelt minket a két Krausszal együtt, akikkel laktam.

Paprikát és paradicsomot adott, mert más ennivalója nem volt, és amikor megkérdeztem, mivel tartozom, csak legyintett:

– Ugyan kérem! Egy fazékban főlünk – mondta vidáman. Pedig ez a gaz kulák megrázóan szegény volt. Az inge, amiben járt, olyan rongyos volt, hogy örök titok, hogyan tudta összerakni reggelenként.

Krauszékkal közösen béreltünk egy Rozikát, aki főzött ránk és takarította a magtárt, ímmel-ámmal. Szerencsére sok főznievaló nem akadt a krumplin kívül, bár abból sem volt sok örömmünk.

Már az első napokban feltűnt nekem, milyen lelkesen gyűjtik az aszszonyok a lótrágyát, csinos, gusztusos vödörökbe. Csak később tudtam meg, hogy ez itt a jolly joker, mindenre használható. Ezzel főznek, mert

elég jól ég, ha megszáritják, és a híres vályog, amiből a házaikat építik, szintén lótrágya és sár keveréke.

Szabad volt levelet írni és a faluban szabadon mozoghattunk, csak a falu határát volt tilos elhagyni, és Gyöngyösre, vagy hasonlóan csodálatos helyekre csak életveszély esetén volt szabad bemenni.

A falunak egy valamirevaló utcája volt, azon közlekedtek a tehenek. Soha nem tudtam megérteni, honnan van olyan nagy mennyiségű esze a teheneknek, hogy tévedhetetlenül hazatalál, holott minden ház egyforma és minden tehén is. Honnan tudhatta, hogy ő lakik ott, éppen ő az a tehén? Ezek a természet örök rejtélyei.

Amikor a postára mentünk a kulákkal, észrevette, mennyire félek a rengeteg tehéntől, amikor szembejöttek velünk. Meg is jegyezte:

– Uram! A tehén szelíd állat. Nem kell félni tőle. Nem bánt az senkit.

– De Balázs bácsi, én nem attól félek, hogy megharagszik rám az egyik tehén, hanem attól, hogy véletlenül, minden harag nélkül rám lép. Nagyon nehéz ám egy-egy ilyen tehén.

Balázs bácsi nevetett. De nem sokáig, mert másnap a saját tehene a saját istállójában egyetlen szelíd mozdulattal úgy nyomta az istálló falához, hogy több bordája eltört. Nem győzött trágyát rakni magára, és amikor négy hét múlva lábra állt, csak vonszolta magát, és nehéz ködmönben járt júliusban.

A faluban az egyetlen szórakozás a posta volt, ott lehetett leveleket feladni, ott kaptam meg a nekem szóló üzeneteket és onnan lehetett telefonálni is. Persze sorba kellett állni, mert másokat is érdekelt, mi újság a világban. Sorbaállás közben egyszer megszólított egy hatvan körüli asszony, aki mögöttem állt:

– Deportált úrnak tetszik lenni?

– Igen. Az vagyok.

– Osztrák Pestről?

– Pestről.

– Érdekes. Egyszer már én is megnéztem azt a Pestet.

Úgy meglepődtem, hogy majd leesett rólam Gyula sógorom sortja, ami eredetileg is bő volt.

– Maga még soha nem volt Pesten? – ámuldoztam.

– Mér? Maga má vót Adácson?

A tanyán, ahol laktunk, két láncos kutyánk volt, a Bundzsi meg a Mézes; szegénykéim örökösen oda voltak kötve az oszlophoz, és a szabadságot még hírből sem ismerték. Balázs bácsi nem merte elengedni őket, mert a harapásról sehogy sem akartak leszokni.

Szegénykéim egész éjjel ugattak, mert mindig éhesek voltak, a kulákom alig adott nekik enni, igaz, neki sem volt mit.

De nemcsak a kutyákkal volt baj. Kiderült: nem igaz, hogy a kakas csak hajnalban kukorékol, az igazság az volt, hogy egész éjjel be nem állt a csőre. A macska nyávogott, a tehén bőgött, nem tudom, milyen titkos bánata lehetett, egyszóval a falusi csend egyetlen óriási hazugságnak bizonyult. Az állatok lármájától nem tudtam aludni. Ezzel szemben a Krausz testvérek este hosszan válogattak rengeteg svájci altatójuk között, nem tudták eldönteni, melyiket szeressék, és a remek hegyi levegőn – a Mátra aljában van Adács –, altatóválogatás közben mindig elaludtak, és fel sem ébredtek reggelig.

Vágyakozva néztem Krauszné gyönyörű szép piruláira, és bár életemben soha nem vettem be altatót, most mégis elloptam tőlük egy csomót. Eszem ágában sem volt bevenni egyet sem, hiszen nyilvánvaló volt, hogy én nagyszerűen tudok aludni, ha hagynak, csak az állatok nyugtalanok, tehát nekik van szükségük altatóra.

Adtam a tehénnek vagy tíz darab svájci tablettát. A két harapós kutya is megkapta az adagját, és nem feledkeztem el a kakasokról sem, akik mohón kapták be a pirulákat. Hiába, új íz!

Az altatóknak frenetikus sikerük volt. A legnehezebb páciensem a tehén volt, aki minden hajnalban bedugta szép, okos fejét a lyukon, ahol az ablaknak kellett volna lenni, de már nem harsány MŰŰŰ-val köszönt, hanem csak egészen halk, álmos mú-t mondott.

A kakas éjjel-nappal aludt, majd álmosan elindult, és folyton elbotlott saját két lábában, miközben Svájc felé pislogott szemrehányóan.

A postára vezető úton mindennap szemembe ötlött egy fekete tábla, amelyre krétával rá volt írva, hogy özvegy Győry Balázsné, a nép ellensége, a béke ellensége. Nem értettem, miért ellenség ez a szelíd, nyugodt öregasszony, aki olyan megingathatatlan volt, mint a száradó tölgyfa, semmi nem hozta ki a sodrából.

– Rozika, megint ki van írva a fekete táblára – mondom neki egyszer.

– Hát üvök a gréta, irgyák.

– Nem egészen úgy van az, Rozika, tudja maga nagyon jól, miért van a szégyentáblán.

– Persze hogy tudom. Hát a tojás miatt.

Megnéztem a tojáskönyvét, ami minden rendes adácsi polgárnak ott lapult a fiókjában. Kiderült, hogy júliust írtunk, és ő már az októberi tojásadagját is beszolgáltatta, holott egy darab tyúkjá sem volt, de kivetettek rá ki tudja, mennyi tojást, amit megvásárolt a közértben egy forintért, majd beszolgáltatta tizenöt fillérért, és ami közben volt, az volt a haszna. Elképedtem:

– Nem értem ezt a dolgot. Ha beszolgáltatta a tojásokat, miért sanyargatják magát?

– Hát mért ne sanyargatnának, irigyek a hasznomra.

Szorgalmasan látogattam ismerőseimet a faluban, így kerültem el Epsteinék tanyájára. Különbö is érdekelt, hogyan élnek a szerencsétlenek a számukra oly idegen falusi környezetben.

Amikor megérkeztem, az öreg Epstein bánatosan mogyorót rágcsált, nálánál is idősebb kislánya pedig takarított. Egy nem létező seprűvel söpört, és igaza volt a papának, nagyon intelligensen dolgozott, mert fürge kézzel háromszor is visszament a szellem-seprűvel, hogy az utolsó nem létező porszemet is eltávolítsa, aztán az egész szellem-szemetet besöpörte az ágy alá. Rend a lelke mindennek.

- Hogy van, Epstein úr? – érdeklődtem.
- Itt éhen halunk, uram – mondta rezignáltan.

Beszélgetés közben észrevettem, hogy nagyszámú csirke vesz részt társalgásunkban, mire megkérdeztem, kinek a csirkéi ezek.

- Az enyéme.
- Hát akkor mi a baj? Nem szereti a kedves lánya a csirkét?
- Imádjuk mind a ketten. De itt nincs sakter, és emiatt nem lehet levágni őket.

Ekkorra már megjelent a kulák is, Epsteinék házigazdája, aki megerősítette Epstein szavait:

- Ezek itt éheznek, csak mogyorón meg paradicsomon élnek. És itt vannak a csirkék. Az Atyaúristen érti ezt.
- Ide figyeljen, Epstein úr, adjon ide nekem két csirkét. Nekem van egy sakter barátom. Ő levágja a baromfiakat, és én holtan hozom vissza magának.

Gondoltam, majd Rozikával levágatom, az Istennél pedig később elintézem a bűnömet. De Epstein ravasz volt, mint a foka:

- Szeretnék beszélni azzal a sakterrel.
- Nem érdemes. Az egy zárkózott sakter. Csak vág és nem szól egy szót sem.

Epstein megrovóan legyintett:

- Ebben a faluban nincs is sakter. Már érdeklődtem.

Mint megvert hadsereg hagytam el Epsteint és intelligensen takarító kislányát, de nem csüggedtem. Elmentem az ezredeskéhez, elmondtam nekik Epsteinék szomorú történetét, és megkértem az ezredesnét, segítsen rajtuk. Közben írtam egy levelet is Gyöngyösre, jelezve, hogy van csirke, nincs sakter, jöjjön egy, kerül, amibe kerül.

Az ezredesné magához is vett zsírt, lisztet, meg hasonló női dolgokat, és átmentünk a bánatos, sakter nélküli Epsteinhez:

– Ide figyeljen, Epstein úr! Az ezredesné asszony vállalta, hogy főz maguknak meleg ételt, akkor a kislány is lelkesebben tud majd takarítani.

Epstein arca még jobban elborult:

– Itt nem lehet főzni. A kulákom eltréfázta az edényeimet.

Kihallgattam a kulákot:

– Nem tudom, mi ütött ezekbe. Már nem tudtam nézni, hogy éheznek itt nálam a szerencsétlenek, hát lekanyarítottam nekik egy jókora darab szalonnát, és szó nélkül odatettem a tányérjukra. Hozzá sem nyúltak. Talán megőrültek. Nem értem.

Én értettem. A disznószalonna miatt már a tányérjukhoz sem nyúlhattak. A kulák jót akart, mi is, de megint csúfos vereséggel távoztunk, csak a kis Epstein lány söpört lelkesen a nem létező seprűjével, nem törődve a világ bajával.

Néhány nap múlva épp a postára indultam, amikor jön szembe velem négymillió borotvaéles késsel a szivarzsebében egy sakterkülsejű sakter.

Megszólítottam:

– Ön a sakter, aki megkapta a leveletem?

– Epstein úr?

– Nem, de én írtam helyette. Csak siessen, megmondom pontosan, hol van a tanyájuk.

– Uram, én máris megyek vissza Gyöngyösre. Ebben a sárban se gyalog, se biciklin nem lehet közlekedni. Sajnálom. Talán egy más alkalommal – mondta, és eltűnt a biciklijével, mint egy látomás. Úgy látszik, a csirkék örökké élni fognak.

De még ekkor sem csüggedtem. Írtam egy kérvényt, amelyben kértem, hogy a kitelepített családot, melynek egyik fele úgyszólván elmebeteg, a családfő meg bolond, helyezték el valami vallásos otthonban, ahol rituális kosztot kaphatnak, és ahol a kislánynak alkalma van takarítani a soha el nem hervadó seprűjével.

Hamarosan megjött az engedély, és Epsteinék boldogan utaztak el, ott hagyva a rengeteg csirkét a kuláknak, akinek nem kellett sakterre várni.

Nagy szenzációt keltett Adácson, amikor pesti vendégeim érkeztek: Tolnay Klári, Gombaszögi Ella, Feleki Kamill, Bilicsi Tivadar, Darvas Iván. Kezem, lábam reszketett a boldogságtól, amikor megöleltem őket. Gombaszögi Ella csodálatos volt, mint mindig, mert pillanatok alatt kiismerte magát, ment a kúthoz, vizet húzott, kávé varázsolt valahonnan, és percek múlva már a kávé pompás illata töltötte be a környéket. Ennivalót is hoztak magukkal, úgyhogy sikerült őket megvendégelnem. Krauszék is boldogan nézték a nem várt csodát és itták a kávé, ami már régen kijárt nekik a takarmánynak használt sok-sok remek altatóért.

Egyébként Krauszéknak halvány sejtelmük sem volt a világról, ami körülvette őket, egyáltalában nem értették, hogyan kerültek ide és mi a bűnük.

Egyszer, amikor éppen a postáról jöttem haza, hallom, hogy az idősebb Krausz, a volt cégfőnök magyarázza a fiatalabbnak:

– Vedd csak elő, ott van a kofferben. Na látod! Itt a dátum. 1901-ben a kocsink, amin a beleket szállítottuk, nem volt kivilágítva. Akkor meg is büntettek öt koronára. Nyilván ezért vagyunk most itt. Azt a kocsit akkor ki kellett volna világítani.

Az öreg Krausz mint cégfőnök annak idején bejárta az egész világot, nem tudta, nem tudta, hogy Nizzában tenger is van, csak azt tudta még mindig, hogy hívták az ottani belest.

Oroszországban is járt, és Voronyezsben beleszeretett egy vengerka, egy magyar lány, aki valamelyik ottani lokálban itatólányként működött. Kérte az akkor még daliás és jóképű férfit, váltsa ki a vengerkaságból, mindössze harminc rubel kell hozzá, és akkor együtt élhetnek, ameddig csak jólesik.

– És tetszett neked az a magyar lány? – érdeklődtem.

– Szerelmes voltam belé.

– És kiváltottad?

– Nem.

– Szegény voltál?

– Mindig gazdag voltam. De üzletileg jártam Voronyezsben, Weisz volt ott a beles, azzal kellett tárgyalnom. Nem is gondoltam arra, hogy nőkkel is foglalkozzam. Pedig Juditnak hívták – mondta késői nosztalgiával.

Aznap, amikor este hazamentem a közös vacsorához, ami nem állt semmiből, hallom, azt mondja az idősebb Krausz a fiatalabbnak:

– Te, azt a lányt ki kellett volna váltani, mert szerettem. És azt is mondja a Pali, hogy Nizzában meg kellett volna nézni a tengert is.

Hamarosan elérkezett az aratás ideje. Vasvillás parasztok jöttek értünk hajnali háromkor, hogy önként menjünk segíteni az aratásban meg a behordásban. Az ilyen mezei munkát a rekkenő hőségben legjobban meztelenül végezni, legfeljebb egy kis ágyékkötőt hord az ember, de inget a világért sem, mert a törek úgy belesüllyed bármilyen ruhába, hogy revolverrel sem lehet többé eltávolítani.

Én felvettem a sógorom sortját, de az öreg Krausz felöltözködött az aratáshoz. Hosszú nadrágot húzott, csizmát, zekét, amit még annak idején a bulgár cártól vett, kalapot a nap ellen, a másik Krausz meg egyszerű hosszú gatyában, magas szárú fűzős cipőben, kabátban és mellényben fogott neki a munkának.

Szerencsére a föld, amin dolgoztunk, ott terült el a tanyánk előtt, nem kellett sokat gyalogolni. Gázsi nem volt, enni nem kaptunk, csak a lelkesedés fűtött bennünket.

Hamarosan megmagyarázták, hogy a mi dolgunk a törek szedése. Kiderült, hogy a törek a búzának az az idegesítő része, amit a mi bosszantásunkra talált ki a természet. Ketten fogtuk a hordágyat, amit megraktunk vasvillával, és innen egészen odáig cipeltük, aztán letettük, és mentünk vissza új nyersanyagért.

Elmagyaráztam a Krauszoknak, mi a dolguk.

Az idősebbik elszántan kérdezte:

„Wo ist der Törek?” – vagyis: hol van a Törek úr? Azt hitte, be akarjuk mutatni valami Törek nevű illetőnek. Ebből is láttam, hogy nem különösebben mező- vagy kiskazda. Az is furcsa volt, hogy ha az egyik Krausz felemelte az üres hordágyat, a másik messze tőle kereste, mert rosszul láttak mindketten.

A parasztok nem győztek eleget mulatni rajtuk, a rendőr, aki a gabonatábla szélén hevert, nevetett és odaintett magához:

– Figyelem magát, nagyon tehetségtelenül dolgozik, és egészen kevés töreket rak a hordágyra, hogy könnyebb legyen cipelni. Maga nagyon gyűlölheti a mi államunkat, mi?

– Dehogyan gyűlölöm. Az anyám is megvert néha, de imádtam akkor is, amikor pofozott. Alapjában véve végtelenül kedves anya volt. Ha az ember hazája néha nem is kedves hozzá, azért még lehet szeretni.

– Na, ezt szépen megmondta – nyilvánított véleményt a rendőr és rágyújtott egy Kossuthra.

– Hát beszélni még tudok, csak aratni nem – válaszoltam és mentem vissza a törekeimhez.

Azon a nyáron Adács hernyótermése világrekordot ért el. Mindehnyém csak úgy nyüzsgöttek ezek az undok férgek, és gyakran megtörtént, hogy mentem az úton, ha sehol a közelben, mégis a fejemre esett három-négy ilyen szörnyeteg. Isten tudja, honnan.

Egyre jobban kedvemem szegték a hernyók, és amikor már bágyadt kis levesünkben is akadt belőlük, elhatároztam, hogy hadat üzenek nekik és kiirtom őket a faluból, vagy legalábbis a tanyánk környékéről. Némi levelezés után Gombaszögi Ellától kaptam egy jó adag finom, jó ízű, hatásos svájci mérget, odaadtam a kulákomnak, aki szakszerűen felhígította és beletöltött belőle egy monumentális adagot a puttonyába, amiből öntözni lehetett a rovarokat.

Vállamra vettem a szerkentyűt és kipróbáltam a hatást. Szereztem egy magányos hernyót (nem volt nagy fáradság), és óvatosan ráfröcs-

csentettem néhány cseppet. A hatás minden képzeletemet felülmúlta. Pillanatok alatt megdermedt, összehúzódtott, majd elhunyt. Erre aztán nekiláttam a gyilkolásnak. A fák kopárák voltak miattuk, nem volt néhéz meglátni őket, minden egyes hernyóra ezer halál jutott.

Megelégedetten feküdtem le, de másnap több volt a hernyó, mint valaha. Amikor emiatt panaszkodtam a kulákomnak, egykedvűen idézte néhány évvel azelőtt megjelent regényem címét: – Mindenki nem halt meg.

Nem nyugodtam, szorgalmasan öntöztem őket tovább, de be kell vallanom, a hernyók győztek.

Egyre jobban untam Adácsot; szabadulásom érdekében írtam egy levelet a *Szabad Nép*nek, amelynek a főszerkesztőjét jól ismertem, de később kiderült, hogy mire a levél megérkezett, már régen más volt a főnök.

Levellem úgy kezdődött, hogy idéztem a *Szabad Nép* egyik cikkét, amelyben azt írta, hogy jó helyre ütöttünk, feljajdult a külföld, holott Magyarországon csak főhercegek és nyilas tábornokok vannak kitelepítve, de egyetlenegy kisember vagy értelmiség sem szerepel a listán.

Ezek után így folytattam:

„Ma Magyarországon nincs senki, aki a *Szabad Nép* jóhiszeműségében kételkedni MERNE, de a jólinformáltságában nem hiszek én, aki szemre is kisember vagyok, értelmiségi, mint a levelemből is láthatják, és sem apám, sem anyám nem volt katona, főherceg sem szerepel a családjunkban, nyilasokról nem is beszélve. Nem igaz, amit a *Szabad Nép* ír, hogy jó körülmények között élnek itt a deportáltak, hiszen ez a lakás, amiben lakunk, azelőtt magtár volt, azért látogatják olyan lelkesen az egerek és patkányok, mert magot keresnek, de csak két Krauszt és egy Királyhegyit találnak.

Nem igaz az sem, hogy csak fő- és alhercegek vannak kitelepítve, hiszen én a *Ludas Matyi* belső munkatársa voltam, és ezt a lapot nem az jellemzi, hogy nyilasok és főhercegek szerkesztik.

Kérek sürgős intézkedést, valamint becses soraimnak lapjukban való közlését.

U.I.

Most már tudom, hogy él Marci Hevesen. Ne irigyeljék.”

A levelet elküldtem a Blaha Lujza térre, a *Szabad Nép* főszerkesztőjének. Mint később kiderült – a szerkesztőség munkatársai kézzől kézre adták, és nevetve vitték be a főnököknek, aki úgy érezte, hogy igazam van. Kiadta egyik munkatársának a dolgot nyomozásra, és a vizsgálat megerősítette azt, amiket írtam.

Később alkalmam volt olvasni Gábor Andor véleményét az ügyről.

Ezt írta:

„Királyhegyi nem ellenség, hanem humorista...”

Azt hiszem, ez döntötte el a dolgot, vagyis azt, hogy tizenhét hét múlva hivatalos értesítést kaptam Cziráky elvtárs aláírásával, amelyből megtudtam, hogy elhagyhatom Adácsot és visszaköltözhetem Pestre, de régi lakásomat nem foglalhatom el.

Maradéktaianul boldog voltam. Nem érdekelt a lakás, csak az, hogy újra a sima aszfalton járhatok, találkozhatok a barátaimmal, és nem kell nyakig sárban rónom az adácsi utcákat. Kétszer mentem ki az állomásra, hogy elhiggyem, szabad vagyok újra, és amikor felszálltam a pesti vonatra, még mindig szédültem a boldogságtól.

Dokumentumok

*Áttelepítési kérelem debreceni zsidó szociális otthonba*²⁶⁸
1951. szeptember 7.

Az alábbi személyek kérték a szeretetotthonba való kerülést a kitelepítettek közül:

Hajdú-Bihar megye tanácsának végrehajtó bizottsága, Debrecen

Dr. L. Imre és neje, Hajdúhadház

Özv. W. Károlyné és W. Margit, Bakonszeg

K. Rezső és felesége, Hajdúhadház

K. Lajos, Bakonszeg

T. Árpád és felesége, Hajdúhadház

W. Manó és felesége, Esztár

S. Imre, Hajdúhadház

Dr. B. Gyula és felesége, Hajdúhadház

L. Lajos és felesége, Furta

J. Emil és felesége, Polgár

Sz. Jenő, Hajdúhadház

Özv. G. Samuné, Hajdúhadház

Sch. Ferenc és felesége, Hajdúhadház

Sch. Manó és felesége, Hajdúhadház

Özv. S. Zsigmondné, Bakonszeg

Özv. G. Emilné, Berettyószentmárton

Özv. K. Dezsőné, Okány

V. Aurél és felesége, Polgár

268 ÁBTL 2.5.6 IV. Tétel BM 183064/1951/24.

K. Jenő és felesége, Hajdúdorog
Özv. S. Kálmánné, Hajdúdorog
Dr. G. Samu, Hajdúdorog
H. Sándor és felesége, Konyár
Sz. István, Esztár
K. Lajos és neje, Hajdúdorog
(Aláírás: Gergely Viktor elnökhelyettes)

Második kérelmi lista

G. Mihály, Furta
K. Jenő és felesége, Furta
P. Kálmán és felesége, Okány
Özv. O. Vilmosné, Nagyrábé
Dr. B. Rezső és felesége, Hajdúdorog
Özv. S. Jenőné, Hajdúhadház
K. Lajos és felesége, Hajdúhadház
B. Ödön és felesége, Hajdúhadház
D. Károly és felesége, Hajdúhadház
Ö. Oszkár és felesége, Zsáka

*Erzsébetvárosi zsidó kitelepítettek listája*²⁶⁹

<i>Név</i>	<i>Születési év</i>	<i>Lakcím</i>
A. László	1901	VII., Baráth u. 9.
A. György	1888	VII., Jósika u. 2.
B. Miksáné	1887	VII., Damjanich u. 18.
B. József	1899	VII., Hársfa u. 11.
B. Jenő	1884	VII., Városligeti fasor 29.
B. Józsefné özv.	1900	VII., Garai u. 22.
B. Henrik	1891	VII., Erzsébet krt. 2.
Cz. János	1890	VII., Thököly út 42.
D. Pál	1889	VII., Izabella u. 41.
Deutsch (Dombi) Sándor	1891	VII., Asbóth u. 19.
D. Imre	1899	VII., Akácfa u. 6.
D. Miksa	1864	VII., Rózsa u. 8.
D. Oszkár	1905	VII., Alsóerdősor 10.
E. Mórné özv.	1897	VII., Dohány u. 16/18.
E. István	1902	VII., Damjanich u. 58.
E. Gyula	1875	VII., Damjanich u. 28/a
F. Ferenc	1897	VII., Madách u. 10.
F. Mihály	1908	VII., Garai u. 7.
F. Ödönné özv.	1885	VII., Dohány u. 30.
F. József	1872	VII., Dohány u. 59.
F. Imre dr.	1892	VII., Wesselényi u. 33.
F. Jenő	1893	VII., Károly krt. 3/c
F. Ferenc	1880	VII., Nyár u. 22.
F. Jenő	1879	VII., Damjanich u. 51.

269 Az ÁBTL-ben elérhető névsor alapján.

Név	Születési év	Lakcím
F. Jakab	1867	VII., Kazinczy u. 10.
F. Jenőné	1910	VII., Rákóczi út 16.
F. Nándor	1881	VII., Akácfa u. 32.
F. László	1886	VII., Rákóczi út 50.
F. György	1912	VII., Rottenbiller u. 44.
G. György	1913	VII., Erzsébet krt. 13.
G. Zoltán	1893	VII., Damjanich u. 26/a
G. Endréné özv.	1899	VII., Kertész u. 33.
G. Lajos	1902	VII., Wesselényi u. 51.
G. Lipót	1879	VII., Damjanich u. 49.
G. Jenő	1881	VII., Rákóczi út 10.
G. Fülöp	1859	VII., Vörösmarty u. 11.
G. Géza	1891	VII., Városligeti fasor 8/b
G. Gézáné	1899	VII., Városligeti fasor 8/b
G. Tamás	1931	VII., Városligeti fasor 8/b
H. László	1906	VII., Nagy Diófa u. 6.
H. Márton	1879	VII., Székely Mihály u. 3.
H. Imréné özv.		VII., Asbóth u. 19.
H. Lajosné	1880	VII., Rákóczi út 40.
J. Ernőné	1896	VII., Hernád u. 45.
J. Márton	1917	VII., Dohány u. 84.
K. József	1892	VII., István utca 49.
K. Lajosné özv.	1885	VII., Wesselényi u. 71.
K. Aladár	1896	VII., Csengery u. 15.
K. Andor	1901	VII., Rákóczi út 90.
K. Andorné	1893	VII., Klauzál u. 23.
K. Ferencné	1894	VII., Erzsébet krt. 39.
K. Adolf	1871	VII., Damjanich u. 39.
K. Henrik	1887	VII., Murányi u. 41.

Név	Születési év	Lakcím
K. Lajos	1869	VII., Klauzál u. 32.
K. Miksa	1880	VII., Wesselényi u. 8.
K. Arnoldné özv.	1903	VII., Király u. 103.
K. József	1895	VII., Klauzál tér 20.
L. Emil	1889	VII., Wesselényi u. 4.
László (Löwi) Árpád	1891	VII., Munkás u. 9.
L. Jenő	1872	VII., Nagy Diófa u. 5.
L. Róza	1893	VII., Munkás u. 9.
L. Manó	1902	VII., Hernád u. 7.
L. Simon	1896	VII., Király u. 13.
M. Rudolfné özv.	1885	VII., Nefejejs u. 40.
M. Sándorné özv.	1898	VII., Vörösmarty u. 9.
M. Brúnó	1891	VII., Rottenbiller u. 35.
M. Zsigmond	1884	VII., Hársfa u. 10/b
M. Bernát	1879	VII., Wesselényi u. 65.
M. Gyula	1871	VII., Rákóczi út 22.
N. József	1884	VII., Erzsébet krt. 23.
N. Tivadar	1876	VII., Nagyatádi Szabó u. 44.
N. Tivadarné	1889	VII., Nagyatádi Szabó u. 44.
O. Alfréd	1893	VII., Wesselényi u. 18.
P. Ödön	1892	VII., Dob u. 108.
P. Ferenc	1896	VII., Madách tér 5.
P. Mendel	1903	VII., Dob u. 10.
P. Brúnó		VII., Wesselényi u. 51.
P. Géza	1871	VII., Dob u. 108.
P. Izsó	1882	VII., Dohány u. 12.
P. Ernő	1879	VII., Erzsébet krt. 15.
R. Sámuelné	1871	VII., Rákóczi út 14.
R. Ödön	1886	VII., Rumbach S. u. 6.

Név	Születési év	Lakcím
S. Dezső	1893	VII., Dob u. 71.
S. Sándor dr.	1893	VII., Vörösmarty u. 20.
S. István	1898	VII., Akácfa u. 10.
S. Gyula	1896	VII., Zichy u. 9.
S. Marcell	1890	VII., Erzsébet krt. 39.
S. Béláné özv.	1878	VII., Izabella u. 34.
S. Nándor	1898	VII., Hernád u. 54.
S. Ernő dr.	1894	VII., Rákóczi út 74.
S. Béla	1866	VII., Dohány u. 16/18.
S. Andor	1909	VII., Izabella u. 34.
S. Ernő	1883	VII., Vörösmarty u. 4.
Sz. Kálmán dr.	1887	VII., Damjanich u. 56.
Sz. Ede	1900	VII., Damjanich u. 29.
Sz. Jenő	1894	VII., Rumbach S. u. 10.
V. Sándor	1904	VII., Wesselényi u. 41.
V. Árpád	1908	VII., Károly krt. 5.
W. Adolf	1879	VII., Károly krt. 5.
W. György	1905	VII., Wesselényi u. 21.
W. Árpádné özv.	1897	VII., Murányi u. 41.
W. Andor	1913	VII., Baross tér 15.

Zsidó szeretetotthonok 1951 júliusában és 1952 júniusában

<i>Intézmény neve</i>	<i>Kapacitás 1951. július</i>	<i>Gondozottak 1952. június</i>	<i>Dolgozók 1952. június</i>
<i>Budapest</i>			
Ady Endre u. 22.	35	31	4
Aggok Háza, Hungária krt. 167/169.	280	n. a.	n. a.
Ajtósi Dürer sor 27/b	83	84	9
Áhávász Réim, Szövetség u.	6	8	1
Alkotmány u. 4.	26	25	3
Alma utca 2. (orthodox)	75	63	15
Amerikai út 53. Menedékház	172	177	18
Amerikai út 55. Szeretetház / Betegotthon	190	n. a.	n. a.
Csáky u. 14.	12	12	1
Damjanich u. 40.	17	10	1
Déliabab u. 33.	29	28	1
Dimitrov tér 2–3.	36	n. a.	n. a.
Eötvös u. 19.	24	22	3
Gorkij fasor 25.	46	46	13
Cserkész u. 7.	n. a.	55	11
Kövér Lajos u. 2.	24	22	5
Labanc u. 16/b és 13.	63	53	7
Mátyásföld, Táncsics u. 2.	60	53	6
Mátyás király út 44.	38	40	7
Munkácsy Mihály u. 21.	44	72	8
Népszínház u. 32.	15	11	1
Nürnberg u. 39.	31	30	3
Rákospalota, Bethlen u. 58.	20	17	4

<i>Intézmény neve</i>	<i>Kapacitás 1951. július</i>	<i>Gondozottak 1952. június</i>	<i>Dolgozók 1952. június</i>
Rákosszentmihály, Csömöri út 114.	32	31	5
Rege u. 2. (és Kalóz út 6/8.)	63	59	10
Szentmiklósi út 9.	80	n. a.	n. a.
Újpest, Deák Ferenc u. 19/21.	60	56	5
Újpest, Vécsey u. 120.	30	34	3
Váci út 51/b	10	8	0
Városmajor u. 43.	46	n. a.	n. a.
Vajdahunyad u. 39.	22	19	1
Vorosilov út 99.	61	59	7
Óbuda, Zichy u. 9.	65	99	10
<i>Vidék</i>			
Baja	n. a.	46	5
Békéscsaba, Csaba u. 3.	39	43	7
Debrecen, Bajcsy-Zsilinszky u. 32.	37	97	9
Gyömrő, Bajcsy-Zsilinszky út 123.	51	53	8
Mohács, Eötvös u. 8.	30	26	5
Nyíregyháza, Jókai u. 4. és Kalinyin u. 24.	71	131	12
Nagykanizsa, Szent Imre herceg út 3.	30	31	4
Pécs, Tímár u. 5.	48	71	8
Tokaj	na	126	9
Balassagyarmat	na	306	40
Összesen		2154	269

Forrás: MILEV. A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája Központi Szociális Bizottságának iratai (https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_segelyszervezetek_mioi_segelyezes_1948-1952/)

Részlet dr. Gálos Henrik személyi anyagából

Dr. Gálos Henrik saját kezű feljegyzése:²⁷⁰

(...) A harmadik: 1944. április 5-én hívtak be újra Jászberénybe, innen mint század a bukovinai Woroschtára²⁷¹ kerültünk, de alig 2 hét múlva már megkezdtek a fokozatos, de kitartó visszavonulást, végül 1944 decemberében Losoncon átadtak bennünket a németeknek, akik innen a Sopron megyei Kópházára hurcoltak, majd amikor innen is kiszorultak, 1945 március végén Mauthausenba deportáltak, innen Günskirchen fióklágerbe vittek. Itt, ahol azután 38 kg-os súllyal felszabadultam május 4-én. Ekkor 2 hónapig kórházba kerültem, amíg sikerült életben maradnom, és júliusban hazajönnöm Budapestre. Itt csak akkor tudtam meg, hogy a nyilasok 1944 novemberében a feleségemet is elhurcolták, és semmi hír sincs róla, viszont az 1942-ben (született – D. G.) kisfiamat megtaláltam az anyósomnál, akik a pesti gettóban vészelték át a nyilas uralmat. Kb. 1945 szeptemberében hazakerült súlyos betegen a feleségem is Dachauból, illetve valamelyik kórházból. (...) Nem jött haza legidősebb fivérem, akit Kőszegen lövettek agyon a nyilas gyilkosok. Nem jött haza legfiatalabb öcsém, annak felesége és 4 gyermeke, tovább a hazatért öcsémnek felesége és 3 gyermeke. Ennek az öcsémnek, Grünbaum Arthurnak egyik fia Palesztinába került a háború után, így az öcsém 1950-ben fiához kiment útlevéllel Izraelbe, és most Haifán él új családjával. Elhunyt bátyám gyermekei is Palesztinába kerültek, úgyhogy ezek révén 1951-ben bátyám özvegye, Grünbaum Gézáné is Izraelbe vándorolt engedéllyel.

Anyósom, özv. Fülöp Józsefné ugyancsak engedéllyel és ugyancsak 1950-ben kivándorolt Izraelbe. Ezen az alapon 1951 márciusában ké-

270 ÁBTL 2.1. IV/15 167-B90/1953.

271 Vorohta (<https://hu.wikipedia.org/wiki/Vorohta>) ma Ukrajna egyik kisvárosa, a Hucul föld fővárosa.

relmeztem az útlevelhatóságtól családom kivándorlásának engedélyezését, ez a kérelem azonban elintézését nem nyert.

Vallásos zsidó, félúri kisiparos²⁷² családban nőttem fel, kisgyermekkoromtól a régi zsidó hagyományok irányították ébredező öntudatomat, és a zsidó iskolában chéderben a zsidó vallás és hit alapjait olyan mélyen belém nevelték, hogy később világi tanulmányaim tisztultabb eszméi sem tudták bennem elnyomni a vallásos hagyományok erejében való hitet, a zsidó néphez, a zsidó közösséghez való tartozás érzését. Jelentkezett ez az érzés és tudat különösen a nyilas üldöztetések idején, akkor, amikor felszabadulásunk után számba vehető volt az a pusztulás, amelyet a fasiszta gonosztevők a közvetlen családban, a távolabbi rokonságban és barátok között, illetve a zsidóság között okoztak. Ez az érzés és felismerés (...), hogy amíg a feleségem és magam egészségi állapota az utazást és éghajlatváltozást lehetővé teszi, zsidó vonalon fogok dolgozni. Így léptem be 1946 márciusban az országos Zsidó Segítő Bizottság Vidéki Osztályához körzetellenőrnek (...). 1946 októberében a Vidéki Osztály vezetőjének helyettese lettem, és mint ilyen dolgoztam 1948. március 1-én történt elbocsátásomig. (...) A Cionista Szövetség felvett tisztviselőnek 1948 áprilisban, és adminisztrátori titkári elnevezéssel szervezési és tagnyilvántartási munkával bíztak meg. (...) 1949 szeptemberében megkíséreltem az országot engedély nélkül elhagyni, de ez a kísérletem nem sikerült. A bíróság engem 6 hónapra, feleségemet 3 hónapra ítélt el, a rendőrség 1950 novemberében rendőri felügyelet alá helyezett, majd 1951. július 5-én a Belügyminisztérium Budapestről kitiltott, és kényszerlakhelyül előbb Felsővadász községet, majd kérelmemre Tokaj községet jelölte ki. Ez volt a helyzet máig azzal, hogy 4 év óta rendes munkám, elfoglaltságom és jövedelmem nincsen,

272 Félúri kisiparos: a város közepén, a városháza mellett volt Grünbaum Sámuel szabó-sága egy korabeli képeslap szerint: <https://static.darabanth.com/images/1/7/1730083.jpg>

feleségemet – aki állandóan beteg –, 11 éves kisfiamat és 16 hónapos kislányomat eltartani nem tudom. Eddig a Pesti Hitközség Szociális Bizottsága nyújtott segílyt a részünkre, hogy ezután is nyújt-e, azt nem tudom. Azt sem tudom, hogy őrizetbe vételemet mi tette indokolttá vagy aktuálissá, hiszen a cionista szervezet legális megszűnése óta úgyszólván minden lépésem a hatóság ellenőrzése alatt történik, és legjobb tudásom szerint semmi törvénybe ütköző dolgot sem követtem el, erre alkalmam, sem lehetőségem sem lett volna. (...)

*Vita a londoni Lordok Házában a magyarországi kitelepítésekről,
1951. június 13.*

Lord Vansittart: (...) A kérdés a következő volt: Kérdezzük Őfelsége kormányát, hogy tud-e bármit is közölni a fokozott magyarországi üldözésről és a nagyszabású letartóztatásokról, kilakoltatásokról és kitoloncolásokról szóló jelentésekről; és további kérdés az is, hogy milyenek a jelenlegi kapcsolataink Magyarországgal.²⁷³

Lordkancellár (Jowitt vicomte): Uraim, tudomásom szerint a Magyar Kommunista Párt számos magas rangú tisztviselőjét leváltották. Ezenkívül nagyszámú személyt, elsősorban a korábbi középosztályból és az arisztokráciából, rövid határidőt szabva kiűzték budapesti otthonukból. Nem voltak tekintettel az egészségükre, életkorukra vagy az új környezetben való megélhetési képességükre, és arra kényszerítették őket, hogy elköltözzenek lakhatásra teljesen alkalmatlan vidéki szállásra. Őfelsége kormányát már régóta visszaszítja, hogy a magyar kormány tartósan figyelmen kívül hagyja a mindenki által elfogadott, tisztességes magatartás normáit, és különösen felháborítja a legutóbbi intézkedés embertelensége. A kérdés második felére az a válaszunk, hogy 1949 decemberétől a Magyarországgal fenntartott kereskedelmi kapcsolataink állapotában nem történt változás, amikor is Őfelsége kormánya a magyar hatóságok Sanders úrral való bánásmódja miatti tiltakozásaként felfüggesztette a Magyarországgal folytatott kereskedelmi és pénzügyi tárgyalásokat. Őfelsége kormánya azt közölte a magyar kormánnyal, hogy hajlandó folytatni ezeket a tárgyalásokat, mihelyt Sanders urat szabadon engedi.

²⁷³ A vita eredeti jegyzőkönyve az alábbi helyen: UK Parliament, digitised editions of Commons and Lords Hansard, the Official Report of debates in Parliament (<https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1951/jun/13/persecution-in-hungary>). Fordította: Dombi Gábor.

Lord Vansittart: Uraim, melegen üdvözlöm a nemes és tanult vicomte kijelentését, miszerint Őfelsége kormányát mély aggodalommal tölti el ezen eljárások embertelensége. Szeretném megkérdezni, hogy a kormány tisztában van-e azzal, hogy ezek mintegy 35 000 embert érintettek, és állítólag a cél 100 000 fő elűzése; s hogy ezeket a szerencsétlen embereket marhavagonban szállítják, néha negyvenet is összezárva, és harminchat órára magukra hagyják őket mellékvágányokon, ahol meghalnak. Ezen embereknek vidékre történő deportálása azzal jár együtt – olyan emberekhez, akik nem tudják eltartani őket –, hogy éhen halnak. Felkérem Őfelsége kormányát, hogy kérje fel a helyszíni képviselőnket, hogy tegyen jelentést a helyzetről annak érdekében, hogy a jelentése fényében – biztos vagyok abban, hogy az információim pontosak – a kormány dönthesse úgy, hogy nem szabad megszakítani a tárgyalásokat a magyar kormánnyal mindaddig, amíg az atrocitásokat meg nem szünteti.

Lordkancellár: Uraim, a kiegészítő kérdés második részére válaszul közlöm, hogy adataink szerint 1949. április és 1950. március 31. közötti kereskedelem 6 500 000 fontot jelentett az Egyesült Királyság számára, és 1950 áprilisától 1951. március 31-ig terjedő időszakban 20 000 fontot. A kereskedelem lényegében megszűnt. Ami a többit illeti, nem ismerem a részleteket vagy a számokat. De elegendő ismeretünk van arról, ami történt és történik, és ez elegendő ahhoz, hogy sokkolja a civilizált embereket az egész világon.

Az Amerikai Egyesült Államok elnöke a magyarországi tömeges deportálásokról, 1951. július 27.

Sok amerikai fejezte ki aggodalmát a magyarországi tömeges deportálások miatt, amelyeket az ország kommunista kormánya hajtott végre. Magyarország népével szembeni brutális tettek elítélése a legalapvetőbb amerikai hagyományban gyökerező aggodalom a szabadság és az igazságosság fenyegetettsége miatt. Engem mélyen megindított a magyar nép tragikus helyzete, amely az elnyomás nehéz súlyát viselte, és osztom azt a felháborodást, amely azokat az intézkedéseket kísérte, amelyeket a magyar kormány tett, könnyelműen figyelmen kívül hagyva minden jogot és tisztességet. Az Egyesült Államok kormánya a legnagyobb figyelmet fordítja a magyarországi deportálásokra annak érdekében, hogy olyan lépéseket tegyen, amelyek megfelelően kibontják ezt a helyzetet a közvélemény és az ítéletalkotás számára, és a magyar kormányt elszámoltathatják a világ színe előtt ezért az aljas magatartásért.

Az emberek ezreinek a magyar kormány által kikényszerített kitoloncolását otthonaikból, amelyekről a beszámolók szólnak, a békeszerződés emberi jogi rendelkezéseinek botrányos megsértésének kell tekinteni. Az Egyesült Államok kormánya már hivatalosan megvádolta a magyar kormányt e rendelkezések szándékos és következetes megsértésével, amelyek arra kötelezik a kormányt, hogy minden joghatósága alá tartozó személy számára biztosítsa az emberi jogok és a szabadság gyakorlását, és ezeket a jogsértéseket az ENSZ előtt nyilvánosságra hozta.

A Közgyűlés 1950. november 3-án elfogadott határozatának megfelelően az (amerikai) kormány átadja az Egyesült Nemzetek főtitkárnak és rajta keresztül az Egyesült Nemzetek Szervezete valamennyi tagországa kormányának a részletes bizonyítékokat, amelyek az USA külügyminisztériuma birtokában vannak ezekről a jogsértésekről. Különös tekintettel arra, hogy a jelenleg folyó deportálások felvetik azt az általános kérdést, hogy a magyar kormány elnyomja az emberi és a sza-

badságjogokat, az Egyesült Államok kormánya átnyújt a főtitkárnak a rendelkezésére álló és megbízható forrásokból származó minden bizonyítékot, amelyek a kitelepítések irányítására vonatkoznak.²⁷⁴

274 Statement by the President on the Mass Deportations in Hungary, July 27, 1951. Forrás: Harry S. Truman Library and Museum, Public Papers Harry S. Truman 1945–1953. (<https://www.trumanlibrary.org/publicpapers/index.php?pid=387>). Fordította Dombi Gábor.

A magyar zsidóság képviselőinek nyilatkozata

A Magyar Távirati Iroda jelenti:

A magyar zsidóság mindkét rabbitestülete, rabbitanácsa és a Magyar Izraeliták Országos Intézőbizottsága nyilatkozatot adott ki, amelyben a legélesebben szembeszáll a nyugati sajtó, rádió és a mögöttük álló uszítók aljas rágalmaival, amelyeket népi demokráciánknak a magyar zsidósággal kapcsolatos magatartásáról terjesztenek.

Hangsúlyozza a nyilatkozat, hogy a magyarországi zsidóságot semmi sem gátolja vallásának szabad gyakorlásában, és hitközségei, valamint intézményeik zavartalanul működhetnek, felekezeti megkülönböztetést senkivel szemben sem alkalmaznak. „A most folyamatban lévő kitelepítések során – mondja a nyilatkozat – egyetlen zsidó vallású egyén sincs, aki azért került volna a kitelepítettek közé, mert felekezeti tagja. A híresztelésekkel szemben a kitelepítettek mind volt dús-gazdag nagykereskedők, gyárosok, földbirtokosok, valamint azok, akik ezekkel együtt részesei és haszonélvezői voltak annak a Horthy-rendszernek, amelynek zsidóüldözése az egész világon közismert, s amely rendszert a kitelepítettek annak idején anyagi és erkölcsi támogatásban részesítettek.”

A nyilatkozat befejező részében a magyar zsidóság képviselői rámutatnak arra, hogy a rágalmazók, a fogadatlan prókátorok, ne a magyar zsidóságot próbálják uszító szándékuk, hazugságaik céljára felhasználni, hanem „keressenek a maguk portáján, ha zsidóüldözést, faji megkülönböztetést akarnak találni”. Tiltakozásuk vonatkozik Izrael állama magyarországi képviseletének állásfoglalására és tevékenységére is.

A nyilatkozatot a magyar zsidóság szervezeteinek vezetői, élükön Stöckler Lajossal írták alá.

Szabad Nép, 1951. július 18., 6.

*A nyilatkozat tervezetének eredeti szövege*²⁷⁵

A magyar zsidóság képviselőinek nyilatkozata.

A magyar zsidóság legfőbb szervei lelkiismeretbeli kötelességüknek tartják, hogy felemeljék tiltakozó szavukat azokkal a rágalmakkal szemben, amelyeket a nyugati sajtó, rádió és a mögöttük álló uszítók népi demokráciánknak a magyar zsidósággal kapcsolatos magatartásáról terjesztenek.

Mindkét Rabbi-testületünk, Rabbi-Tanácsunk, valamint a Magyar Izraeliták Országos Szövetségének nevében ünnepélyesen kinyilatkoztatjuk, hogy a magyar népi demokrácia Alkotmányában rögzített teljes vallásszabadságnak megfelelően hittestvéreinket semmi nem gátolja vallásuk szabad gyakorlásában, hitközségeink és ezek intézményei az egész ország területén zavartalanul működnek, felekezeti megkülönböztetést semmiféle vonatkozásban hittestvéreinkkel szemben senki nem alkalmaz.

A most folyamatban lévő kitelepítések során egyetlen zsidó vallású egyén sincs, aki azért került volna a kitelepítettek közé, mert felekezetünk tagja. Ellenkezőleg – valamennyien mint volt dúsgazdag nagykereskedők, gyárosok, földbirtokosok: részesei és haszonélvezői voltak annak a Horthy-rendszernek, melynek zsidóüldözése az egész világon közismert, és amely rendszert a kitelepítettek annak idején anyagi és erkölcsi támogatásban részesítettek.

Felemeljük tiltakozó szavunkat és visszautasítjuk a nyugati hatalmak és csatlósaik rágalmait. Nem tűrjük, hogy a kitelepítést zsidóüldözésnek tüntessék fel, hogy ily módon igyekezzenek külföldi hittestvéreink előtt népi demokráciánk tekintélyét aláásni, jó hírnevét csorbítani.

275 MNL OL M-KS 276. f. 65/367. ő. e. 1951. VII/16.

A leghatározottabban visszautasítjuk ezeknek a fogadatlan prókátoroknak mesterkedéseit. Megvetjük ostoba próbálkozásait, uszító szándékú hazugságait, melyekkel minket, magyar zsidókat szeretnének felhasználni hazánk megrágalmazására. Azt üzenjük, hogy keressenek a maguk portáján, ha zsidóüldözést, faji megkülönböztetést akarnak találni. Ezek a rágalmazók nem mások, mint a fasizmus újjáélesztői: annak a fasizmusnak, amely csak a magyar zsidóság köréből 600 000 áldozatot szedett. Nem kérünk ilyen „védelemből”.

Vonatkozik ez a tiltakozás és visszautasítás Izrael államának magyarországi képviseletének állásfoglalására és tevékenységére is. Felháborodással látjuk, hogy még a zsidó állam szervei is az uszítókat szekértolóivá szegődtek, szajkózzák azok rágalmain, amelyek valótlanságáról pedig könnyűszerrel meggyőződhetnek.

Amikor ünnepélyesen visszautasítjuk a magyar zsidósággal kapcsolatos valótlan hírverést, kinyilatkoztatjuk: a magyar zsidóság hűséggel áll népi demokráciánk mellett, amely több évtizedes elnyomás, üldözés után a békés, szabad életet biztosítja számára.

Budapest, 1951. július 13.

A kitelepítések és az imperialisták

Ismételten foglalkoztunk azzal az uszító és rágalomhadjáráttal, amelyet a nyugati imperialista kormányok folytatnak a Magyar Népköztársaság ellen azért, mert – uram bocsáss – merészeltünk fővárosunkból arisztokratákat, fasiszta tábornokokat, Horthy csendőr- és rendőrtisztjeit, gyárosokat és bankárokat kitelepíteni.

Az uszító és rágalmozó hangversenyt az Amerikai Egyesült Államok kormánya vezényli, amelynek füttyszavára – mint mindenben, ebben a kérdésben is – szolgál engedelmességgel táncolnak angol, francia és egyéb csatlósai. Az amerikai imperialisták, angol és francia szolgálakkal egyetemben, most az Egyesült Nemzetek Szervezete elé akarják vinni ezt a kérdést, a békeszerződés és az emberi jogok „megsértésével” vádolva bennünket. Az amerikai imperialisták arra kényszerítik az ENSZ-t, hogy a népek békéjének és együttműködésének előmozdítása helyett háborús uszítással foglalkozzék. Mert a budapesti kitelepítések kapcsán az ENSZ elé terjesztendő „vád” a békeszerződés és az emberi jogok állítólagos megsértéséről semmi egyéb, mint tömény háborús uszítás.

Az amerikai, angol, francia uszítói a budapesti kitelepítésekkel kapcsolatban az „emberi jogokról” csak úgy általában szeretnek beszélni. De beszéljenek csak az urak kézzelfoghatóbb módon, konkrétan arról, hogy kiket védelmeznek. És ha nem beszélnek erről ők, majd beszélünk róla mi!

Nos, kiknek az „emberi jogait” védelmezik?

A múltkor már megneveztünk néhány nevet: Rakovszky Ivánt, Lázár Andort, Horthy minisztereit, Éliássy Sándort, Bezzegh-Huszágh Miklóst, Horthy rendőrfőkapitányait, vitéz Rapaics Richárdot és Kárpáti Camillót, Horthy tábornokait, Eszterházy, Hunyadi, Keglevich, Hoyos grófokat, Montenuovo herceget.

Ezt a listát kiegészíthetjük. Truman és Acheson urak, angol és francia szolgálkkal egyetemben, védik Radocsay László, Purgly Emil, Röder Vilmos, Ivády Béla, Széll József, vitéz Gyulay Tibor, Horthy minisztereknek „jogait”, védik báró Hazay, Dörge Frigyes bankárokat, védik Rionfalvy Dániel, Baitz Oszkár, Schweitzer István tábornokokat, védik lovag Rományai Czoegler Gusztáv és Huszár Ágoston csendőr vezérőrnagyokat, Nemesszeghy László, Szentpétery János csendőr ezredek, védik gróf Csekonics Arzén, gróf Markovich Miklós, gróf Zichy György, báró Prónay Gábor, báró Kruhina Károly „emberi jogait”.

Szolgálhatunk nemcsak egyes nevekkal, hanem a végrehajtott kitelepítés összefoglaló adataival is. A Magyar Népköztársaság belső rendjéért felelős hatóságok kitelepítettek Budapestről 21 horthysta minisztert, 25 volt államtitkárt, 190 horthysta tábornokot, 1012 horthysta törzstisztet, 274 régi rendőrtörzstisztet, 88 csendőrtisztet, 812 vezető horthysta államhivatalnokot, 178 gyárost, 157 bankárt, 391 nagykereskedőt, 292 nagybirtokost, 347 kapitalista vállalati igazgatót. A kitelepítettek között volt 9 herceg, 163 gróf, 121 báró, 8 lovag, 195 vitéz.

Meg vagyunk győződve róla, hogy az angol, a francia és az amerikai munkások egyet fognak érteni a magyar munkásokkal, akik nemcsak helyeslik a Magyar Népköztársaság kormányának ezt az önvédelmi, politikai rendszabályát, hanem kifogásolják – igen helyesen –, hogy ezt az összeesküvő, konspiráló, rémhírterjesztő társaságot miért hagytuk ilyen sokáig háborítatlanul budapesti luxusvilláikban. Az amerikai, angol, a francia dolgozók éppúgy meg fogják érteni, mint a magyar dolgozók, hogy az imperialisták azért ordítanak az „emberi jogok” megsértése miatt, mert a kitelepítésekkel kissé megzavartuk a kémkedéssel és összeesküvések szervezésével foglalkozó külföldi követségek terveit és számításait. A Szolnok és Szabolcs megyébe telepített csendőr- és rendőrtisztekkel a követségi uraknak ezután persze nehezebb lesz összeszűrni a levelet a Magyar Népköztársaság ellen, mint eddig itt Budapesten.

Mi értjük, hogy az imperialisták – a grófokat, tábornokokat és csendőrtiszteket védelmezve – igyekeznek leplezni „felháborodásuk” igazi okait és krokodilkönnyeket sírnak – óh – nem a kitelepített hercegek és bankárok –, hanem az állítólag kitelepített kisemberek fölött!

Közönséges rágalomról és hazugságról van szó! Egyetlenegy dolgozó kisembert sem telepítettünk ki. Hatóságaink a legnagyobb gonddal vigyáztak arra, hogy még véletlenül se érje semmiféle bántódás az értelmiséget, a kisembereket. Ez természetes. Pártunk és kormányunk egész politikájából, a nemzeti egység politikájából szervesen következik.

Ez tehát a politikai háttére a kitelepítésekkel kapcsolatos imperialista uszításnak.

Mi jogilag a helyzet? Igaz-e, hogy megsértettük a békeszerződést?

Hazugság ez is. A békeszerződés nem tiltja, hanem előírja, hogy a fasiszta, demokráciaellenes elemeket megfékezzük. A békeszerződésben szó van az emberi jogok védelméről, de arról nincs szó, hogy Horthy tábornokainak okvetlenül Budapesten és okvetlenül luxusvillákban kell lakniuk. A békeszerződés „emberi jogokról” szóló cikkelyeinek értelmezését nem bízuk a magyar fasiszták, arisztokraták és bankárok amerikai barátaira. Mert ha rájuk bízánk, akkor még azt is kiderítenék, hogy a békeszerződés szerint tilos bántani a nagybirtokosokat és tőkéseket, és tilos felépíteni hazánkban a szocializmust. Márpedig a népi demokrácia ellenségeinek eltávolítása fővárosunkból a szocializmus gazdasági építését biztosító politikai rendszabály. Ha az egyikhez jogunk van, jogunk van a másikhoz is.

A békeszerződés nem tiltja meg, hogy népköztársaságunk kormánya éljen a politikai önvédelem jogával, és nem helyezte hatályon kívül azokat a régi magyar törvényeket és rendeleteket, amelyek alapján a demokráciaellenes elemek kitelepítését a fővárosból végrehajtottuk. A népköztársaság sem hozott olyan törvényt vagy rendeletet, amely hatályon kívül helyezte volna az 1939-es rendeleteket, amelyek szerint ki lehet tiltani a fővárosból a közrendre és közbiztonságra káros személye-

ket. Horthyék „közrendjére” a munkások, a demokraták, a szocialisták voltak károsak, őket toloncolták ki brutális erőszakkal Budapestről, a mi közrendünkre az arisztokraták, bankárok és csendőrtisztek a károsak: őket telepítettük ki fővárosunkból, miközben a humanitárius szempontokat messzemenően figyelembe vettük.

Így áll a dolog jogi szempontból.

Hát erkölcsi szempontból? A Magyar Népköztársaság kormánjának ebben is világos az álláspontja.

Nem beszélhetnek „emberi jogokról” azok, akik Koreában gyerekeket és asszonyokat gyilkoltak és gyilkolnak halomra, akik Malájföldön félmillió „bennszülöttet” űztek ki lakóhelyeikről, akik százmillió amerikai polgárról vesznek fel ujjlenyomatot, tízezerszámra teszik feketelistára a „gyanús” tengerészeket és dokkmunkásokat, akik Nyugat-Németországban magyar fasiszta tábornokokkal, háborús bűnösökkel szerveztetnek fegyveres haderőt a magyar demokrácia ellen, akik Francóval, a spanyol nép hóhérával szövetkeznek, akik az egész világon – Dél-Koreától és Kínától Jugoszláviáig – támogatják, segítik, buzdítják és szervezik a legsötétebb, legreakciósabb, nép- és haladásellenes erőket.

Az imperialista urak hiába próbálják beleütni orrukat a mi belső ügyeinkbe. Acheson úr mehet, ha akar, panasszal az ENSZ elé: a Magyar Népköztársaság kormányát nem lehet eltántorítani attól, hogy úgy, mint eddig, ezután is erős kézzel védje a magyar dolgozók érdekeit, a szocializmust építő magyar nép államát. Az imperialisták dühöngése és uszítása újra csak azt bizonyítja, hogy szövetségeseiket, népünk ellenségeit, komoly csapás érte, hogy jó helyre ütöttünk.

Szabad Nép, 1951. augusztus 7., 3.

(8)

נשלח: 6.6.51

אל : ממשלת ישראל בירושלים

מאת : מזכר המשרד תל אביב

שלך 272 ו-261. טעם אם פעולה מצדנו תמחק דינם של המבורשים
אך מחובתנו להתערב. חסרור אצל אא איפוא בעל פה לבראי בקשתנו לאשר
עליהם של המבורשים, מאחר שלגירושם ודאי גם רקע מדיני רבני לנסח
הבקשה בצורת זהירה ולעמוד במיוחד על העובדה שאנשים אלה בחירותם אלמנט
בלתי פרודוקטיבי מחורים מעמסה כלכלית לחונגריה בעוד שישראל נכונה
לקלוט כל יהודי באשר הוא נחודי. חרביש כי בקשתנו זו לא באה למצות
מסגרת העלייה שאנו מצפים לה מהונגריה ודבוננו למו"מ על עליה רחבה
בעינה עומדת.

מזכר

דמ

196/89 4/5

41. KÉP. TÁVIRAT A BUDAPESTI IZRAELI KÖVETSÉGRE A KITELEPÍTÉSEKRŐL,
1951. JÚNIUS 8.

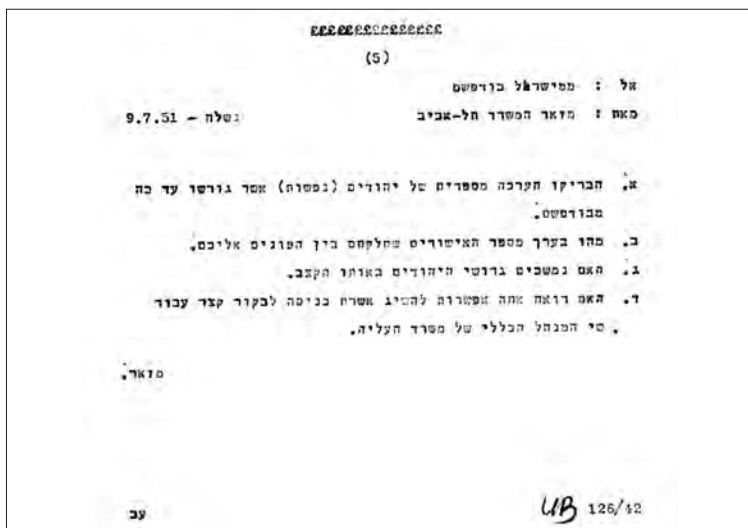
Címzett: Mizrael Budapest

Feladó: Mazar, Tel-avivi Iroda

„261 és 272. Kétséges, hogy a mi tevékenységünk semmissé teszi a kitelepítettek ítéletét, de kötelességünk beavatkozni. Add át tehát Bereinek szóban, hogy kérjük a kitelepítettek alijázásának engedélyezését. Mivel a kitelepítéseknek valószínűleg politikai okai is vannak, óvatosan kell megfogalmazni a kérést, és különösen ki kell emelni azt a tényt, hogy miután ezek az emberek nem produktív elemek, gazdasági terhet jelentenek a Magyarországnak, addig Izrael készen áll befogadni minden zsidót azért, mert zsidó. Hangsúlyozd, hogy ez a kérésünk nem meríti ki a bevándorlási keretet, amelyre számítottunk Magyarországról,

és szándékunkban áll további tárgyalásokat folytatni egy szélesebb be-
vándorlásról.

Mazar²⁷⁶

42. KÉP. TÁVIRAT A BUDAPESTI IZRAELI KÖVETSÉGRE A KITELEPÍTÉSEKRŐL,
1951. JÚLIUS 9.

Címzett: Mizrael Budapest

Feladó: Mazar, Tel-avivi Iroda. Elküldve: 1951. július 9.

„1. Táviratozzátok meg a zsidók (fő) becsült számát, akiket eddig kitelepítettek Budapestről!

2. Körülbelül hány engedélyt osztottatok szét azok között, akik eddig hozzátok fordultak?

276 A Mazar szó Kelet-Európa rövidítése.

3. Vajon ugyanolyan ütemben folytatódik a zsidók kitelepítése?
4. Vajon látsz lehetőséget arra, hogy Shai, az Alija Iroda általános igazgatója, beutazási vízumot kaphasson egy rövid látogatásra?

Mazar”

A Zsidó Távirati Iroda (Jewish Telegraphic Agency) kitelepítéssel kapcsolatos hírei

- Június 28. Az izraeli kabinet felhatalmazza a külügyminisztert, cselekedjék a zsidók tömeges kiutasítása miatt Magyarországon²⁷⁷
- Július 3. Izrael kormánya azt javasolja Magyarországnak, hogy szállítsa az összes „nemkívánatos” zsidót Izraelbe²⁷⁸
- Július 6. Az ENSZ-t kéri cselekvésre a zsidók otthonaikból való tömeges deportációja miatt Magyarországon, Romániában²⁷⁹
- Július 10. Argentínai zsidók tiltakoznak a magyarországi zsidók kilakoltatása ellen²⁸⁰
- Július 18. Felszólítják Truman elnököt, hogy lépjen fel a deportált zsidók érdekében Magyarországgal szemben²⁸¹

277 <https://www.jta.org/1951/06/28/archive/israel-cabinet-authorizes-foreign-minister-to-act-on-mass-expulsion-of-jews-in-hungary>

278 <https://www.jta.org/1951/07/03/archive/israel-government-proposes-to-hungary-transfer-of-all-undesired-jews-to-israel>

279 <https://www.jta.org/1951/07/06/archive/u-n-is-asked-to-act-on-mass-deportations-of-jews-from-their-homes-in-hungary-romania>

280 <https://www.jta.org/1951/07/10/archive/jews-in-argentina-protest-against-evictions-of-jews-in-hungary-from-their-homes>

281 <https://www.jta.org/1951/07/18/archive/president-truman-is-asked-to-intervene-with-hungary-in-behalf-of-deported-jews>

- Július 18. A magyarországi zsidó csoportok azt mondják, hogy a zsidókat nem zsidókként deportálták. Kritizálják Izrael akcióját²⁸²
- Július 20. Ausztrália bevándorlási engedélyeket küld Budapestre, hogy a zsidók elhagyhassák Magyarországot²⁸³
- Július 23. A Budapestről kiutasított zsidó ügyvédek a földeken dolgoztatják a magyar vidékeken²⁸⁴
- Július 30. A magyar hatóságok mellőzik a zsidó küldötteket; Minden tagot deportálnak²⁸⁵
- Augusztus 3. Amerika és Nagy-Britannia panaszt tehet az ENSZ-ben a magyarországi tömeges deportálások miatt²⁸⁶
- Augusztus 6. Zsidó csoportok Truman nyilvános fellépéséről a magyarországi tömeges deportálások ügyében²⁸⁷
- Augusztus 7. Franciaország kritizálja a magyarországi tömeges deportálásokat²⁸⁸
- Augusztus 26. Zsidó csoportok az Egyesült Nemzetek Tanácsától kéri a magyarországi tömeges kiutasítások ellenőrzését²⁸⁹

282 <https://www.jta.org/1951/07/18/archive/jewish-groups-in-hungary-say-jews-are-deported-not-as-jews-criticize-israel-action>

283 <https://www.jta.org/1951/07/20/archive/australia-sends-immigration-permits-to-budapest-to-enable-jews-to-leave-hungary>

284 <https://www.jta.org/1951/07/23/archive/jewish-lawyers-evicted-from-budapest-put-to-work-on-land-in-hungarian-provinces>

285 <https://www.jta.org/1951/07/30/archive/jewish-delegation-ignored-by-high-authorities-in-hungary-all-members-deported>

286 <https://www.jta.org/1951/08/03/archive/america-and-britain-may-complain-to-u-n-against-hungarys-mass-deportations>

287 <https://www.jta.org/1951/08/06/archive/jewish-gecufs-laud-truman-for-police-commendation-of-hungarys-mass-department>

288 <https://www.jta.org/1951/08/07/archive/france-criticizes-hungarys-mass-deportations-court-fines-anti-semitic-publisher>

289 <https://www.jta.org/1951/08/27/archive/jewish-groups-ask-u-n-council-for-measures-to-check-mass-expulsions-from-hungary>

- Szeptember 25. Ausztrália segítséget nyújt a magyar deportált zsidóknak²⁹⁰
- November 19. Magyarország folytatja a zsidók deportálását a nagyvárosokból²⁹¹

43. KÉP. A BUKARESTI DEPORTÁLÁS TOVÁBBRA IS AGGODALMAT KELT A ZSIDÓ NÉPBN. CIKK A DAVAR 1952. MÁJUS 11-I SZÁMÁBAN

Az amerikai Román Zsidó Szövetség felszólította Washington hatóságait, hogy sürgősen segítsenek. Mint az köztudott, folytatódik „a nem produktív személyek kiutasítása” a román fővárosból, ami ugyan nemcsak a zsidókat érinti, de hagyományos életmódjuk miatt őket különösen sújtja a rendelet. Az Egyesült Államokba eljutó információk szerint a deportálást Romániában ugyanazzal a módszerrel és ugyanazokkal a rendeletekkel végzik el, mint amelyeket Magyarországon fogadtak el. És az eredmények természetesen nem különböznek egymástól. Egy nap leforgása alatt teljes családok mennek tönkre. Azok a személyek, akik csodával határos módon túléltek a nagy holokausztot, most ismét alacsonyabb rendű állampolgárok. A zsidók átirányítását a munka világába természetesen nem lehet elítélni. Ám a diaszpóra zsidóságát

290 <https://www.jta.org/1951/09/25/archive/australia-acts-to-aid-deported-hungarian-jews>

291 <https://www.jta.org/1951/11/19/archive/hungary-resumes-deportation-of-jews-from-large-towns>

ilyen forradalmi ütemben kemény fizikai munkára átirányítani az ország távoli sarkaiba utolsó megmaradt vagyonuk elkobzása után, hogyan is lehetne elfogadható megoldás ottani zsidó testvéreink számára és számunkra? A budapesti kitelepítésekről jelentették, hogy a lakásban található tárgyakat, bútorokat, a kitelepítettek utolsó értékeit is elvették. Az értékek a kormány által kijelölt hivatalos intézményhez kerültek, ahol saját módszerükkel felbecsülték a tárgyakat, és „eladták” őket. A külföldön megjelent értesülések szerint a kitelepítetteknek egymillió líra maradt magyar pénzben, míg a vagyon értéke hatvanmillió líra. Tehát nagyon sok zsidó ruhátlanul és mindenétől megfosztva indult útnak egy ismeretlen élet felé, egy ismeretlen helyre. Most ugyanez ismétlődik meg a bukaresti zsidósággal. Hogyan is lehetne nem mélységes félelemmel reagálni mindeyre?

Nem világos, hogy az amerikai zsidó szervezetek mit akarnak, vagy milyen segítséget tudnak kérni Washingtontól. Kevésbé világos, hogy van-e esély arra, hogy Washington befolyásolja a szovjet blokk országait. Mindenesetre nem lehet nem pozitívan fogadni a segítő szándékot, amellyel bajba jutott testvéreinken akarnak segíteni. Nincs semmi értelme a mögé az állítás mögé bújni, hogy a megkülönböztetés egyaránt sújtja a zsidókat és a nem zsidókat. Még a Szovjetunió kormánya is érezte ezt a megkülönböztetést, amikor a jogok nélküliekről beszélt (lisanci), és a zsidókkal szembeni igazságtalanság orvoslására irányuló módszert keresve felajánlotta a sikertelen Birobidzsán megoldást. És manapság, amikor újra felbukkan a lisanci kérdése Magyarországon és Romániában, ma már csak egyetlen megoldása van ennek a kérdésnek, s kétségtelenül ez a legjobb megoldás: a „felesleges” román és a magyar zsidóknak van egy hazájuk, ahol egyáltalán nem lesznek feleslegesek – Izrael Állam! Ez az új zsidó valóság, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. Engedélyezzék, hogy a „nem produktív zsidók”, a „feleslegesek”, amelyek teherként nehezednek a keleti népköztársaságokra, a

hazájukba jöhessenek, Izraelbe. Biztosak vagyunk benne, hogy itt produktív elemek lesznek – áldás önmagukra és ránk.

Források és irodalom

Források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1. IV/44–1. Zsidó Hitközség

2.5.6. Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok

3.1.5. Operatív dossziék

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

BFL (Budapest Főváros Levéltára)

XV.37 Telekkönyvi és ingatlan-nyilvántartási iratok gyűjteménye

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276. fond 65. csomó Rákosi Mátyás titkári iratai

XIX-J-1 A Külügyminisztérium iratai

Irodalom

Bacskai Sándor 2000: Unifikáció. *Múlt és Jövő*, 2000/3–4.

Bányai Viktória–Gombocz Eszter 2015: Budapesti zsidó iskolák a holokauszt után, 1945–48. *Új Pedagógiai Szemle*, 2015/7–8. (<http://folyo.iratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/budapesti-zsido-iskolak-a-holokauszt-utan-1945-48>)

Blasi, Joseph 1986: *The Communal Experience of the Kibbutz*. London, Routledge.

Cseh Gergő Bendegúz 1994: Az Országos Zsidó Helyreállítási Alap létrehozásának körülményei és működése (1947–1989). *Levéltári Közlemények*, 1994 (65) 1–2.

Dénes Béla 1994: *Ávós világ Magyarországon*. Budapest, Kossuth.

Ember Mária 1991: Böhm Aranka aktája. *Múlt és Jövő*, 1991/3.

Erdei András 2004: A magyarországi zsidóság migrációja (1945–1955). *Beszélő*, 2004/4. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-magyarorszag-i-zsidosag-migracioja-1945%E2%80%931955>)

- Farkas Tamás–Kozma István (szerk.) (2009): *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Budapest, Gondolat–Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Forgács Krisztina (1987): Zsidó névmagyarosítás a XX. század 30-as éveiben. *Névtani Értesítő*, 1987/12. 149–161.
- Fővárosi Közlöny 1944: Zsidók által lakható épületek kijelölése a székesfőváros I–XIV. közigazgatási kerületében. *Fővárosi Közlöny*, 30. 1944. június 16. (<http://www.csillagoshazak.hu/sites/csillagoshazak.hu/files/pdfs/rendelet1.pdf#overlay-context=>)
- Frojmimovics Kinga 2004: Beilleszkedés vs. kivándorlás. Az American Jewish Joint Distribution Committee (Joint) tevékenysége a holokausztot követő években Magyarországon. *Beszélő*, 2004/6. (<http://beszelo.c3.hu/cikkek/beilleszkedes-vs-kivandorlas>)
- Gerő László (főszerk.) 1989: *Magyarországi zsinagógák*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- Guba Ildikó 2015: „A halál nem program”. *Buday-Goldberger Leó élete*. Budapest, Óbudai Múzeum.
- Gyarmati György–Palasik Mária (szerk.) 2018: *Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből*. Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz.
- Hack Péter–Koósné Mohácsi Barbara (szerk.) 2014: *Emberök őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös.
- Hámori Péter 2017: Gondolatok a proletkult nevetéshez. Gertler Viktor Állami Áruháza és kora. *Hitel*, 2017/3. (www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/08-hamori.pdf)
- Hantó Zsuzsa 2009: *Kitiltott családok*. Budapest, Magyar Ház – Szkítia.
- Haraszi György 2007: Lejtmenetben. A magyarországi zsidóság vészorszak utáni első 12 éve. *Múlt és Jövő*, 2007/4.
- Horváth Attila 2014: Büntető eljárásjog, különös tekintettel a koncepciói perekre a szovjet típusú diktatúra időszakában. In Hack Péter–Koósné Mohácsi Barbara (szerk.): *Emberök őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös.
- Illényi Balázs–Ritter László 2005: A Gestapo magyar ügynökei. *HVG*, április 13. (<http://hvg.hu/hetilap.szellem/200515HVGFriss144>)
- Karády Viktor 1984: Szociológiai kísérlet a magyar zsidóság 1945 és 1956 közötti helyzetének elemzésére. In: Karády Viktor–Kovács András–Sanders

- Iván-Várdy Péter–Kende Péter: *Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*. Párizs, Magyar Füzetek.
- Karády Viktor 2002: *Túlélők és újrakezdők. Fejezetek a magyar zsidóság szociológiaiából 1945 után*. Budapest, Múlt és Jövő.
- Karády, Victor 2006: Ordinary Deaths in Times of Genocide and Forced Assimilation. Patterns of Jewish Mortality in Budapest (1937–1960). In Braham, Randolph L.–Chamberlin, Brewster S. (szerk.): *The Holocaust in Hungary: Sixty Years Later*. Published in association with the United States Holocaust Memorial Museum, distributed by Columbia University Press, New York.
- Karády Viktor–Kozma István (2002): *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest, Osiris.
- Királyhegyi Pál 1979: *Első kétszáz évem*. Budapest, Gondolat. Újabb kiadás: Budapest, K.u.K., 2015.
- Kocsis János Balázs 2009: Lakáspolitikai Budapest, 1950–1959. *Múltunk*, 2009/3.
- Kulcsár István 1994: A maradék zsidóság lelki keresztmetszete 1946-ban. *Thalassa*, 1994 (5) 1–2.
- Magyar Zsidó Lexikon*: családnévek (<http://www.elib.hu/04000/04093/html/szocikk/10924.htm>)
- II. József király: *Rendelet a zsidók nevééről* (www.hebraisztika.hu/szovgyujt/KG_chrest_077.pdf)
- Murber Ibolya 2016: Az 1956-os magyar menekültek Ausztriában: menekültlét és integráció. *Múltunk*, 2016/3.
- Novák Attila 1998: Cionizmus érett korban. A magyarországi cionista mozgalom a második világháború után. *Múlt és Jövő*, 1998/2–3.
- Palasik Mária 2015: A budapesti kitelepítések politikai háttere és levezénylése, 1951–1953. *Századok*, 2015/6. 1362–1395.
- Petri László 2016: A zsidóság helyzete a Rákosi-korszak első felében. *Magyar Szemle*, 2016. augusztus. (http://www.magyszemle.hu/online-cikk/20160831_a_zsidóság_helyzete_a_rákosi-korszak_első_feleben_online_)
- Preisich Gábor 1969: *Budapest városépítésének története, 1919–1969*. Budapest, Műszaki.
- Preisich Gábor 1998: *Budapest városépítésének története, 1945–1990*. Budapest, Műszaki.

- Pünkösti Árpád 1996: *Rákosi a csúcson – 1948–1953*. Budapest, Magyar Könyvklub. (<http://mek.oszk.hu/05300/05372/05372.htm>)
- Pünkösti Árpád 2001: Budapesti kitelepítés. *Népszabadság*, május 19. Hétvége melléklet.
- Pünkösti Árpád 2004: *Rákosi, Sztálin legjobb tanítványa*. Budapest, Európa. (<http://mek.oszk.hu/05300/05384/05384.htm>)
- Rátki András 1981: A volt magyar uralkodó osztályok. Egy 1951-es felmérés tanulságai. *História*, 1981/3.
- Scheiberné Bernáth Livia (1981): *A magyarországi zsidóság személy- és családnévei II. József névadó rendeletheig*. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselete.
- Dr. Székely Miklós 1946: A lakásügy állása Budapest székesfővárosban. *Városi Szemle*, 1946 (32).
- Takács Tibor 2008: „Nem kell folyton zabálni”. Mindennapi osztályharc az ötvenes években. *Betekintő*, 2008/1. Forrás: Valuch Tibor: „A közellátás helyzete az utóbbi időben romlott.” Az élelmiszer-ellátás és a táplálkozás néhány jellegzetessége Magyarországon az 1950-es években. In Rainer M. János–Standeisky Éva (szerk.) 2004: Évkönyv XII – 2004. Magyarország a jelenkorban. Budapest, 1956-os Intézet. 235–236.
- Tamás Ágnes: Zsidó személynevek és névmagyarosítás a 19. század végi magyar élclapokban. *Névtani Értesítő* (34) 2012. 41–48 (https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/8811/ne34_4t%C2%A0.pdf?sequence=1&i-sAllowed=y);
- Újvári Péter (szerk.) 1929: *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest, Pallas.

A képek jegyzéke

Borítófotó. A Dombi család az 1940-es évek végén. A képen jobbról balra: Dombi Tibor (szül.: Deutsch Tibor, 1936–2016), Dombi György (rollerrel, szül.: Weisz György, 1944), Dombi Sándorné (szül.: Grosz Ibolya, 1915–1971), Dombi Sándor (szül.: Deutsch Sándor, 1891–1966), a további két személy ismeretlen. Forrás: Dombi család

1. kép. Az Állami áruház című film plakátja. Forrás: Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár, HUNGART © 2020
2. kép. Déry Sári színésznő. Forrás: Hangosfilm.hu (<https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/dery-sari>)
3. kép. A Mese a 12 találatról című film egyik filmkockája. Forrás: Nemzeti Filmintézet – Filmarchívum
4. kép. Oskar Kokoschka: Baron Victor von Dirsztay (1911) ©bpk / Sprengel Museum Hannover, Schenkung Sammlung Sprengel (1969) / Herling/Herling/Werner
5. kép. Időjárás-jelentés a Szabad Nép 1951. augusztus 19-i számában
6. kép. Mandel Miksa és neje izraeli elővázuma. Forrás: ÁBTL 2.5.6. A-00126/1951
7. kép. Epstein Mór cégének adatai a Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompaszban. Forrás: Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz, 1927. 2. kötet 626.
8. kép. Híradás Epstein Mór pengőkijánálási peréről a Budapesti Hírlap 1937. augusztus 28-i számában
9. kép. A Helco cég reklámja és egy róla szóló cikk a Textil Ipar 1939. augusztus 25-i számából
10. kép. A Helco cég hirdetései a Friss Újság 1940. évi számaiban. Forrás: Friss Újság, 1940. január 14., április 3., április 15., szeptember 18., szeptember 6.

11. kép. Schleifer Zoltán cégének adatai az 1902. január 12-ei Központi Értesítőben
12. kép. Híradás Lenkey Dezsőné nyereseményútjáról a Színházi Élet 1930. évi 39. számában
13. kép. Az orthodox Koma Egylet imaházának táblája. Forrás: Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség Levéltára
14. kép. Rosenberg Ödön és felesége. Forrás: Nádél János és Nádél Tamás
15. kép. A balassagyarmati zsinagóga. Forrás: Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (<http://collections.milev.hu/items/show/25925>)
16. kép. A balassagyarmati szeretetotthon imaterme (1960). Fotó: Bauer Sándor. Forrás: Fortepan: 109934
17. kép. Rosenberg Ödön munkahelyi igazolványa. Forrás: Nádél János és Nádél Tamás
18. kép. A Flegmann-féle szürkebarát címkéje 1908-ból. Forrás: Wikipedia. (https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Badacsonyi_borvidek_-_export_boroscimke_1908.jpg)
19. kép. Flegmannék New Yorkba szállított tokaji aszújának címkéje. Forrás: Bánfalvi Gábor: *The Lost World of The Jewish Wine Trade in Hungary (and The Old Habsburg Empire), Part II.* (<http://tastehungary.com/the-lost-world-of-the-jewish-wine-trade-in-hungary-and-the-old-habsburg-empire-part-ii/#more-4406>)
20. kép. Az izraeli Flegmann borászat egyik címkéje. Forrás: Flegmannwine (<http://flegmannwine.com/>)
21. kép. Az orthodox zsidó kitelepítettek névsora. Forrás: Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség Levéltára
22. kép. A bécsi zsidó hitközség tiltakozása Gálósék ügyében. Forrás: Jewish Telegraphic Agency, 1953. december 24.

23. kép. Amszel Simon hirdetése a Zsidó Ujság 1926. március 19-i számában
24. kép. Királyhegyi Pál. Forrás: Kalmár Tibor gyűjteménye
25. kép. A Belügyminisztérium közleménye a kitelepítésekről a Népszava 1951. június 17-i számában
26. kép. A Szabad Nép szerkesztőségi cikke a kitelepítésekről 1951. június 17-én
27. kép. Főcím az Új Kelet 1951. április 11-i számában
28. kép. Főcím az Új Kelet 1951. június 21-i számában
29. kép. Követségi jelentés a kitelepítések izraeli sajtóviszhangjáról. Forrás: MNL OL XIX-J-1-K Izrael 6 15/b 001787
30. kép. Tiltakozások a világban a magyar kitelepítések ellen. Főcím a Maariv 1951. július 8-i számában
31. kép. A Cherut 1952. február 29-i cikke a magyarországi zsidóság helyzetéről
32. kép. A Sydney Morning Herald 1951. július 23-i cikke a budapesti kitelepítésekről
33. kép. A kitelepítések és az imperialisták. Cikk a Szabad Nép 1951. augusztus 7-i számában
34. kép. Deutsch Sándor. Forrás: Dombi család
35. kép. Deutsch Sándor textilüzlete az Orczy-házban. Forrás: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-képtár: 021263
36. kép. Weisz Adolfné folyamodványa kiskereskedelmi iparigazolványért (1945). Forrás: Dombi család
37. kép. Dombi Sándor kitelepítési véghatározata. Forrás: ÁBTL 2.5.6. 02617/1951
38. kép. A mezőberényi zsinagóga. Fotó: Hávorné Takách Ágnes. Forrás: Gerő László (főszerk.): *Magyarországi zsinagógák*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1989. 97.

39. kép. Dombi Tibor kérelme a Békés Megyei Rendőrkapitánysághoz.
Forrás: ÁBTL 2.5.6. 02617/1951
40. kép. Mezőberény, Kismester u. 2. Forrás: Google Maps, 2011
41. kép. Távirat a budapesti izraeli követségre a kitelepítésekről,
1951. június 8. Forrás: Izraeli Állami Archívum, <http://www.archives.gov.il/archives/#/Archive/0b0717068003022d/File/0b07170680b10247>
42. kép. Távirat a budapesti izraeli követségre a kitelepítésekről, 1951.
július 9. Forrás: uo.
43. kép. A bukaresti deportálás továbbra is aggodalmat kelt a zsidó
népben. Cikke a Davar 1952. május 11-i számában

Az ábrák jegyzéke

1. ábra. Az esettanulmányokban bemutatottak életkori megoszlása
2. ábra. A kitelepítettek jövedelmi viszonyai
3. ábra. A kitelepítettek születési helye
4. ábra. A kitelepítettek iskolai végzettsége
5. ábra. Zsidó és nem zsidó kitelepítettek Erzsébetvárosban

A táblázatok jegyzéke

1. táblázat. A véghatározatot átvettek meghíúsult kitelepítésének okai
2. táblázat. Lakásépítés Budapesten (1949–1959)
3. táblázat. A kitelepítettek ingatlanjai (1951)
4. táblázat. A zsidó vallású aktív népesség foglalkozási megoszlása
Budapesten 1935-ben és 1945-ben
5. táblázat. Kitelepített családok lakásainak elhelyezkedése

A térképek jegyzéke

1. térkép. A kitelepítettek területi eloszlása Erzsébetvárosban (1951)
2. térkép. Nem zsidó kitelepítettek lakóhelyi megoszlása Erzsébetvárosban (1951)
3. térkép. Kitelepített zsidók lakóhelyei Erzsébetvárosban (1951)
4. térkép. Erzsébetvárosi házak, ahonnan egyszerre több családot is kitelepítettek

A térképek az ÁBTL-ben őrzött iratok alapján a szerző saját szerkesztései.

